

DƏRSLİK

ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ
HAZIRLIQ

11

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadیرiz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gəncələr müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

QILMAN EYVAZOV
İNTİQAM ƏSGƏROV

ÇAĞIRIŞA QƏDƏRKİ HAZIRLIQ

11

*Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Çağırışa qədərki hazırlıq fənni üzrə*

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş	6
Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları	8
Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri	
1. Azərbaycan Respublikasının Ordu quruculuğu	10
2. Azərbaycan Ordusunun qoşun növləri	15
3. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ümumqoşun Nizamnamələrinin ümumi müddəaları	21
4. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi	26
5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi	31
Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı	40
Taktiki hazırlıq	
6. Ümumqoşun döyüşü və onun aparılması	42
7. Döyüş təminatı	47
8. Motoatıcı təqımın quruluşu	52
9. Motoatıcı təqım hücumda	58
10. Motoatıcı təqım müdafiədə	62
11. Motoatıcı təqımın döyüşqabağı və döyüş düzülüşü. Motoatıcı təqım marşda	68
Döyüş vasitələri	
12. Minlik düsturu	72
13. Atıcı silahlarla davranma və təhlükəsizlik qaydaları	77
14. Atıcı silahlara texniki xidmətin göstərilməsi	82
15. Piyada əleyhinə fuqas minaları	85
16. Piyada əleyhinə qəlpəli minalar	89
17. Tank əleyhinə minalar	94
18. Tanklar və zirehli texnikalarla mübarizə	99
Hərbi topoqrafiya	
19. Topoqrafik xəritələrin oxunması	104
20. Xəritə üzərində coğrafi və düzbucaqlı koordinatların təyin edilməsi	109
21. Hərəkət zamanı yer səthində xəritələrdən istifadə	116
Mülki müdafiə	
22. Mülki müdafiənin vəzifələri və təşkili	119
23. Müxtəlif növ fəvqəladə hadisələr zamanı əhəlinin mühafizəsinin təşkili	125
24. Fəvqəladə hadisələr zamanı xəbərdarlıq siqnalları və əhəlinin köçürülməsi qaydaları	129
25. Kollektiv mühafizə qurğuları	134
26. Radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyatın təşkili	139
27. Təbii fəlakətlər, onların ərazilərə görə xarakterikliyi və nəticələrin təqribi proqnozlaşdırılması	144

28. Xilasetmə tədbirləri zamanı əhalinin hərəkətləri	151
29. Kütləvi qırğın silahlarının törətdiyi fəsadların aradan qaldırılması	155
30. Fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə qaydaları	159
31. Kimyəvi kəşfiyyat və radiasiyaya nəzarət cihazlarından istifadə qaydaları	164

Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları 168

Hərbi tibbi hazırlıq

32. Sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması	170
33. Fövqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardım	175
34. Radioaktiv və kimyəvi zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardımın göstərilməsi	181
35. Radioaktiv və kimyəvi zədələnmələrin tibbi profilaktikası	187
36. Yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə	191

Əlavələr	195
Maraqlıdır	202
İzahlı lüğət	206
İstifadə edilmiş ədəbiyyat	207

Şərti işarələr

Mövzuya hazırlıq

Qadağalar

Qaydalar

Sual və tapşırıqlar

Maraqlıdır

GİRİŞ

Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur!

(Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, maddə 76)

Vətənin müdafiəsində sizin borcunuz nədən ibarətdir?

Vətəni qorumaq xalqın ən müqəddəs borcu və vəzifəsidir. Amma Vətənin müdafiəsinə görə əsas məsuliyyət Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin üzərinə düşür. Vətənimizin suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, toxunulmazlığının qorunması, mənafeyinin silahlı müdafiəsi, dövlətə silahlı hücumun qarşısının alınması, təcavüz olarsa, onun dəf edilməsi sadıq əsgərlərimizin Vətənimiz və vətəndaşlarımız qarşısında borcu olduğu "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilib.

Çağırışa qədərki hazırlıq fənninin məqsəd və vəzifələrini artıq 10-cu sinfin proqramından bilirsiniz. Bu il isə sizə onun vəzifələri haqqında daha ətraflı bilgiler təqdim olunacaqdır.

Dövlətimizin apardığı uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində ordumuz gündən-günə daha müasir silah və texnika ilə təchiz olunur, hərbi qulluqçuların rifahı daha da yüksəlir. Aparılan uğurlu islahatların məntiqi davamı olaraq 2016-cı il aprel ayında təmas xəttində düşmən təxribatlarının qarşısı mətinliklə alındı və ona əks-zərbə endirildi.

Müasir döyüşdə xalqına, dövlətinə sonsuz məhəbbət bəsləyən, döyüş hazırlığı və mənəvi-psixoloji vəziyyəti yüksək olan, xalqının haqq işinə dərinəndən inanan, fiziki cəhətdən sağlam, silah və texnikadan ustalıqla istifadə etməyi bacaran hərbiçilər qalib gəlir.

Ordumuzun müasir döyüş texnikası və silahlarla təchiz edilməsi ilə əlaqədar gənc əsgərlərin təlimi xeyli mürəkkəbləşmişdir. Qısa müddət ərzində müasir silah və texnikanı mükəmməl öyrənmək o qədər də asan deyil. Ona görə də hər bir gənc əvvəlcədən özünü hərbi xidmətə hazırlamalı, xalqı və vətəni qarşısında vətəndaşlıq məsuliyyətini dərinəndən dərk etməlidir. Çağırışaqədərkə hazırlıq kursu hərbi xidmətə hazırlaşmaqda sizə kömək edəcəkdir.

Çağırışaqədərkə hazırlıq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, "Təhsil haqqında", "Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Nazirlər Kabinetinin qərarlarına, "Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq Əsasnaməsi"nə və digər normativ hüquqi aktlara uyğun həyata keçirilir. Burada gənc əsgərin hazırlıq proqramı həcmində herb işini öyrənməsi nəzərdə tutulur.

Bu proqramı mənimsədikdən sonra siz hərbi xidmətə çağırıldıqda müasir silah və döyüş texnikasından istifadə etməyi qısa müddətdə və asanlıqla mənimsəyə biləcəksiniz.

10-cu sinifdə olduğu kimi, 11-ci sinifdə də bu fənni dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları, həyat və fəaliyyətin təhlükəsizliyinin təminatı, tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları olmaqla üç istiqamət üzrə öyrənəcəksiniz.

Dövlət müdafiəsinin tarixi və hüquqi əsasları istiqamətində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranması, tarixi, inkişafı, strukturu, qoşun növlərinin döyüş imkanları, hərbi nizamnamələrin ümumi müddəalarının (daxili xidmət, intizam, qarnizon və qarovul xidməti və sıra nizamnamələri) tələblərinin tətbiqi və icrası üzrə bilik və bacarıqlara yiyələnəcəksiniz.

Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı istiqamətində aşağıdakı bilik və bacarıqları əldə edəcəksiniz:

- müasir ümumqoşun döyüşü, döyüş təminatı, motoatıcı taqımın təşkili, hücumda və müdafiədə tapşırıqlar, döyüşqabağı və döyüş düzülüşləri, yürüş;
- atıcı silahlardan istifadə qaydaları və onlara texniki xidmət;
- mühəndis maneələri, mina-partlayış qurğularının ümumi quruluşu və tətbiqi üsulları, müasir mühəndis texnikaları;
- zirehli döyüş texnikaları ilə mübarizə üsulları;
- topoqrafik xəritələr və onlardan istifadə;
- fəvqəladə hadisələr zamanı mülki müdafiənin təşkili;
- müxtəlif fərdi mühafizə vasitələrindən, radiasiyaya nəzarət və kimyəvi kəşfiyyat cihazlarından istifadə.

Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları istiqamətində isə bunları öyrənəcəksiniz:

- sağlamlığın mühafizəsi və ilk tibbi yardım;
- radiasiya şüalanmaları və kimyəvi zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardım;
- yoluxucu xəstəliklərin profilaktikası və onlarla mübarizə.

DÖVLƏT TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TARİXİ VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri

- ✓ 1. Azərbaycan Respublikasının Ordu quruculuğu
- ✓ 2. Azərbaycan Ordusunun qoşun növləri
- ✓ 3. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin
Ümumqoşun Nizamnamələrinin ümumi müddəaları
- ✓ 4. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin
Daxili Xidmət Nizamnaməsi
- ✓ 5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin
Sıra Nizamnaməsi

1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ORDU QURUCULUĞU

Millətin, xalqın böyüklüyü onun sayının çoxluğunda deyil. Dünya əhalisinin sayı 7 milyardan artıqdır. Bu qədər insan 6900 dildə danışır, 200-dək ölkədə yaşayır. Tarix boyu xalqlar öz ölkələrinin müdafiəsini təmin etmək üçün qüdrətli ordu yaratmaq məqsədilə hər b sənətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmiş və zaman-zaman da buna nail olmuşlar. Sevindirici haldır ki, biz də onların sırasındayıq.

Dövlətlərin uzunömürlü və qüdrətli olmasında ordunun rolu nədən ibarətdir?

Azərbaycan dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Xalqımız tarixi torpaqlarımızda zəngin mədəniyyət, dövlətçilik və hər b ənənələri yaratmışdır. Bu ərazilərdə Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya və digər qüdrətli dövlətlər mövcud olmuşdur. Onlar Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi ənənələrinin formalaşmasında, iqtisadi-mədəni inkişafında və xalqımızın təşəkkülü prosesində mühüm rol oynamışdır.

Herodot "Tarix" əsərində Midiya hökmdarı Kiaksarın (e.ə. 625–585) hərbi islahatlar həyata keçirərək ordunu nizəçi, oxçu dəstələrinə böldüyünü, süvarilər dəstəsini piyadalardan ayırdığını, bununla da ordunu yenidən qurduğunu yazırdı. Görkəmli tarixçi, etnoqraf, professor Qiyasəddin Qeybullayev "Azərbaycanın toponimiyası" əsərində Kiaksarı "İlk böyük türk" adlandırmışdır.

Orta əsrlərdə Şirvanşahlar, Atabəylər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu dövlətlərində dövlətçilik ənənələri və ordu quruculuğu inkişaf etdirilmişdir.

XV əsrin sonu – XVI əsrin əvvəllərində isə Azərbaycanın bütün tarixi torpaqları birləşdirilərək qüdrətli Səfəvilər dövləti yaradılmış, ana dilimiz dövlət dili səviyyəsinə qaldırılmış, dövlət işlərində və orduda, qismən də diplomatik yazışmalarda işlədilməyə başlamışdır.

Səfəvilər dövlətinin süqutundan sonra hakimiyyətə gələn görkəmli sərkərdə Nadir şah 1739-cu ildə həmin imperatorluğun sərhədlərini, Dehli də daxil olmaqla, Şimali Hindistana qədər genişləndirir.

- Döyüşlərdə göstərdiyi şücaətlərinə görə bezi tarixçilər Nadir şahı "Şərqin Napoleonu" və "İkinci Makedoniyalı İsgəndər" adlandırmışlar.
- Hakimiyyəti dövründə Nadir şah Əfşar ilk dəfə Xəzər dənizində Hərbi Donanma yaratmaq təşəbbüsünü irəli sürmüş və bu yolda əməli nəticələr əldə etmişdi. İngiltərədən mütəxəssislər dəvət etmiş və iki hərbi kreyser də inşa etdirmişdir.

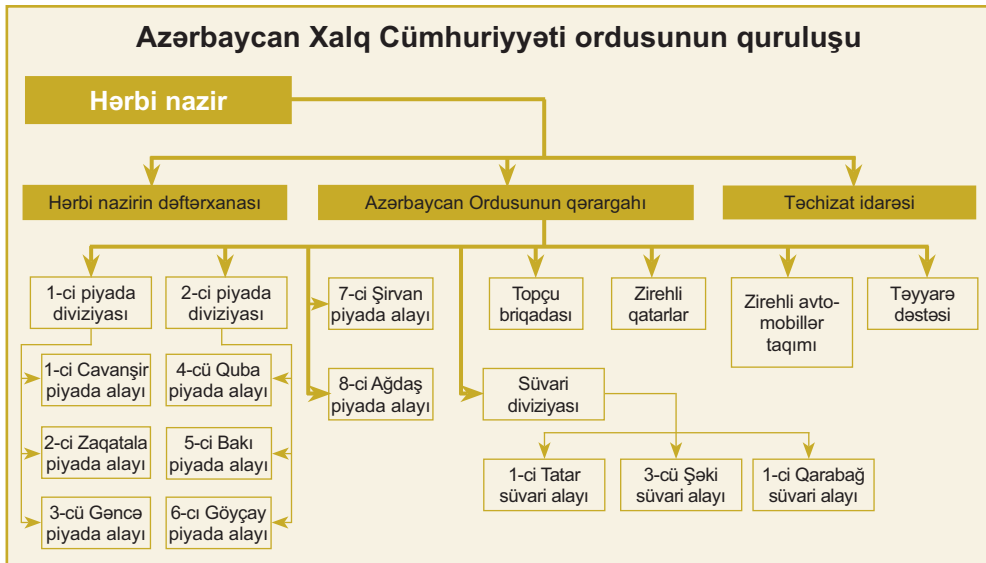
Azərbaycanı xarici müdaxilələrdən müdafiə etmək, daxili düşmən qüvvələri zərərsizləşdirmək üçün 1918-ci il iyunun 26-sı Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılması haqqında qərar qəbul edilərək nizami ordu quruculuğuna başlandı. Yaradılan ilk kabinetdə Azərbaycan hökumətinin Hərbi naziri vəzifəsinə general Xosrov bəy Sultanov təyin edildi.

Çar Rusiyası dövründə «Дикая дивизия» (“Vəhşi diviziya”) adlanan keçmiş Tatar Süvari Alayının əsgərlərindən formalaşdırılmış Müsəlman korpusunun əsasında 5000 nəfər şəxsi heyəti olan “Əlahiddə Azərbaycan korpusu” yaradılmışdı. 1918-ci ilin iyul ayının 11-də Milli Orduya çağırış haqqında əmr verildi və 24–29 yaşlı kişi cinsli vətəndaşlar səfərbər edildi. Həmin ilin dekabr ayının 26-da tam artilleriya generalı Səməd bəy Sadıq bəy oğlu Mehmandarov Hərbi nazir vəzifəsinə gətirildi. O, xalqa müraciət edərək bildirdi ki, ölkəmizin bütün vətəndaşları – istər kasıb, istərsə də dövləti – eyni şəkildə hərbi qulluq göstərməlidir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Osmanlı imperiyası arasında bağlanmış Batum müqaviləsinin faydalarını və Azərbaycandakı türk hərbi qüvvələrinin Türkiyəyə qayıtmasını tələb edən Mudros müqaviləsinə necə şərh edərdiniz?

Milli hərbi kadrların hazırlanması məqsədilə Hərbiyyə, İstehkamçılar, Hərbi dəmiryolçular və Hərbi feldşerlər məktəbləri yaradıldı. Əsgər və zabitlər üçün rütbələr tətbiq edildi. Qısa müddət ərzində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti artıq 30 min nəfər piyada və 10 min nəfər süvaridən ibarət nizami orduya malik idi.

Ordu quruculuğundakı uğurların əsas səbəbi onun milli dəyərlərə söykənməsi idi.

Döyüş yolu

Artıq Azərbaycan Əlahiddə Korpusu adlandırılan Qafqaz İslam Ordusu 1918-ci ilin iyununda Bakı Sovetinin bolşevik-daşnaklardan ibarət qoşununu Göyçay ətrafında darmadağın edərək Bakı istiqamətində azadlıq yürüşünə başladı. İyulun 20-də Şamaxı, sentyabrın 15-də isə Bakı azad edildi.

1919-cu ildə Lənkəran bölgəsindəki rus hərbi dəstələri general Həbib bəy Səlimovun rəhbərlik etdiyi qüvvələrə təslim oldu.

1920-ci ilin martında ermənilər Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq üçün Əsgəran keçidini bağlayaraq Qarabağın dağlıq hissəsini blokadaya aldılar. Milli Ordumuzun Birinci Piyada Diviziyası düşməni darmadağın edərək özünün yüksək döyüş qabiliyyətini göstərdi.

1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildi və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası elan olundu.

Azərbaycanın qəhrəman oğulları İkinci Dünya müharibəsi illərində də böyük əzmkarlıq göstərdilər. Onlar SSRİ-nin 77, 223, 396, 402 və 416-cı milli atıcı diviziyalarının tərkibində vuruşurdular.

• İkinci Dünya müharibəsi zamanı Berlinə ilk daxil olan azərbaycanlılardan ibarət 416-cı Taqanroq diviziyasının hərbi qulluqçuları Məmmədov və Əhmədzadə leytenant Rəşid Məcidovun rəhbərliyi ilə 1945-ci il may ayının 2-də Qələbə Bayrağını Berlinin simvolu olan Brandenburq qapılarının üzərinə sancmışlar. Reyxstaqın alınmasında göstərdiyi rəşadətə görə diviziyanın digər döyüşçüsü Yusif Sadıqov isə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

• “Türkmən ulduzu”

1900-cü ildə Şuşada anadan olmuş Yaqub Allahqulu oğlu Quliyev Böyük Vətən müharibəsi illərində general-mayor ali hərbi rütbəsi alan ilk azərbaycanlı olmuşdur. O bu ali hərbi rütbəyə 1942-ci il fevralın 11-də layiq görülüb. Dördüncü süvari korpusunun komandir müavini olan general Quliyev 1942-ci il dekabrın 22-də feldmarşal Paülusun qoşunlarını mühasirədən qurtarmaq üçün hücum keçən general-feldmarşal Erix fon Manşteynin “Don” qruplaşması ilə döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

Türkmənistanın Mərv şəhər parkında ona bürünc heykəl qoyulub və adına küçə var. Bu qəhrəman azərbaycanlı qələbə sevin türkmen xalqı ona “Bizim ulduzumuz”, “Türkmən ulduzu” kimi fəxri adlar veriblər. Gənc əsgərlər onun abidəsi önündə Hərbi and içirlər. Onun adı türkmen xalqı üçün cəsarət rəmzidir.

İkinci Dünya müharibəsi illərində 123 nəfər Azərbaycan vətəndaşına “Sovet İttifaqı Qəhrəmanı” adı verilmişdi. Hətta onların arasında həmin fəxri ada iki dəfə layiq görülənlər də olmuşdu. Bu isə həmvətənlərimizin hərbi işindəki peşəkərlığının bariz nümunəsi idi.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpaı

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası öz suverenliyini, ərazi bütövlüyünü qorumaq üçün Milli Ordu quruculuğuna başladı.

Müstəqilliyimizin ilk illərində, tarix boyu olduğu kimi, bu dəfə də ermənilər ölkəmizə qarşı ərazi iddialarına əl atdı. Nəticədə Dağlıq Qarabağda bəzi rayon və kəndlərimiz mənfi qonşularımız tərəfindən işğal edildi. Lakin 1992-ci il iyunun 12-də ordumuz genişmiqyaslı uğurlu hücum əməliyyatı həyata keçirərək Əsgəran rayonunun şimal və cənubunda bəzi yaşayış məntəqələrində nəzarəti ələ keçirdi.

1994-cü ildə hərbi tariximizə “Horadiz əməliyyatı” kimi daxil olan bu döyüşdə Müdafiə Nazirliyinin N saylı hərbi hissəsi, Sərhəd Qoşunlarının, Daxili Qoşunların və Xüsusi Təyinatlı Milis Dəstələrinin bir neçə bölüyündən ibarət qoşunlarımız Horadiz qəsəbəsinə daxil olmaqla xeyli yaşayış məntəqəsini işğaldan azad etdi.

Dünyada ordusu olmayan 15-ə yaxın ölkə var. Bunlar, əsasən, cırdan dövlətlərdir. Vatikan İtaliya ordusu tərəfindən müdafiə olunur. Polis fəaliyyətini isə XVI əsrdən etibarən İsveçrə qvardiyaçıları həyata keçirir.

San-Marino da İtaliya ordusunun xidmətindən yararlanır. Lixtenşteyni İsveçrə, Monakonu isə Fransa hərbiçiləri qoruyur. Bəzi böyük ölkələr öz kiçik qonşularını birlikdə müdafiə edirlər. Məsələn, Andorranın suverenliyinin keşiyində fransızlar və ispanlar dururlar. Kosta-Rikada ordu Konstitusiya ilə, ümumiyyətlə, qadağan edilib. İslandiyada silahlı qüvvələr var, amma orada ancaq amerikalılar xidmət edirlər. Haitidə son 10 ildə ordu olmayıb, amma 2005-ci ildəki növbəti hərbi çevrilişdən sonra müxəlifətin lideri ordunun bərpasının vacibliyini bəyan edib.

Ordumuzun gündən-günə gücləndiyini və uğurlu döyüş əməliyyatları apardığını görərmənilər 1994-cü ilin may ayında atəşkəs razılaşmasının imzalanmasına nail oldular.

Atəşkəsdən sonra ordu quruculuğunda yeni mərhələ başladı. Ordumuzun maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi. Milli kadrların hazırlanmasına dair əhəmiyyətli qərarlar qəbul edildi və ordunun müdafiə qüdrətinin artırılması istiqamətində vacib addımlar atıldı. NATO ilə Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq başlandı. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan Sülhməramlı Qüvvələri Kosovo, Əfqanıstan və İraqda beynəlxalq əməliyyatlarda iştirak edir.

Cocuq Mərcanlıdan başlayan böyük qayıdış

2016-cı ilin aprel döyüşlərində ordumuzun qazandığı uğurlar mühüm hadisə kimi hər b tariximizə yazıldı. Ordumuzun bölmələri qarşılarına qoyulan döyüş tapşırıqlarını qısa müddətdə uğurla yerinə yetirməklə cəbhə xəttinin konfiqurasiyasını və psixoloji üstünlüyü xeyrimizə dəyişdi. Füzuli istiqamətində el arasında "Lələtəpə" adlandırılan Lələilahi dağının ələ keçirilməsi ilə həmvətənlərimizin Cocuq Mərcanlı yaşayış məntəqəsinə qayıdışı təmin olundu. Horadiz şəhəri və ətraf kəndlər düşmənin hətta artilleriyası üçün əlçatmaz oldu. Araz boyu ərazilər və Cəbrayıl rayonu istiqamətində magistral yol qəhrəman əsgərlərimizin nəzarətinə keçdi.

Talış kəndi ətrafındakı yüksəkliklərin azad edilməsi mövqelərimizi relyefə görə düşmənlə eyni səviyyədə, bəzi yerlərdə isə daha yüksəklikdə qurmaqla cəbhə xəttini xeyrimizə dəyişdi. Talış kəndindən cənubda geniş ərazilər ordumuzun nəzarəti altına keçdi. Tapqaraqoyunlu kəndi düşmənin atəşindən mühafizə olundu. Bu istiqamətdə ordumuzun irimiqyaslı hücumu üçün əlverişli şərait yarandı.

Sual və tapşırıqlar

1. Əcdadlarımızın hərbi ənənələri haqqında təqdimat hazırlayın.
2. Qafqaz İslam Ordusu barədə danışın.
3. Cümhuriyyət generalları barədə təqdimat hazırlayın.
4. Sizcə, Azərbaycan Ordusunun qüdrətli nizami orduya çevrilməsində əsas amillər nələrdir?
5. Azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanları haqqında təqdimat hazırlayın.
6. Aprel döyüşləri sizdə hansı ümidləri yaradır?

2. AZƏRBAYCAN ORDUSUNUN QOŞUN NÖVLƏRİ

Döyüş qabiliyyətini həmişə yüksək səviyyədə saxlamaq üçün ordumuz ən müasir silah və texnika ilə təchiz olunur. Bunun sayəsində ordumuzun döyüş taktikası əsaslı şəkildə dəyişib.

Sizcə, müasir silah və texnika döyüş taktikasına necə təsir göstərir?

Quru Qoşunları Azərbaycan Ordusunun ən çoxsaylı qoşun növüdür. İstənilən silahlı münaqişədə (müharibədə) əsas yük onların üzərinə düşür. Bu qoşunlar Azərbaycan Respublikasının suverenliyi, müstəqilliyi, ərazi bütövlüyü və bölünməzliyinin müdafiəsi üçün təyin olunub. Təşkilati olaraq taqımlar, bölüklər, taborlar, briqadalar, ordu korpusları və əlahiddə ordudan ibarət olub Müdafiə Nazirliyinə tabedir.

Azərbaycan Ordusunun döyüş texnikalarının təkmilləşdirilməsi *Quru Qoşunları*nın əsas zərbə gücü olan tank qoşunlarında da özünü əks etdirir. Ordumuz böyük döyüş imkanlarına malik olan T-90C (*T-90S*) markalı tanklarla təchiz olunur, mövcud T-72 markalı tanklar yeni atış, qorunma sistemləri və gecəgörmə cihazları ilə təkmilləşdirilib. Bu da onların gecə və gündüz, həmçinin mürəkkəb şəraitdə döyüşə qabiliyyətini dəfələrlə artırır.

*Quru Qoşunları*nın əsas atış gücünü təşkil edən *Raket-Artilleriya Qoşunları*nın hissə və bölmələri düşməne raket zərbələri, eləcə də artilleriya atəşləri ilə zərərvermə imkanına malikdir.

Raket qoşunlarının adi raketlərdən başqa, kütləvi qırğın silahları tətbiq etmək imkanı da var. Ordu sıralarında mövcud olan bu növ silahlara «Точка» (*Toçka*) taktiki raket sistemlərini, ТОС-1А odsaçan, 220 mm-lik «Ураган» (*Urağan*) və 300 mm-lik «Смерч» (*Smerç*) reaktiv-artilleriya qurğularını misal gətirmək olar.

Artilleriya qoşunları reaktiv, tank əleyhinə artilleriya, tank əleyhinə raket kompleksləri, minaatan, artilleriya kəşfiyyatı hissə və bölmələrindən ibarətdir.

300 mm-lik reaktiv-artilleriya qurğusu «Смерч» 20–90 km məsafədə 70 hektar ərazini tam atımla məhv etmə imkanına malikdir. Bu qurğunun 800 kiloqramlıq qəlpəli-fuqaslı mərmisi hər biri 96 hazır ağır qəlpə daşıyan 72 döyüş elementindən ibarətdir, düşmənin çoxlu sayda canlı qüvvəsini, yüngül zirehli hədəflərini məhv etmə imkanına malikdir.

Quru Qoşunlarının şəxsi heyəti yüksək peşəkar hazırlığı, mənəvi-psixoloji vəziyyəti, müasir silah və döyüş texnikalarının geniş imkanları sayəsində ilin hər bir fəslində, sutkanın istənilən vaxtında, mürəkkəb şəraitdə və çətin keçilən ərazilərdə qarşıya qoyulan bütün döyüş tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə qadirdir. 2016-cı il aprel döyüşlərində düşmənin illərlə hazırladığı müdafiə sisteminin, dərinlikdə olan komanda məntəqələrinin və ehtiyat qüvvələrinin darmadağın edilməsi bunun bariz nümunəsidir.

Raket-Artilleriya Qoşunlarının tərkibində olan tank əleyhinə bölmələrin “Spayk” markalı tank əleyhinə raket kompleksləri ilə təchiz olunması düşmən hədəfinin görünməyən mövqelərdə gizlənməsinə baxmayaraq, onu peyk və ya uçuş pilotsuz aparatın köməyi ilə məhv etməyə imkan verir.

Mühəndis qoşunları. Müxtəlif mühəndis sursatları və onların tətbiqi üçün vasitələrin təkmilləşdirilməsi müasir şəraitdə mina-partlayış maneələrinin qurulması üzrə mühəndis qoşunlarının imkanlarını 4-5 dəfə artırır. Mühəndis maneələri və dağıntılardan keçidlərin açılması üçün nəzərdə tutulan yeni mühəndis-istehkam maşınları, körpülər, eləcə də digər istehkam texnikaları mühəndis qoşunlarının imkanlarını müqayisəedilməz dərəcədə genişləndirir.

Hərbi Hava Qüvvələri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönəmində Hərbi Hava Qüvvələrinin təşkilinin zəruriliyini nəzərə alan Hərbi Nazirlik hərbi təyyarəçi peşəsinə yiyələnmək üçün 9 nəfər zabiti Gürcüstana ezam etmiş, milli kadrların hazırlanması üçün 1920-ci ildə isə Azərbaycanda Hərbi Təyyarəçilər Məktəbi açmışdı. Aviasiya məktəbində tədrisin yüksək səviyyədə təşkili məqsədilə İngiltərə və İtaliyadan təcrübəli mütəxəssislər dəvət olunmuşdu. Lakin gənc respublikamızın süqutu bütün sahələr kimi Hərbi Hava Qüvvələrinin möhkəmləndirilməsini də yarımçıq qoydu.

Azərbaycanın ikinci müstəqilliyi dövründə – 1992-ci il aprelin 8-də baş leytenant Vaqif Qurbanov keçmiş Sovet Ordusunun Sitalçay aerodromundan “Su-25” döyüş təyyarəsini Azərbaycan Ordusuna gətirib. Bununla da, Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələrinin arsenalına ilk qırıcı təyyarə daxil edildi.

*Azərbaycanın
Milli Qəhrəmanı
Vaqif Qurbanov*

*Azərbaycan Hərbi Hava Qüvvələrinin
ilk qırıcı təyyarəsi*

Az sonra H.Z.Tağıyev və Dəllər qəsəbələrində yerləşən sovet aviasiyasına məxsus hərbi bazalardakı təyyarələr Azərbaycan Ordusunun tabeçiliyinə verilib. 1992-ci ildən bu istiqamətdə islahatlara başlanılıb. Bu qurumun strukturu həmin il milliləşdirilib və bir qədər sonra Hərbi Hava Qüvvələri (HHQ) Hava Hücümündən Müdafiə Qoşunları (HHMQ) ilə birləşdirilib.

HHQ-nin aviaparkının müasir döyüş təyyarələri hesabına təkmilləşdirilməsi hər il davam etdirilib. NATO standartlarına uyğun mərkəzi idarəetmə sistemi yaradılıb. Təyyarə və helikopterlərimiz düşmənin hava hücumu vasitələrinə qarşı müasir avadanlıqlarla təmin edilib. Pilotlarımız, əsasən, Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbində hazırlanıb, Ukrayna, Türkiyə, ABŞ, eləcə də digər ölkələrdə ixtisasartırma kursları və təlimlər keçirlər. Türkiyə Hərbi Hava Qüvvələri ilə hər il birgə “TurAz Qartalı” taktiki-uçuş təlimləri keçirilir. Bu birgə təlimlərin simvolu da hazırlanıb.

Visla-Oder və Berlin əməliyyatlarında qəhrəmanlıq nümunəsi sərgiləyən, Reyxstaqın sütununa “Mən bakılı Tofiqəm” yazan Tofiq Ağahüseynov Sovet Ordusunda Ordu korpusu komandiri vəzifəsinə qədər yüksəlmişdir. O, Varşava müqaviləsi Dövlətlərinin Birləşmiş Silahlı Qüvvələrinin Baş Komandanlığının Çexoslovakiyadakı nümayəndəsi olmuşdur. General polkovnik rütbəsi alan ilk azərbaycanlı Tofiq Ağahüseynov Hava Hücümündən Müdafiə Qoşunlarının zabiti olub.

Hərbi Hava Qüvvələri – ordumuzun yüksək manevrli növü olaraq düşmənin aviasiya birləşmələrinin, quru və dəniz qruplaşmalarının havadan məhv edilməsini, vacib dövlət və hərbi obyektlərin darmadağın olunmasını, Quru Qoşunlarının və Hərbi Dəniz Qüvvələrinin aviasiya himayəsini, hava desantının çıxarılmasını, hava ilə maddi vasitələrin daşınmasını, hava kəşfiyyatının aparılmasını və digər tapşırıqları uğurla həyata keçirmək imkanına malikdir.

Silahlanmasında “Buk-MB”, S-300 “Favorit”, “Barak-8” və digər müasir sistemlər olan *Hərbi Hava Qüvvələrimiz* hava hücumununun başlanmasının xəbərdar edilməsini, ölkəmizin siyasi, inzibati, sənaye və iqtisadi mərkəzlərinin, Silahlı Qüvvələrin qoşun qruplaşmalarının, mühüm hərbi və dövlət obyektlərinin düşmən aviasiyası və raket zərbələrindən müdafiəsini təmin etməyə qadirdir.

“Barak-8” tipli hava hücumundan müdafiə sistemi

Hərbi Dəniz Qüvvələri

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönməində Hərbi Dəniz Qüvvələrinin (HDQ) yaradılması və texniki təminatın yaxşılaşdırılması məqsədilə 6 ədəd sualtı qayıq, müxtəlif tipli döyüş katerləri, dəniz artilleriya silahları sifariş olunmuşdu. Lakin Xalq Cümhuriyyəti süqut etdiyi üçün güclü hərbi donanmanın yaradılması mümkün olmadı.

Müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra isə 26 iyul 1992-ci ildən HDQ-nin yaradılmasına başlandı.

HDQ-nin şəxsi heyəti Türkiyə və ABŞ dənizçiləri ilə birgə təlimlərdə iştirak edir. Zabit kadrlarının ixtisas hazırlığını yüksəltmək üçün bir sıra xarici ölkələrlə təcrübə mübadilələri aparılır, onların müxtəlif tədbirlərdə iştirakı təmin olunur. Şəxsi heyətin döyüş hazırlığının yüksəldilməsi üçün Xəzər hövzəsinin cavabdehlik zonasında hər il genişmiqyaslı təlimlər keçirilir.

HDQ Xəzər dənizində neft-qaz hasilatı rayonlarının və ixrac boru kəmərlərinin dənizdən keçən, eləcə də sualtı hissələrin mühafizəsini təmin edir, dəniz

akvatoriyasının dalğıc baxışlarını həyata keçirir. Həmçinin Azərbaycana aid olan sektorda etibarlı müdafiənin təşkili, dənizdə hərbi təcavüz və terrorun qarşısının alınmasını təmin edir.

HĐQ-nin döyüş imkanlarının daha da artırılması üçün yeni gəmilərin inşası, müxtəlif tipli gəmi və katerlərin modernləşdirilməsi uğurla davam etdirilir.

Hərbi Dəniz Qüvvələrinin gözətçi gəmisi

Sual və tapşırıqlar

1. Döyüş əməliyyatları zamanı daha çox hansı qoşun növünə üstünlük verilir? (Fikrinizi əsaslandırın.)
2. Dövlətimizin ərazi bütövlüyünün qorunmasında daha çox hansı qoşun növü önəmli rol oynayır?
3. Əgər hərbi olmaq istəsəydiniz, hansı qoşun növünü seçərdiniz?
4. Aprel döyüşləri zamanı ordumuzun istifadə etdiyi silah sistemləri haqqında təqdimat hazırlayın.
5. “Dünyada gedən son müharibələrdə mühəndis və kimya təminatının rolu” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN ÜMUMQOŞUN NİZAMNAMƏLƏRİNİN ÜMUMİ MÜDDƏALARI

1994-cü il 23 sentyabr tarixində Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq olunmuş İntizam, Qarnizon və Qarovul Xidməti, Daxili Xidmət və Müdafiə nazirinin 24 dekabr 2014-cü il tarixli qərarı ilə qüvvəyə minmiş Sıra Nizamnamələri Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ümumi fəaliyyətinin təmin olunması üçün əsas rəhbəredici sənəddirlər.

Daxili qayda-qanunun saxlanılması, bölmənin silahlarının, döyüş sursatının, binalarının və əmlakının mühafizə edilməsi üçün sutkalıq naryad təyin edilir.

“Bölmələrdə səliqə-sahmanın saxlanılması” dedikdə nə başa düşürsünüz?

Daxili Xidmət Nizamnaməsi

Hərbi qulluqçular arasında növbəti naryadların sayı mümkün qədər bərabər bölüşdürülür. Sutkalıq naryada təyin olunanlar təyin olunduqları gündən qabaqki gecə bütün məşğələlərdən və işlərdən azad edirlər. Naryada başlamazdan əvvəl hazırlaşmaq və istirahət etmək (yatmaq) üçün üç saatdan az olmayaraq vaxt verilir. Sutkalıq naryaddan çıxanlar həmin gün işdən və məşğələlərdən azaddırlar.

Bölüyün sutkalıq naryadına bölük növbətçisi və bölüyün gün növbətçiləri təyin olunurlar.

Bölük növbətçisi çavuşlardan və müstəsna hallarda daha hazırlıqlı əsgərlərdən təyin olunur. O, bölükdə daxili qayda-qanuna əməl olunmasına və günün nizam qaydalarının dəqiq yerinə yetirilməsinə, silahların, bölük əmlakının, əsgərlərin və çavuşların şəxsi əşyalarının qorunub saxlanmasına, gün növbətçilərinin düzgün xidmət etmələrinə cavabdehdir. Bölük növbətçisi hərbi hissə növbətçisinə və onun köməkçisinə, bölükdə daxili xidmət qaydasında isə bölük komandirinə və bölük baş çavuşuna tabedir. Bölüyün gün növbətçiləri isə birbaşa ona tabedirlər.

İntizam Nizamnaməsi

Komandir öz tabeliyindəki hərbi qulluqçulara Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl edilməsi, Hərbi andın və hərbi nizamnamələrin tələblərinin, əmr və sərəncamların dəqiq və sözsüz yerinə yetirilməsi işində daim nümunə olmalıdır.

Komandir Vətənin müdafiəsi naminə tabeliyindəki hərbi qulluqçulardan hərbi intizama və qayda-qanuna riayət olunmasını qətiyyətlə tələb etməlidir.

Hər bir komandir Nizamnamə ilə ona verilən hüquqlar çərçivəsində tabeliyində olan hərbi qulluqçuları ağılabatan təşəbbüslərinə, söylərinə, rəşadətlərinə və yaxşı xidmət göstəricilərinə görə həvəsləndirməlidir.

Hərbi intizamın möhkəm olmasında manqa komandirinin rolu nədən ibarətdir?

Manqa komandirinin və taqım komandiri müavininin təşəkkür elan etmək və özləri tərəfindən əvvəllər verilmiş intizam cəzalarını götürmək hüquqları vardır.

Komandirlər tabeçiliklərində olan ayrı-ayrı hərbi qulluqçulara və bölmənin bütün şəxsi heyətinə həvəsləndirmələr tətbiq edə bilirlər.

Müddətli xidmət dövründə həvəsləndirmə məqsədilə əsgərlərə, matroslara və çavuşlara bir dəfə qısamüddətli məzuniyyət verilir.

Əlaçı döş nişanı ilə yalnız iki tədris dövrü müddətində fasiləsiz əlaçı olan əsgərlər, matroslar və çavuşlar təltif edirlər.

Hərbi qulluqçuların həvəsləndirilməsi barədə əmrin elan olunması zamanı onlara, adətən, mükafatlar da təqdim edilir, həmçinin hərbi qulluqçunun öz hərbi borcunu nümunəvi yerinə yetirməsi barədə yaşadığı yerə, yaxud əvvəlki iş yerinə göndərilən məktubun mətni oxunur.

Hərbi qulluqçunun adının hissə **Fəxri kitabına** yazıldığı elan edildikdə ona bu barədə hissə komandirinin qol çəkdiyi tərifnamə təqdim edilir.

Hərbi qulluqçu hərbi intizamı, yaxud ictimai asayışı pozarsa, komandir ona vəzifə borcunu xatırlatmalı, lazım gələrsə, intizam cəzası verməlidir.

Komandir öz tabeçiliyində olan nalayiq hərəkət etmiş hərbi qulluqçuya, onun fikrincə, daha çox tərbiyəvi təsir göstərə bilən hər hansı cəzanı verə bilər.

Eyni nalayiq hərəkətə görə bir neçə cəza vermək və bilavasitə təqsirkarın əvəzinə bütün şəxsi heyəti cəzalandırmaq qadağandır.

Əsgərlərin və matrosların nalayiq hərəkətləri – bölüklərin, batareyaların, taborların və bunlara müvafiq bölmələrin şəxsi heyətlərinin yığıncaqlarında, çavuşların nalayiq hərəkətləri

isə taborların, divizionların və bunlara müvafiq bölmələrin çavuşlarının yığıncaqlarında müzakirə edilir.

Qarnizon və Qarovul xidməti Nizamnaməsi

Qarnizon yaşayış məntəqəsində və ya ondan kənarında yerləşən hərbi hissələr, hərbi məktəblər və müəssisələrdən təşkil edilir.

Sizcə, qarnizon və qarovul xidməti təşkil olunmazsa, nə baş verər?

Hər bir qarnizonda qarnizon və qarovul xidmətləri təşkil edilir.

Qarnizon xidməti qarnizonun şəxsi heyəti arasında yüksək hərbi intizamı təmin etmək, qoşunların gündəlik həyat və hazırlığı üçün lazımı şərait yaratmaq, onların iştirakı ilə qarnizon tədbirlərini həyata keçirmək məqsədi güdür.

Qarnizonun sərhədləri onun bütün şəxsi heyətinə yaxşı məlum olmalıdır.

Hər bir qarnizonda hərbi qulluqçular arasında qayda-qanunu və yüksək hərbi intizamı saxlamaq üçün ictimai yerlərdə, vağzallarda, limanlarda, hava limanlarında patrullar təyin edirlər. Patrul heyətinə intizamlı, tələbkar, yaxşı sıra hazırlığı olan, fiziki cəhətdən sağlam və nümunəvi xidmət edən hərbi qulluqçular təyin olunurlar.

Patrul patrul rəisindən və iki-üç patrul nəfərindən ibarətdir.

Patrulun şəxsi heyətinin sol qolunda üzərində ağ boya ilə **“PATRUL”** sözü yazılmış qırmızı materialdan sarğı olur.

Qarovul xidmətini yerinə yetirmək üçün qarovullar təyin edilir. Qarnizon və daxili qarovulları olur. Qarnizon qarovulu özünün mühafizə bölmələri olmayan ümumqarnizon əhəmiyyətli obyektləri, bir-birinə yaxın məsafədə yerləşən bir neçə hərbi hissənin, daxili qarovul isə bir hərbi hissənin obyektlərini mühafizə və müdafiə etmək üçün təyin edilir.

Qarovulun tərkibinə daxil olan şəxslər nalayiq hərəkət etdikdə onlara inzibati cəza qarovul növbəsindən və ya onlar başqa hərbi qulluqçularla əvəz edildikdən sonra verilir.

Postlara getməzdən əvvəl və qarovul otağına qayıdan kimi qarovul otağının qarşısında xüsusi hazırlanmış və işıqlandırılmış yerdə, qarovul rəisinin, yaxud onun köməkçisinin (dəyişdiricilərin) komandaları ilə və onların bilavasitə nəzarəti altında silahlar doldurulur və boşaldılır.

Hərbi and qəbul etməyən, gənc əsgərin hazırlıq programını mənimsəməyən, xəstələnən və bərələrində təhqiqat aparılan hərbi qulluqçuların intizam cəzası çəkmək məqsədilə qarovula təyin olunmaları qadağandır.

Saatdarların dəyişilməsi

Saatdarlar hər iki saatdan bir, cüt, yaxud tək saatların başlanğıcında dəyişilirlər. Havanın temperaturu -20°C və daha aşağı şaxtada, kölgədə $+30^{\circ}\text{C}$ və ondan yuxarı olduqda saatdarlar bir saatdan bir dəyişilirlər.

Növbə saatdara 10–15 addımlığa qədər yaxınlaşdıqda dəyişdirici **“Növbə – DAYAN”** komandası verir və qarovul nəfərlərinin birinə posta və onun giriş yerlərinə nəzarət etməyi əmr edir. Növbə yaxınlaşarkən saatdar üzü gələnlərə

tərəf durur və müstəqil surətdə avtomatı “**Qayışa**” vəziyyətinə alır. Dəyişdirici saatdara “**FARAĞAT**”, qarovul nəfərinə “**Əsgər Vəliyev, posta addımla – MARŞ**” komandası verir. Saatdar bir addım sağa çəkilib, qarovul nəfəri saatdara yaxınlaşır və üzünü saatdara tərəf onun yerində dayanır. Dəyişdiricinin “**Saatdar, postu təhvil ver**” komandası ilə saatdar və qarovul nəfəri başlarını bir-birinə tərəf çevirirlər. Saatdar postunun nömrəsini deyir, postlar tabelinə əsasən bütün mühafizə edilənləri sadalayır və eyni zamanda növbə çəkərkən post yaxınlığında gördüklərini söyləyir. Sonra dəyişdiricinin “**Qarovul nəfəri, postu qəbul et**” komandası ilə qarovul nəfəri dəyişdiricinin iştirakı ilə mühafizə olunan obyektə dolanaraq saxlancların, anbarların pəncərə və divarlarının sazlığını, maşınların, döyüş texnikasının sayını yoxlamağa borcludur.

Postun təhvil-təslimi qurtardıqdan sonra saatdar və postu qəbul etmiş qarovul nəfəri mühafizə olunan obyektin əks tərəfinə üzlərini tutaraq dayanır və növbə ilə məlumat verirlər, məsələn: “**Yoldaş çavuş. Əsgər Quliyev filan nömrəli postu təhvil verdi**”; “**Yoldaş çavuş. Əsgər Vəliyev filan nömrəli postu qəbul etdi**”.

Saatdarların xidmətini posta gizlin yolla yaxınlaşmaq, saatdardan silahı almağa cəhd etmək və başqa üsullarla yoxlamaq qadağandır.

Məlumat verdikdən sonra dəyişdiricinin “**Əsgər Quliyev, postdan addımla – MARŞ**” komandası ilə dəyişilmiş qarovul nəfəri növbənin arxasında dayanır.

Saatdar isə dəyişdiricidən göstəriş aldıqdan sonra postda vəzifəsini yerinə yetirməyə başlayır. Bundan sonra dəyişdirici “**Növbə, ardınca addımla – MARŞ**” komandası verir və növbəni o biri posta aparır.

Sıra Nizamnaməsi

Komandirin düzülüşqabağı və sırada vəzifələri:

- düzülüşün yerini, vaxtını, qaydasını, geyim formasını, silahın növünü və s. elan etmək;
- sırada bölmənin şəxsi heyətinin, onların silahlarının və s. mövcudluğunu bilmək və yoxlamaq;
- hərbi geyim formasının səliqəli olmasını, saçın qısa və səliqəli qırılmasını yoxlamaq;
- sırada nizam-intizamın saxlanmasına nəzarət etmək və şəxsi heyətdən sırada vəzifə borclarını dəqiq yerinə yetirmələrini tələb etmək;
- komanda verərkən “**Farağat**” vəziyyətini almaq;
- hərəkət vaxtı təyin olunmuş məsafənin saxlanılmasına nəzarət etmək və s.

Sual və tapşırıqlar

1. Bölük növbətçisinin çavuşlardan və müstəsna hallarda daha hazırlıqlı əsgərlərdən təyin olunmasının səbəbini izah edin.
2. Tabeliklərində olanların yanında komandirlərə intizam cəzası elan edilməsi nəyə görə qadağandır?
3. Sizcə, sutkalıq naryadın tərkibinə daxil olan şəxslərə xidmət vaxtı törətdikləri nalayiq hərəkətlərə görə intizam cəzaları naryad qurtarandan, yaxud onlar dəyişdirildikdən sonra verilməsinin səbəbi nədir?
4. Manqa komandiri və təqım komandiri müavini rolunda təbəçilikdə olanlara həvəsləndirmə və intizam cəzalarının elan edilməsini praktiki yerinə yetirin.
5. Eyni nalayiq hərəkət etmiş iki hərbi qulluqçuya müxtəlif cəza verilə bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.
6. Saatdarların dəyişilməsini praktiki olaraq yerinə yetirin.

4. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN DAXİLİ XİDMƏT NİZAMNAMƏSİ

“Ordu ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin, müstəqilliyimizin dayacağıdır!”

Heydər Əliyev

Hərbi hissəyə yeni gələn əsgərin xidmətini necə təsəvvür edirsiniz?

Hərbi hissəyə yeni gələn şəxsi heyət 14 gün ərzində ayrıca binada yerləşdirilir. Bu müddət ərzində tibbi müayinədən keçir, peyvənd edilir, onlara geyim, ayaqqabı verilir və əyinlərinə uyğunlaşdırılır. Şəxsi heyətlə məşğələlər keçirilir.

Çağırışçıların şəxsi əşyaları, paltar və ayaqqabıları qablaşdırılır, hərbi hissə tərəfindən onlar verdikləri ünvanlara poçtla *pulsuz* göndərilir.

Hərbi qulluqçuların yerləşdirilməsi

Müddətli xidmət hərbi qulluqçuları kazarmalarda yerləşdirirlər. Hər bir bölüyün yerləşdirilməsi üçün aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- ictimai-siyasi və mədəni-maarif işləri otağı;
- şəxsi heyətin yataq otağı;
- bölüyün dəftərxana otağı;
- silahsaxlama otağı;
- silah təmizləmə otağı (yeri);
- bölüyün əmlakını və hərbi qulluqçuların şəxsi əşyalarını saxlama otağı;
- yuyunma otağı;
- papirosçəkmə və ayaqqabı təmizləmə otağı (yeri);
- məişət xidməti otağı;
- paltar və ayaqqabı qurutma otağı (yeri).

Şəxsi heyətin yataq otaqlarında yerləşdirilməsi üçün hər bir hərbi qulluqçuya 2,5–4 m² hesabı ilə sahə ayrılır. Bununla bərabər, hər bir nəfərə düşən havanın həcmi 9–12 m³-dən az olmamalıdır.

Çarpayılar divardan 50 sm aralı, düz xətt boyunca yerləşdirilməlidir. Yataq otaqlarında çarpayıların yerləşdirilməsi bir və ya iki yaruslu ola bilər.

Çarpayının yanındakı dolabçada tualet ləvazimatları, yaxalıqlar, cib dəsmalları, kitab-dəftər və digər xırda şəxsi istifadə əşyaları saxlanılır.

Kazarmada yerləşdirilən hərbi qulluqçuların yatağı adyal, döşəkağı, balış-üzü, balış və döşəklərdən ibarət olmalıdır. Yataqlar eyni qaydada yığılmalıdır.

Şəxsi həyatın yataq otağı

İctimai-siyasi və mədəni-maarif işləri otağı

Yuyunma otağı

Hərbi qulluqçu yatanda gündəlik geyim və qayığını səliqə ilə büküb kətil üstünə, ayaqqabısını isə çarpayının ayaq tərəfində yerə qoyur.

Bölmələrdə olan atıcı silah və döyüş sursatı pəncərələrinə dəmir barmaqlıq vurulmuş ayrıca otaqda saxlanılır.

Əlüzyuyanlar hər beş-yeddi nəfərə bir kran və hər bölüyə, ən azı, axar suyu olan iki ayaq vannası hesabı ilə qoyulur.

Geyimlər yalnız camaşırxanada, yaxud bu məqsədlə ayrılmış otaqlarda (yerlərdə) yuyulur.

Papiros çəkməyə xüsusi ayrılmış və hazırlanmış otaqlarda (yerlərdə) icazə verilir.

Məişət xidməti otağı paltar ütüləmək üçün stol və güzgülərlə təchiz edilir.

Yatağa geyimli, ayaqqabılı oturmaq və uzanmaq qadağandır!

Geyimləri kazarmada yumaq və onun yaxınlığında qurutmaq qadağandır!

Hərbi qulluqçuların sağlamlığının qorunması

Hər bir hərbi qulluqçu **şəxsi** və **ictimai** gigiyena qaydalarına ciddi riayət etməli və öz orqanizmini gündəlik möhkəmləndirməlidir.

Şəxsi gigiyena qaydalarına aşağıdakılar daxildir:

- səhərlər əl-üzün yuyulması, dişlərin təmizlənməsi, bədənin qurşaqdan yuxarı soyuq su ilə silinməsi;
- hər qida qəbulundan qabaq əllərin yuyulması;
- yatmadan qabaq əl-üzün, ayaqların yuyulması və dişlərin təmizlənməsi;
- üzün və başın vaxtında qırılması, dırnaqların tutulması;
- hamamda müntəzəm çimmə, alt və yataq dəyişəyinin, corabların dəyişilməsi;
- hərbi geyimin, ayaqqabının və yatağın təmiz saxlanması.

İctimai gigiyena qaydaları isə bunlardan ibarətdir:

- yataq otaqlarında, tualetlərdə və digər ümumi istifadə otaqlarında təmizliyin saxlanması;
- otaqların havasının müntəzəm surətdə dəyişdirilməsi;
- ictimai yerlərdə, həmçinin hərbi hissənin yerləşdiyi ərazidə təmizliyin saxlanması.

Hərbi qulluqçu öz xəstəliyini gizlətməməlidir.

Vaxtın bölüşdürülməsi və gündəlik nizam qaydaları

Hərbi hissələrdə günün nizam qaydaları müəyyən edilir.

Günün nizam qaydalarında səhər gimnastikası, səhər baxışı, 6 saatlıq tədris məşğələləri, qida qəbulu, silahlara, döyüş texnikasına qulluqetmə, müstəqil hazırlıq, tərbiyə işi, hərbi qulluqçuların şəxsi tələbatı, axşam gəzintisi və yoxlanışı, 8 saatlıq yuxu üçün vaxt nəzərdə tutulur.

Qida qəbuletmələri arasındakı vaxt 7 saatdan çox olmur. Qida qəbulundan sonra 30 dəqiqə ərzində məşğələ və iş aparılmır.

Məşğələlərdən azad vaxtlarda və istirahət günlərində şəxsi heyətlə kütləvi tədbirlər, mədəni-maarif işləri, idman oyunları və yarışları keçirilir.

Yuxudandırma, səhər baxışı və axşam yoxlanışı

Bölük növbətçisi səhər "Qalx" signalına 10 dəqiqə qalmış taqım komandiri müavinlərini və bölüyün baş çavuşunu, "Qalx" signalı ilə bütün bölüyü yuxudan qaldırır. Daha sonra səhər gimnastikası, otaqların və ərazinin təmizlənməsi, yataqların yığılması, yuyunma və səhər baxışı keçirilir.

Səhər baxışı zamanı hərbi qulluqçuların yerində olması, zahiri görkəmi və şəxsi gigiyena qaydalarına riayət etmələri yoxlanılır. Böyük növbətçisi tibbi yardıma ehtiyacı olanları briqada tibb məntəqəsinə göndərmək üçün “Xəstələrin qeydiyyat kitabı”na yazır.

Ayaqların və alt paltarlarının vəziyyəti, adətən, yatmadan qabaq yoxlanılır.

Günün nizam qaydalarına görə müəyyən edilmiş vaxtda axşam gəzintisi, sonra isə axşam yoxlaması keçirilir. Böliüyün baş çavuşu “**Farağat**” komandası verib yoxlanışı keçirir. O, yoxlanışın əvvəlində göstərdikləri qəhrəmanlığa görə adı böliüyün siyahısına əbədi yazılanların adlarını çağırır.

Bu adlar çağırıldıqda birinci taqım komandirinin müavini məlumat verir: “*Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı (hərbi rütbəsi və soyadı) Vətənin azadlığı uğrunda döyüşlərdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur*”. Bundan sonra böliüyün baş çavuşu şəxsi heyəti siyahı ilə yoxlayır.

Soyadı çağırılan şəxs “**Mən**” cavabını verir. Yerində olmayanların əvəzinə manqa komandiri cavab verir. Məsələn: “**Ezamiyyətdədir**”, “**Məzuniyyətdədir**”.

Axşam yoxlanışı qurtardıqdan sonra böliüyün baş çavuşu növbəti gün üçün naryadı elan edir. Müəyyən olunmuş saatda “**Yat**” siqnalı verilir.

Səhər baxışından və axşam yoxlanışından sonra böyük növbətçisi hərbi hissə növbətçisinə baxışda (yoxlanışda) olmayanlar haqqında məlumat verir.

Tədris məşğələləri

Tədris məşğələlərində və təlimlərdə bütün şəxsi heyət iştirak etməlidir. Məşğələlərdən yalnız xidmət naryadında olanlar azad edirlər. Xəstə olduqlarına görə çöl məşğələlərindən azad olunmuş əsgər və çavuşlarla sinif məşğələsi təşkil olunur. Məşğələlər günün nizam-intizam qaydaları ilə müəyyən edilmiş saatlarda başlayır və qurtarır.

Məşğələlərə getməzdən əvvəl manqa komandirləri və taqım komandiri müavinləri tabeliklərində olanların formaya uyğun geyindiklərini və silahlarının dolu olmasını yoxlayırlar.

Məşğələlər və atışlar qurtardıqdan sonra istifadə olunmamış döyüş sursatı və gilizlər təhvil verilir, silahlar təmizlənir.

Səhər yeməyi, nahar və şam

Əsgərlər və çavuşlar yeməxanaya geyimləri, ayaqqabıları təmizlənmiş, böliüyün baş çavuşunun, yaxud onun göstərişi ilə taqım komandiri müavinlərindən birinin komandası altında sıra ilə gəlirlər. Yeməxanada qida qəbulu zamanı qayda-qanuna riayət edilməlidir.

Baş geyimində, şində və xüsusi geyimə qida qəbulu qadağandır.

Hərbi hissənin yerləşdiyi yerdən buraxılma

Əsgərlər hərbi hissənin yerləşdiyi yerdən Hərbi and içəndən sonra şənbə günləri saat 24-dək, bazar günləri isə yatma vaxtına qədər buraxılır. Eyni vaxtda bölmədən şəxsi heyətin 30 %-dən çoxunun buraxılmasına icazə verilmir.

Buraxılma növbə ilə olur. Bu növbəni manqada manqa komandiri, taqımda isə taqım komandirinin müavini aparır.

Buraxılan əsgər və çavuşların hərbi biletləri yanlarında olmalıdır. Buraxılma vərəqəsi yalnız öz qarnizonunun sərhədləri daxilində etibarlıdır.

Hərbi qulluqçular buraxılmadan qayıtdıqdan sonra bölük növbətçisini bu barədə xəbərdar edir, buraxılma vərəqələrini ona təhvil verir və bilavasitə rəislərini də məlumatlandırırlar.

Bölük növbətçisi buraxılma kitabında onların geri qayıtma vaxtını qeyd edir.

Görüşə gələnlərin qəbul edilməsi

Hərbi qulluqçularla görüşə məşğələlərdən azad vaxtlarda, axşam yoxlanışına qədər, bu məqsəd üçün ayrılmış otaqda (yerdə) icazə verilir.

Spirтли içkilər gətirən və ya sərxoş halda gələn şəxslər görüşə buraxılmırlar. Kənar şəxslərin kazarmalarda gecələməsinə icazə verilmir.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, şəxsi heyətin yataq otaqlarında yerləşdirilməsi üçün hər bir hərbi qulluqçuya 2,5–4 m² hesabı ilə sahə ayrılması, bununla bərabər, hər bir nəfərə düşən havanın həcmnin 9–12 m³-dən az olmaması nə ilə əlaqədardır?
2. “Bölmədən şəxsi heyətin eyni vaxtda 30%-dən çoxu buraxıla bilməz”. Bu qadağanın səbəbini açıqlayın.
3. Hərbi qulluqçu öz orqanizmini gündəlik möhkəmləndirmək üçün daha nə etməlidir?
4. Hərbi qulluqçu öz xəstəliyini gizlədərsə, nə baş verər?
5. “Heç bir kənar şəxsin kazarmada gecələməsinə icazə verilmir” qadağasını necə izah edərdiniz.
6. Tədris məşğələlərində və təlimlərdə bütün şəxsi heyətin iştirakı təmin olunmazsa, nə baş verər?

5. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN SIRA NİZAMNAMƏSİ

Sıra hazırlığı Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin vacib tərki b hissəsidir. O, gənclərin intizamlı, mütəşəkkil, səliqəli və təmkinli olmasını təmin edir. Bu fənn şagirdlərdə böyüklərə qarşı nəzakət, ədəb və hörmət hisləri aşılıyır, cəldlik, dözümlülük, tapşırığı tez və dəqiq yerinə yetirmə bacarığı formalaşdırır.

Sıra hazırlığında əldə olunan bilik və bacarıqlar taktiki hazırlıq, atəş hazırlığı və başqa fənlərin mənimsənilməsində də mühüm rol oynayıyır.

Sıra üsulları və hərəkətlərinin döyüş hazırlığında rolu nədən ibarətdir?

Hərəkətdə dönmələr

Addımla hərəkətdə dönmələr **“Sağa – DÖN”**, **“Yarımsağa – DÖN”**, **“Sola – DÖN”**, **“Yarımsola – DÖN”**, **“Geriyyə – MARŞ”** komandaları ilə yerinə yetirilir.

Sağa və yarımsağa dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım ataraq sol ayağın pəncəsi üstündə dönməklə eyni vaxtda sağ ayağı irəli ataraq yeni istiqamətdə hərəkət edilməlidir.

Sola və yarımsola dönmək üçün icra komandası sol ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sağ ayaqla bir addım atılır, sağ ayağın pəncəsi üstündə dönməklə eyni vaxtda sol ayaq irəli atılır və yeni istiqamətdə hərəkət edilir.

Geriyyə dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım da atılır, sağ ayağı yarım addım irəli və bir qədər sola qoymaqla hər iki pəncə üstündə, qolları ayaqların yanına sıxaraq, sol çiyin üstündə cəld dönülür, sol ayaqla hərəkət yeni istiqamətdə davam etdirilir. Dönmələr vaxtı qolların hərəkəti addımın taktına uyğun olmalıdır.

Silahla sıra üsulları və hərəkətlər

Silahla sıra duruşu silahsız sıra duruşu ilə eynidir. Silahla duruşda avtomatın **“Qayışda”** vəziyyətində lüləsinin ağızı yuxarı, qatlanmış qundaqlı avtomatın lüləsi ağızı aşağı vəziyyətdə saxlanılır, sol əlin barmaqları bitişik vəziyyətdə və orta barmaq şalvarın tikişinə qoyulur, əlin ovucu tam ayağa yapışdırılır.

Avtomat **“Qayışda”** vəziyyətindən sinəyə **“Avtomatı sinəyə – AL”** komandası ilə üç sayda keçirilir.

Birinci say. Sağ əli tutduğu vəziyyətdən bir qədər yuxarı çəkməli, avtomatı çiyindən çıxarmalı; sol əllə lülə örtüyündən və lülə yatağının altından tutaraq onu sinədə şaquli, darağı sola, lüləsinin ağızını çənə səviyyəsində saxlamalı (şəkil 1, b).

İkinci say. Sağ əllə qayıışı sağa çəkməli, onun altından tutmalı, əlin barmaqları yarım bükülmüş və özünə tərəf yönəlmiş olmalıdır. Eyni zamanda sağ dirsəyi qayışın altına keçirməli. Bu halda avtomatı diaqonal vəziyyətdə saxlamalı (şəkil 1, c).

Üçüncü say. Qayıışı qaldıraraq başın üstündən arxaya keçirməli, sağ əllə avtomatın qundağı boyuncuğundan tutaraq sol əli tez aşağı salmalı (şəkil 1, d).

Avtomat **“Sinədə”** vəziyyətindən **“Qayışda”** vəziyyətinə **“Qayışda – AL”** komandası ilə üç sayda keçirilir.

Birinci say. Sol əllə avtomatı lülə örtüyündən və lülə yatağının altından tutmalı, eyni zamanda avtomatı bir qədər irəli və yuxarıya çəkərək sağ qolu qayışın altından çıxarmalı, sağ əllə qundağın boyuncuğundan tutaraq avtomatı diaqonal vəziyyətdə saxlamalı (şəkil 2, a).

İkinci say. Avtomatı yuxarı qaldıraraq qayıışı başın üstündən qabağa keçirməli, sol əllə lülə örtüyündən və lülə yatağının altından tutaraq avtomatı öz qabağında şaquli, darağı sola, lüləsinin ağızını çənə səviyyəsində saxlamalı (şəkil 2, b).

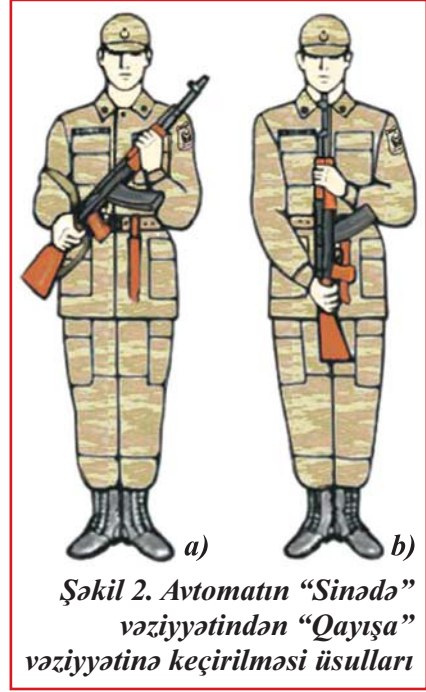
Üçüncü say. Sağ əllə qayışın yuxarı hissəsindən tutaraq avtomatı sağ çiyində "Qayışda" vəziyyətinə keçirməli, sol əli tez aşağı salmalı və silahla sıra duruşu vəziyyətini almalı.

Silah "Qayışda" vəziyyətindən "Arxada" vəziyyətinə "Silahı arxaya – AL" komandası ilə iki sayda keçirilir.

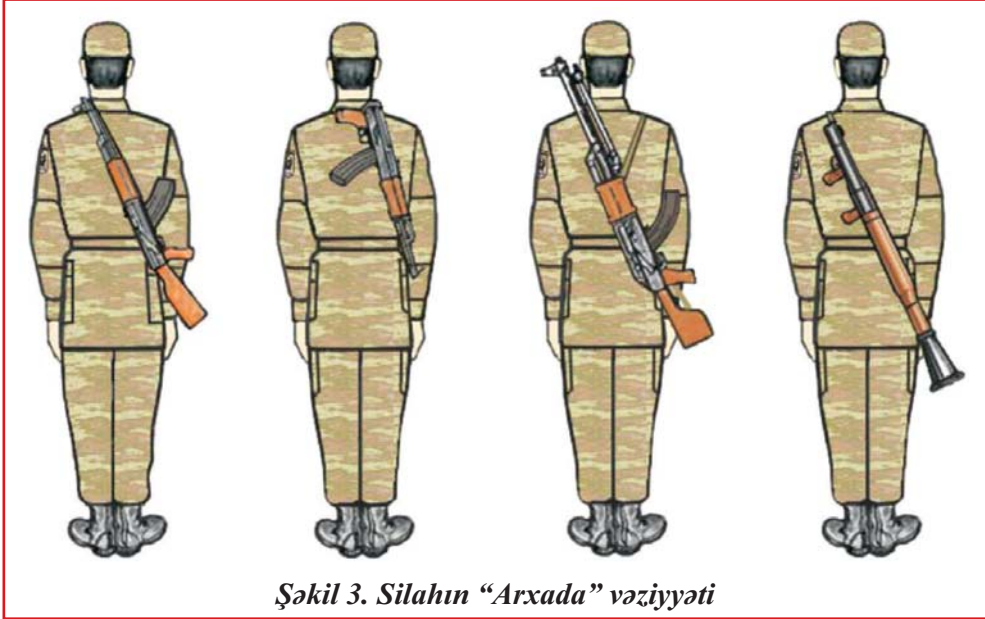
Birinci say. Sol əllə sağ çiyindən bir az aşağı qayışdan, sağ əllə eyni zamanda qundaqdan tutmalı.

İkinci say. Sağ əllə silahı yuxarı qaldırmalı, sol əllə qayışı başın üstündən sol çiyinə atmalı və silahı buraxaraq əlləri cəld yanlara endirməli (şəkil 3).

Avtomat "Arxada" vəziyyətinə ancaq süngü-bıçaqsız götürülür.

Şəkil 2. Avtomatın "Sinədə" vəziyyətindən "Qayışda" vəziyyətinə keçirilməsi üsulları

Şəkil 3. Silahın "Arxada" vəziyyəti

Silah "Arxada" vəziyyətindən "Qayışda" vəziyyətinə "Silahı qayışda – AL" komandası ilə iki sayla keçirilir (şəkil 3).

Birinci say. Sol əllə sol çiyindən bir az aşağı qayışdan, sağ əllə eyni zamanda qundaqdan (lülədən, genağızdan) tutmalı.

İkinci say. Sağ əllə silahı qaldırmalı, sol əllə qayıışı başın üstündən sağ çiyinə atmalı, qayıışı sağ əllə şəkil 4. a, b-də göstərilən kimi tutmalı, sol əli cəld hərəkətlə yana endirməli.

Şəkil 4. Yerində əsgəri salamlama

Əsgəri salamlama, sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşma

Silahsız yerində və hərəkətdə əsgəri salamlama. Əsgəri salam dəqiq və cəld, sıra duruşu və hərəkəti qaydalarını düzgün yerinə yetirməklə verilir.

Əsgəri salam verilərkən sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırmalı, barmaqlar bir yerdə, ovuc düz, dirsək çiyin səviyyəsində olmalıdır. Başı rəisə tərəf döndərdikdə əlin vəziyyəti dəyişmir (şəkil 5).

Sıradan kənarında yerində əsgəri salamlama üçün rəisin çatmasına 5-6 addım qalmış ona tərəf dönmək, “**Farağat**” durmaq, rəisə baxaraq sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırma, rəis ötüb keçəndən sonra əli aşağı salmaq lazımdır (şəkil 4. c, d).

Hərəkətdə əsgəri salamlama. Sıradan kənarında hərəkətdə rəisə yaxınlaşdıqda səfər addımları ilə hərəkətə davam edərək rəisə 5-6 addım qalmış başı ona tərəf döndərmək və eyni zamanda sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırmaq, sol əli budun yanında hərəkətsiz saxlamaq (şəkil 5), rəisi ötəndən sonra başı önə çevirərək sağ əli aşağı salmaq lazımdır.

Hərbi qulluğunun əllərində yük (əşya) olduqda əsgəri salamlama üçün rəis yaxınlaşdıqda ona tərəf dönməli, “**Farağat**” vəziyyətini almalı, rəisə baxaraq başını rəisin hərəkət istiqamətinə çevirməlidir.

Şəkil 5. Hərəkətdə əsgəri salamlama

Silahla yerində əsgəri salamlama. Silahla sıradan kənarında yerində əsgəri salam silahsız yerində vəziyyətindəki kimi verilir (şəkil 4).

Silah “**Arxada**” vəziyyətində olduqda isə əsgəri salam silahsız salamlama qaydası ilə yerinə yetirilir.

Sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşma. Hərbi qulluqçunun sıradan çıxması üçün komanda verilir. Məsələn: “**Əsgər Məmmədli. Sıradan 1–2–3 addım çıx**”, yaxud “**Əsgər Məmmədli. Yanıma**”. Hərbi qulluqçu öz soyadını eşitdikdə “**Mən**”, sıradan çıxmaq haqqında komandaya (çağırışa) isə “**Oldu**” cavabını verir.

Birinci komanda ilə hərbi qulluqçu sıra addımları ilə birinci cərgədən sayaraq deyilən addım qədər sıradan çıxır, dayanır və üzünü sıraya tərəf dönür.

İkinci komandada hərbi qulluqçu birinci cərgədən iki addım düzünə addımlayır və hərəkəti davam etdirərək rəisə tərəf dönür, qısaldılmış yolla səfər addımları ilə (rəislə hərbi qulluqçu arasında məsafə 15 addımdan çox olduqda – qaçaraq) rəisə 5-6 addım qalmış sıra addımlarına keçir, rəisin 2-3 addımında dayanır və məruzə edir.

Hərbi qulluqçu ikinci cərgədən çıxdıqda o, sol əlini ön cərgədə duran hərbi qulluqçunun çiyinə qoyur, ön cərgədə duran bir addım irəli ataraq sağ ayağı ilə bir addım sağa çıxır, sıradan çıxan hərbi qulluqçunu buraxır və sonra öz yerini tutur. Hərbi qulluqçu qarşıdakı cərgədən çıxdıqda onun yerini arxasında duran hərbi qulluqçu tutur.

Hərbi qulluqçunun sıraya qayıtması üçün komanda verilir. Məsələn: **“Əsgər Məmmədli. Sıraya dur”**, yaxud ancaq **“Sıraya dur”** komandası ilə üzü sıraya dayanmış hərbi qulluqçu öz soyadını eşitdikdə rəisə tərəf dönərək, **“Mən”** cavabını verir. Hərbi qulluqçu silahsız olduqda, yaxud silahı **“Arxada”** vəziyyətindədirsə, **“Sıraya dur”** komandası ilə o, əsgəri salam və **“Oldu”** cavabı verir, geriye dönür, birinci addımla əlini aşağı salır, səfər addımları ilə (qaçaraq) ən qısa yolla sırada öz yerini tutur. Sıraya qayıtdıqda rəisdən uzaqlaşarkən hərbi qulluqçu sıradaki yerinə qədər qısaldılmış yolla səfər addımları ilə hərəkət edir. Əsgərin soyadı deyilmədən **“Sıraya dur”** komandası verilərsə, üzü sıraya duran hərbi qulluqçu **“Mən”** demədən və rəisə tərəf dönmədən sıraya qayıdır.

Hərbi qulluqçu sıradan kənarında çağırış ilə rəisə yaxınlaşarkən 2-3 addım qalmış dayanır, ayağını saxlamaqla eyni vaxtda sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdırır və məruzə edir. Məsələn: **“Yoldaş leytenant, əsgər Əlibəyli əmrinizlə gəldi”**. Məruzə başa çatdıqda əlini aşağı salır. Hərbi qulluqçuya rəis icazə verdikdə o, sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qaşın sağ ucuna yaxınlaşdıraraq **“Oldu”** cavabı verir, hərəkət istiqamətinə dönür, birinci addımla (sol ayağını yerə qoymaqla) əlini aşağı salır və hərəkəti səfər addımları ilə davam etdirir.

“Çök”, “Döyüşə”, “Qalx” üsulları, sıçramalar və sürünmələr

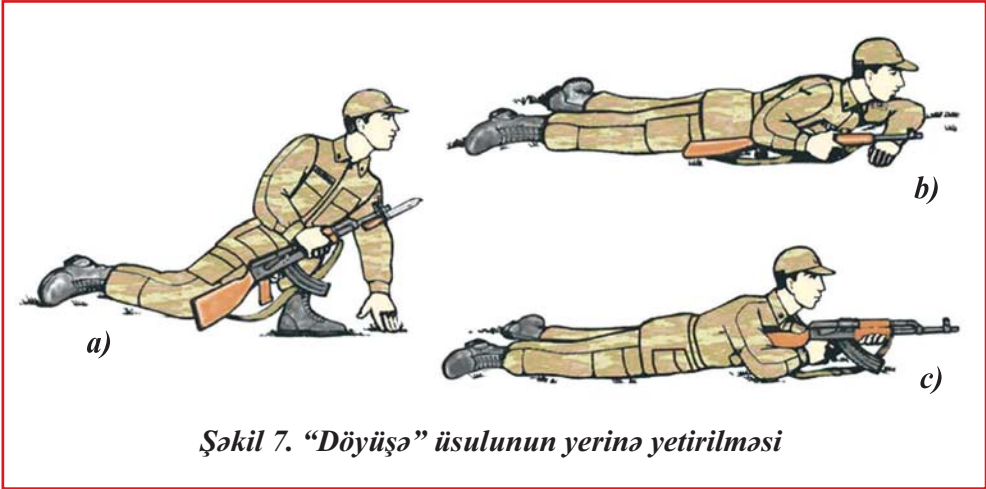
Şəkil 6. Silahla çökmə

Silahla çökmək üçün **“ÇÖK”** komandası verilir. Bu komanda ilə silahı sağ ələ götürüb **“Azad”** vəziyyəti almalı, sol ayağı bir addım irəli atmalı, silahı sol ayağın topuğu bərabərinə dik vəziyyətə gətirməli, sağ diz üzərində çökməli, sağ əllə silahın lüləsini sağ çiyin boşluğuna qoyub qolu bədənə yapışdırmalı, sol əli sol dizin üstünə qoymalı (şəkil 6).

“Çökmə” vəziyyətindən qalxmaq üçün **“QALX”** komandası verilir. Bu komanda ilə sol əlini sol dizinə dayayaraq qundağı yerdən qaldırmalı, sol ayaq üstündə irəli qalxıb sağ ayağı sol ayağın yanına gətirməli, silahı qayışa alıb **“Azad”** vəziyyətinə keçməli.

“ÇÖK” komandası məşğələlər, təlimlər və istirahət vaxtlarında hərbi qulluqçular silahsız olduqda da verilə bilər. Bu hallarda sağ əl sağ dizin üstünə qoyulur. Hərəkət vaxtı **“ÇÖK”** komandası sağ ayaq yerə qoyularkən verilir.

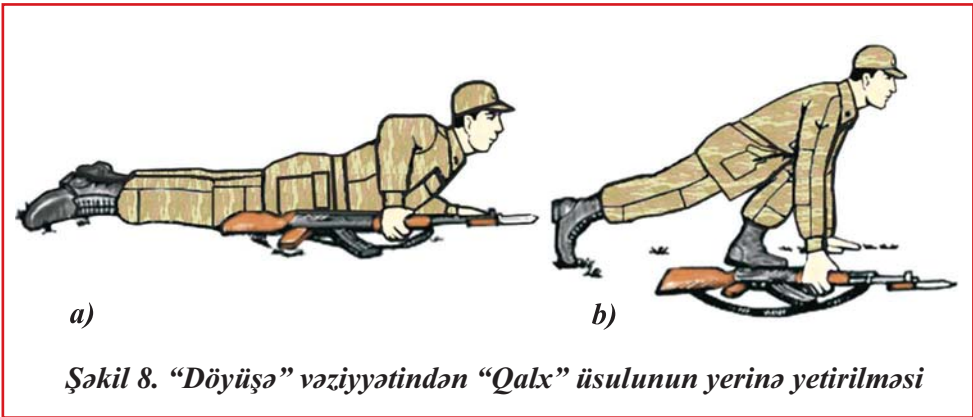
“**DÖYÜŞƏ**” komandası ilə silahı sağ ələ götürüb sağ ayaqla irəli, bir az sağa tam addım atılmalı, eyni zamanda bədəni qabağa əyərək sol dizi üstə enib, sol əli özünün qabağında barmaqları sağa yerə qoyulmalıdır (şəkil 7, a).

Şəkil 7. “Döyüşə” üsulunun yerinə yetirilməsi

Sonra ardıcıl surətdə sol ombasına, sol bazu önünə dayayaraq sol böyrü üstünə uzanmalı və tez qarnı üstünə çevrilməli, ayaq pəncələrini bayıra çevirməklə bir az aralı uzatmalı (şəkil 7, b). “**Döyüşə**” komandası ilə, bunlardan başqa, atəş aparmağa hazırlaşmalı (şəkil 7, c).

“**QALX**” komandası ilə sağ əldə silahı saxlamalı, hər iki əli sinəyə qədər çəkib, eyni zamanda ayaqları birləşdirməli (şəkil 8, a), sonra qolları düzəldərək sinəni yerdən qaldırmalı və sağ (sol) ayağı qabağa verib (şəkil 8, b) cəld qalxmalı, sol (sağ) ayağı o birinə yaxınlaşdırıb silahla sıra duruşu qəbul etməlidir.

Şəkil 8. “Döyüşə” vəziyyətindən “Qalx” üsulunun yerinə yetirilməsi

Döyüş meydanında yerdəyişmə sürətli addımlarla, yaxud qaçaraq, sıçramalarla və sürünmələrlə yerinə yetirilir.

Sıçrama “**Əsgər Məmmədli, səngərə, sıçrayaraq – İRƏLİ**” komandası ilə yerinə yetirilir. Xəbərdarlıq komandası ilə irəliləmə yolunu, arada dincəlmək üçün örtülü yerləri nəzərdə tutmalı; icra komandasında tez sıçrayaraq keçməli. Ərazidən və düşmənin atəşindən asılı olaraq nəfəsi dərmək üçün dayanmalar arasında sıçramaların uzunluğu təqribən 20–40 addım olur. Qaçaraq dincəlmə yerinə çatıb uzanmalı və bir qədər yana sürünməli, göstərilən yerə çatdıqda ondan əlavə, atəş açmağa hazırlaşmalı.

Sürünmə “**Əsgər Məmmədli, ayrı ağacın yanına, sürünərək – İRƏLİ**” komandası ilə dirsəklər üstündə, iməkləyərək, yaxud böyrü üstündə üsulları ilə yerinə yetirilir.

Dirsəklər üstündə sürünmək üçün yerə tam uzanıb, sağ əllə silahın lülə yatağının yanında qayışdan tutub, onu sağ bazu önünün üstünə qoymalı; sağ (sol) ayağı yığıb, eyni zamanda sol (sağ) qolu mümkün qədər irəli uzatmalı; yığılmış ayaqla özünü itələyərək bədəni irəli verməli; o biri ayağı yığıb, o biri qolu irəli uzatmalı və hərəkəti həmin qayda ilə davam etdirməli. Sürünərkən başı çox hündürə qaldırmamalı.

İməkləyərək sürünmək üçün dizlər üstə durub, bazu önlərinə, yaxud əllərə söykənməli. Bükülmüş sağ (sol) ayağı sinənin altına çəkib eyni zamanda sol (sağ) qolu irəli uzatmalı. Sağ (sol) ayağın tamamilə düzəldilməsinə qədər bədəni irəli verməli, eyni zamanda o biri bükülmüş ayağı öz altına çəkib, digər qolu qabağa uzatmalı və hərəkəti həmin qayda ilə davam etdirməli. Silahı, bazu önlərinə söykənərək sürünəndə dirsəklər üstündə sürünmə kimi, əllərə söykənərkən sürünəndə sağ əldə tutmalı. Sürünərkən başı çox hündürə qaldırmamalı.

Böyrü üstündə sürünmək üçün sol böyrü üstə uzanmalı; dizdən bükülmüş sol ayağı qabağa çəkib sol bazu önünə söykənməli, sağ ayağın dabanını bədənə mümkün qədər yaxınlıqda yerə dayamalı; sağ ayağı açaraq sol ayağın vəziyyətini dəyişmədən bədəni irəli verməli və sonra hərəkəti həmin qayda ilə davam etdirməli. Silahı sol ayağın ombası üzərinə qoymaqla sağ əldə tutmalı.

Sual və tapşırıqlar

1. Addımla hərəkətdə dönmələri yerinə yetirin.
2. Silahla sıra duruşunu yerinə yetirin.
3. Avtomatın “Qayışda” vəziyyətindən sinəyə alınmasını yerinə yetirin.
4. Silahsız yerində və hərəkətdə əsgəri salamlaşmanı yerinə yetirin.
5. Sıradan çıxma və rəisə yaxınlaşmanı yerinə yetirin.
6. “Çök” və “Qalx” komandalarını yerinə yetirin.
7. Avtomatın “Sinədə” vəziyyətindən “Qayışda” vəziyyətinə alınmasını yerinə yetirin.
8. Avtomatın “Qayışda” vəziyyətindən “Arxaya” vəziyyətinə alınmasını yerinə yetirin.
9. Avtomatın “Arxaya” vəziyyətindən “Qayışda” vəziyyətinə alınmasını yerinə yetirin.
10. “Döyüşə” üsulunu yerinə yetirin.
11. “Döyüşə” vəziyyətindən “Qalx” üsulunu yerinə yetirin.

HƏYAT FƏALİYYƏTİNİN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİNATI

Taktiki hazırlıq

- ✓ 6. Ümumqoşun döyüşü və onun aparılması
- ✓ 7. Döyüş təminatı
- ✓ 8. Motoatıcı taqımın quruluşu
- ✓ 9. Motoatıcı taqım hücumda
- ✓ 10. Motoatıcı taqım müdafiədə
- ✓ 11. Motoatıcı taqımın döyüşqabağı və döyüş düzülüşü. Motoatıcı taqım marşda

Döyüş vasitələri

- ✓ 12. Minlik düsturu
- ✓ 13. Atıcı silahlarla davranma və təhlükəsizlik qaydaları
- ✓ 14. Atıcı silahlara texniki xidmətin göstərilməsi
- ✓ 15. Piyada əleyhinə fuqas minaları
- ✓ 16. Piyada əleyhinə qəlpəli minalar
- ✓ 17. Tank əleyhinə minalar
- ✓ 18. Tanklar və zirehli texnikalarla mübarizə

Hərbi topoqrafiya

- ✓ 19. Topoqrafik xəritələrin oxunması
- ✓ 20. Xəritə üzərində coğrafi və düzbucaqlı koordinatların təyin edilməsi
- ✓ 21. Hərəkət zamanı yer səthində xəritələrdən istifadə

Mülki müdafiə

- ✓ 22. Mülki müdafiənin vəzifələri və təşkili
- ✓ 23. Müxtəlif növ fəvqəladə hadisələr zamanı əhalinin mühafizəsinin təşkili
- ✓ 24. Fəvqəladə hadisələr zamanı xəbərdarlıq siqnalları və əhalinin köçürülməsi qaydaları
- ✓ 25. Kollektiv mühafizə qurğuları
- ✓ 26. Radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyatın təşkili
- ✓ 27. Təbii fəlakətlər, onların ərazilərə görə xarakterikliyi və nəticələrin təqribi proqnozlaşdırılması
- ✓ 28. Xilasetmə tədbirləri zamanı əhalinin hərəkətləri
- ✓ 29. Kütləvi qırğın silahlarının törətdiyi fəsadların aradan qaldırılması
- ✓ 30. Fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə qaydaları
- ✓ 31. Kimyəvi kəşfiyyat və radiasiyaya nəzarət cihazlarından istifadə qaydaları

6. ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜ VƏ ONUN APARILMASI

Ümumqoşun bölmələrinin müharibələrdə və silahlı münaqişələrdə tətbiqi onların taktiki fəaliyyətlərdə iştirakı ilə həyata keçirilir.

“Ümumqoşun bölmələrinin taktiki fəaliyyətləri” dedikdə nə başa düşürsünüz?

Taktiki fəaliyyətin əsas forması **döyüşdür**.

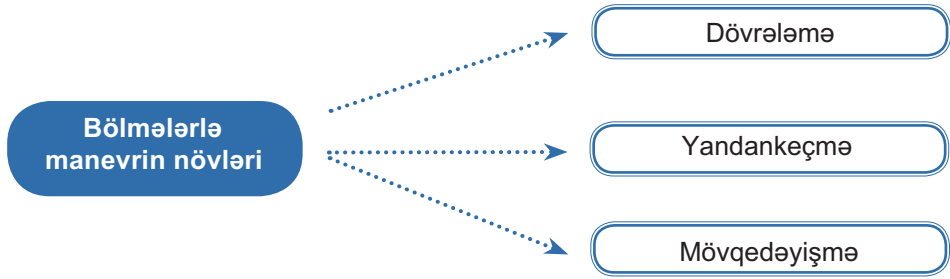
Döyüş qısa vaxt ərzində düşməni məhv etmək, onun zərbələrini dəf etmək və digər tapşırıqları yerinə yetirmək üçün bölmələrin tapşırıq, yer və zamana görə razılaşdırılmış **zərbə**, **atəş** və **manevridir**.

Zərbə düşməne əldə olan bütün vasitələrlə eyni zamanda zərər vurmaqdır. Zərbə qoşunlarla və atəşlə endirilir. Ateş zərbələri, öz növbəsində, raket, aviasiya və artilleriya zərbələri ola bilər.

Atəş müxtəlif növ silahlardan düşməne zərər vurulmasıdır. O, düşməni məhv etmə, susdurma, taqətdənsalma və ya obyektlərini dağıtma məqsədilə aparılır. Ümumqoşun döyüşündə düşmənin məhv edilməsinin əsas üsuludur.

Manevr döyüşə hazırlıq vaxtı və onun gedişində qoşunların mütəşəkkil şəkildə yerdəyişməsi, zərbə və atəşin köçürülməsi və ya yenidən istiqamətləndirilməsidir (cəmləşdirilməsi, bölüşdürülməsi). Manevrlər qoşunlarla (bölmələrlə), zərbə və atəşlə ola bilər.

Bölmələrlə manevr düşməne nəzərən daha əlverişli vəziyyətin tutulması və bölmələrin zərbə altından çıxarılması məqsədilə həyata keçirilir.

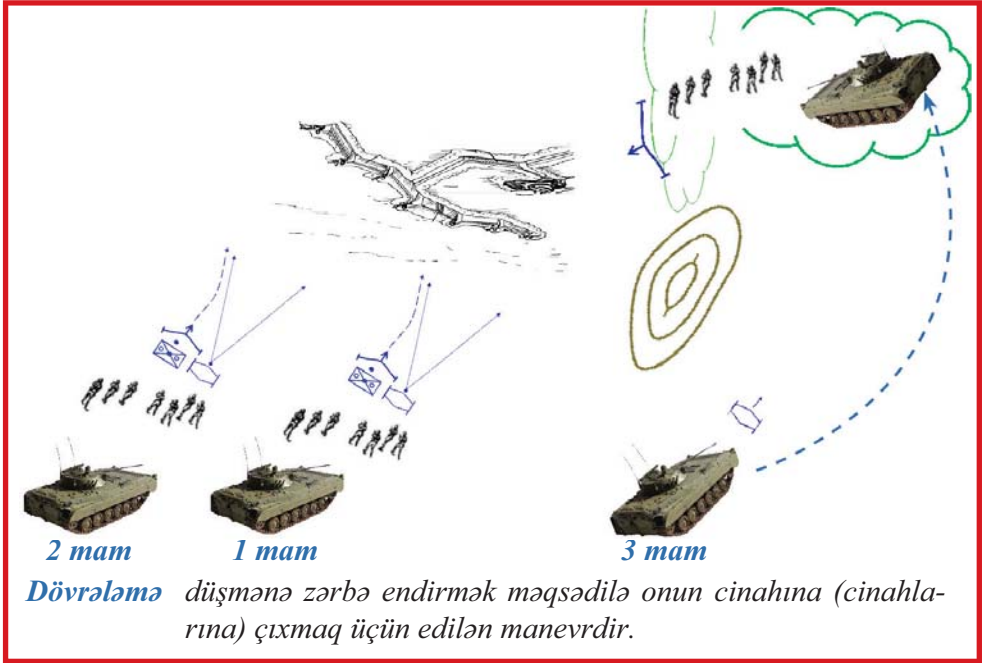

Hərbi şərti işarələr
(Hərbi qulluqçular öz aralarında buna “taktika əlifbası” deyirlər)

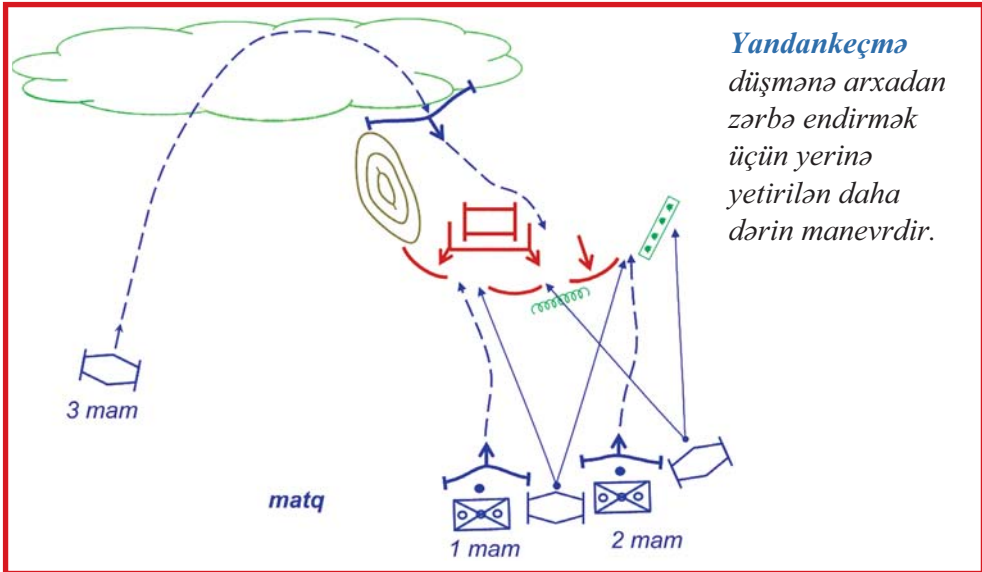
	motoatıcı taqımın dayaq məntəqəsi		Tank
	tank əleyhinə xəndək		Piyadanın döyüş maşını
	eskarp, əks-eskarp		Zirehli transportyor
	kirpi maneə		Avtomobil
	az nəzərəçarpan maneələr		Mexanikləşdirilmiş taqım marşda
	1-ci taqımın cəmləşdirilmiş atəşi		kiçik çaplı
	tank əleyhinə mina sahəsi		orta çaplı
	piyada əleyhinə mina sahəsi		iri çaplı
	qarışıq mina sahəsi		Snayper silahları
	Atəş zolağının (sektorunun) sərhədləri: 1 – əsas zolağın 2 – ehtiyat sektorun		Tank əleyhinə qumbaraatanlar
	Köçəri tank		Motoatıcı bölmə avtomobil üzərində
			Motoatıcı bölmə ZTR üzərində
			Mexanikləşdirilmiş bölmə
			Tank bölməsi

Qeyd: Taktiki işarələr qırmızı rəngdə olduqda düşməni göstərir.

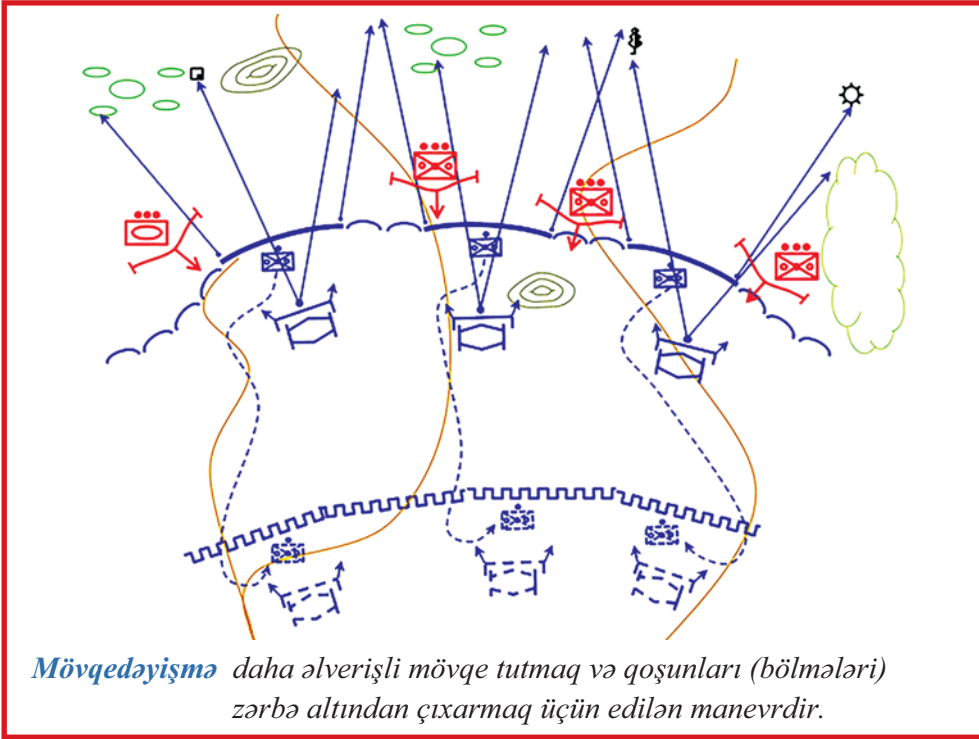
Əziz şagirdlər, sxemlərin oxunmasında ilk baxışda anlaşılmaqlıq ola bilər, bu təbiidir. Belə olduqda “taktika əlifbası”na bir daha nəzər salın. Əminik ki, qısa müddət ərzində bu işin öhdəsindən gələcəksiniz.

Taktiki işarələri (taktiki əlifbanı) öyrəndiyimizə görə bundan sonrakı sxemləri onlardan istifadə etməklə çəkəcəyik.

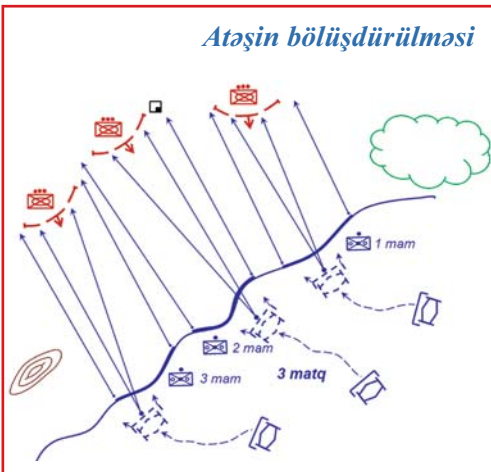

Dövrələmə və yandankeçmə cəbhədən hücum edən əsas qüvvələrlə, bəzən isə taktiki hava desantı ilə taktiki və atəş qarşılıqlı əlaqəsində icra edilir. Dövrələmə həm yerdən, həm də havadan həyata keçirilə bilər.

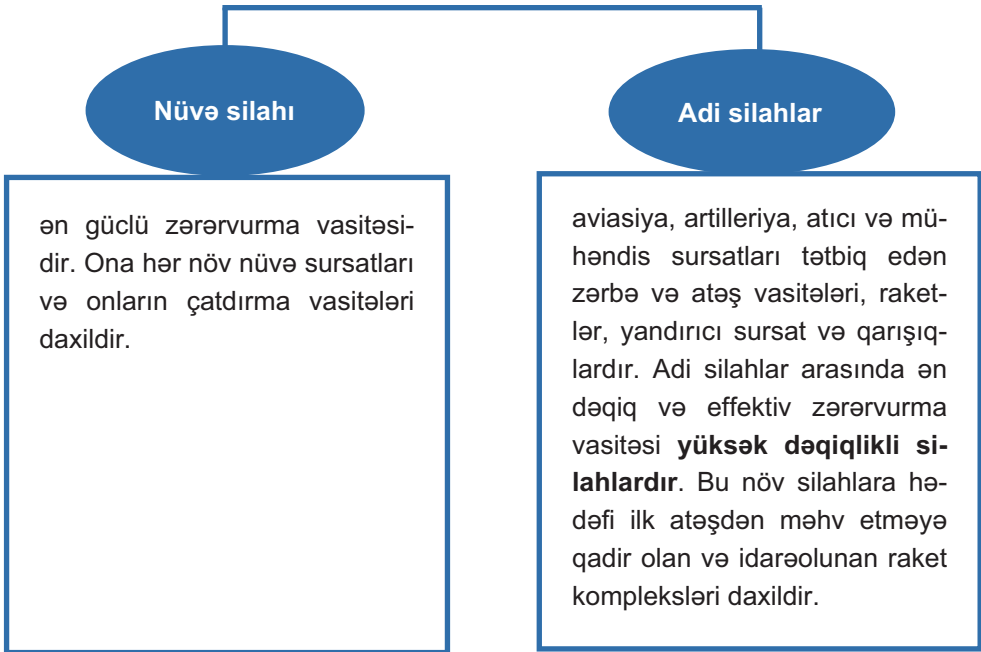
Atəşlə manevr düşməne eyni vaxtda və ya ardıcıl zərər vurulması məqsədilə atəşin vacib hədəflərə cəmləşdirilməsi, bir neçə hədəfə zərər vurmaq üçün vasitələrin bölüşdürülməsi, habelə yeni hədəflərə istiqamətləndirilməsi üçün tətbiq edilir.

Zərbə və atəşlə manevr düşmənin mühüm qruplaşma və obyektlərinə daha effektiv zərər vurulması məqsədilə həyata keçirilir.

Verilmiş tapşırıqları yerinə yetirərkən güc və vasitələrin tətbiqinin seçilən variantı, qaydası və ardıcılığı **taktiki fəaliyyət üsulu** adlanır. Taktiki fəaliyyət üsulu seçilərkən qarşıdakı döyüş tapşırığı, düşmən və öz bölmələrimizin tərkibi, tətbiq edilən silahlar, ərazinin xüsusiyyətləri, ilin fəslisi, sutkanın vaxtı və hava şəraiti nəzərə alınır.

Taktiki fəaliyyətlər nüvə silahı və adi silahların tətbiqi ilə aparıla bilər.

Sual və tapşırıqlar

1. Müasir müharibələrdə tətbiq olunan raket və aviasiya zərbələri haqqında məruzə edin.
2. Atış üsullarından olan "mazğaldan atış" dedikdə nə başa düşürsünüz?
3. Bölmələrlə manevrin uğurlu olması üçün vacib amilləri sadalayın.
4. Bölmələrlə manevrin dövrələmə növünü praktiki yerinə yetirin.
5. Bölmələrlə manevrin yandankeçmə növünü praktiki yerinə yetirin.
6. Bölmələrlə manevrin mövqedəyişmə növünü praktiki yerinə yetirin.

7. DÖYÜŞ TƏMİNATI

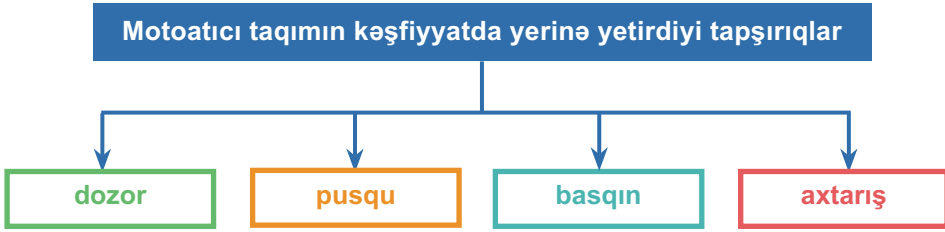
Kəşfiyyat və Mühəndis hazırlığı döyüş təminatının ən vacib növləridir. Kəşfiyyat düşmən və ərazi barədə məlumatlar əldə etmək məqsədilə hər cür şəraitdə aparılır.

Mühəndis hazırlığı yüksək olarsa, döyüşdə qoşunlarımızın itkiləri daha az, fəaliyyəti daha səmərəli olar.

Döyüşdə kəşfiyyat təminatı və mühəndis hazırlığına nələr aiddir?

Əziz gənclər, bu dərsimizdə quruluşunu öyrəndiyimiz təqımın kəşfiyyat və mühəndis təminatı üzrə fəaliyyəti ilə tanış olacağıq.

Kəşfiyyat döyüş təminatının əsas növüdür.

Dozor manqaları vaxtında düşməni aşkarlamaq və ərazinin kəşfi üçün çıxarılır. Dozor manqası kəşfiyyat məlumatlarını yerindən, hərəkətdə, qısa dayanacaqardan qulaqasma və yerli sakinləri sorğu-sual etməklə əldə edir.

Dozor manqası onu göndərən bölmənin hərəkətini ləngitmədən müşahidə üçün münasib məntəqənin birindən digərinə hərəkət edir. Hərəkət marşrutunda

Motoatıcı təqım dozorda

əraziyə, yerli əşyalara baxış keçirilir, düşmənin gizlənməsi mümkün olan ərazilər diqqətlə yoxlanılır. Hərəkət istiqaməti oriyentirlərə və yerli əşyalara, gecə isə azimuta əsasən saxlanılır.

Əgər düşmən aşkar edilməyibsə, dozor manqasının komandiri **“Yol açıqdır”** signalını verir və tapşırığı yerinə yetirməyi davam etdirir. Düşmən aşkar edildikdə bu haqda məlumat verir, gizli fəaliyyət göstərərək müşahidəni davam etdirir. Düşmənlə qəfil qarşılaşanda dozor manqası ona atəş açır, ötüb-keçir və verilmiş tapşırığı yerinə yetirməyə davam edir.

Düşmənin arxasında kəşfiyyat aparmaq üçün təyin olunmuş komandirin iş xəritəsində öz qoşunları haqqında hər hansı məlumatın, şəxsi heyətdə isə şəxsi və xidməti sənədlərin olması qadağandır.

Kəşfiyyat məlumatlarının toplanması üsullarından biri də **pusqudur**. Pusqu əsir, sənəd, silah və texnika nümunələrini ələ keçirmək məqsədilə xüsusi təyin olunmuş bölmə (qrup) tərəfindən həyata keçirilir.

Pusqunun təşkili zamanı həmin bölmənin tərkibindən **müşahidəçilər, ələ keçirmə və təminat** qrupları təyin edilir.

Müşahidəçilərin vəzifəsi düşməni vaxtında aşkarlamaq və komandirə məruzə etməkdir.

Ələ keçirmə qrupunun vəzifəsi əsirləri, sənədləri, silah və texnika nümunələrini ələ keçirməkdir. Taqımda ələ keçirmə qrupuna təyin edilmiş motoatıcı manqa döyüş maşını olmadan da fəaliyyət göstərə bilər.

Təminat qrupunun vəzifəsi isə düşməni dayandırmaq, onun yaxınlaşmasının (geri çəkilməsinin) qarşısını almaq və döyüş tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra geri çəkilən bölmələri atəşlə dəstəkləməkdir.

Düşmənin döyüş texnikası üzərindəki şərti işarələr (emblemlər) yadda saxlanılır və ya şəkli çəkilir. Əsirlər, düşməndən götürülmüş sənədlər, yeni silah nümunələri və texnika, harada, nə vaxt və hansı şəraitdə götürülməsi qeyd edilərək böyük rəisə göndərilir.

Götürülmüş sənədlər üzərində hər hansı yazı və qeydlər aparmaq qadağandır.

Kəşfiyyat məlumatlarının əldə olunması üsullarından biri də **basqındır**.

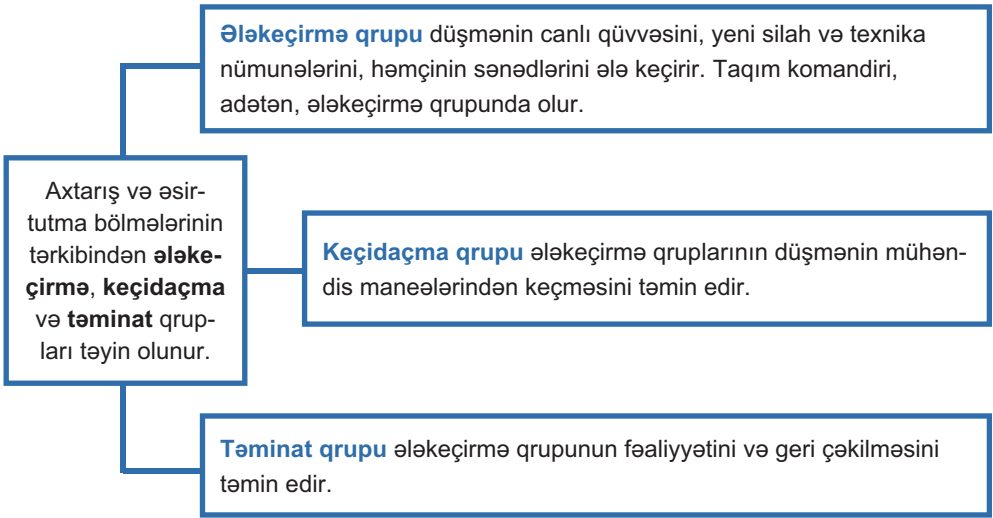
Düşmənin mühüm obyektinin məhv edilməsi (sıradan çıxarılması) üçün basqının icra olunması məqsədilə manqanın tərkibindən, adətən, **məhv etmə qrupu** ayrılır.

Basqın zamanı manqa obyektə gizli şəkildə mümkün qədər yaxınlaşır, səsiz və ya qəfil atəşlə basqın edir. Sonra sürətlə həmlə edərək düşməni atəşlə,

yaxud əlbəyaxa döyüşlə məhv edir (əsir götürülür), aşkar edilmiş sənədlər götürülür. Yeni silah və texnika nümunələri ələ keçirilir, qalanları isə məhv edilir (sıradan çıxarılır). Basqından sonra manqa əvvəlcədən təyin edilmiş toplanma rayonuna geri çəkilir.

Axtarış və əsirtutma kəşfiyyat məlumatları toplanmasının daha bir üsuludur. O, müdafiədə, yaxud hücumda hazırlaşanda təşkil edilir.

Axtarış və əsirtutmanın məqsədi əsir, sənəd, yeni silah və texnika nümunələri ələ keçirməkdir. Əsirtutma əməliyyatının həyata keçirilməsi üçün, bir qayda olaraq, motoatıcı taqım (manqa) təyin olunur, adətən, mühəndis-istehkam bölmələri ilə (mina təmizləmə vasitələri olan istehkamçılarla) gücləndirilir, dəstək üçün isə atəş vasitələri ayrılır.

1945-ci ildə sovet məktəblilərinin Amerika səfirinə verdikləri hədiyyə xüsusi xidmət orqanlarına necə kömək etdi?

1945-ci ildə sovet məktəbliləri Amerika səfirinə üzərində ABŞ-ın gerbi əks olunmuş, qiymətli ağacdan hazırlanmış panno hədiyyə edirlər. Məktəblilər və səfir pannoya dinləmə qurğusunun quraşdırıldığından xəbərsiz idilər. "Böcek" o qədər məharətlə gizlədilmişdi ki, Amerika xüsusi xidmət orqanları onu uzun müddət aşkar edə bilməmişdilər. Bunun əvəzində isə sovet kəşfiyyatçıları 8 il səfirin kabinetindəki danışıqları dinləyə bilməmişdilər. "Böcek" aşkar edildikdən sonra SSRİ-nin kəşfiyyat fəaliyyətinin maddi sübutu kimi BMT-yə təqdim olunmuşdu. Amma onun iş prinsipinin sirri bir neçə il açılmamış qalmışdı.

Mühəndis təminatı

Mühəndis təminatı: bölmələrin vaxtında və gizli hərəkəti, manevrası, döyüş tapşırığını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsi, onların müdafiə qabiliyyətinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi, düşmənin fəaliyyətini çətinləşdirməsi və ona itki verməsi məqsədilə həyata keçirilir.

Mühəndis kəşfiyyatı: düşmənin yerləşmə rayonları və mövqelərinin mühəndis təchizatını; düşmənin mühəndis maneələrini; ərazinin keçilmə mümkünlüyünü, yol və körpülərin vəziyyətini; dağıntıların, subasmaların və digər maneələrin yerini, onların dəf edilməsi və yandankeçmə istiqamətlərini; su maneələrinin xarakterini və onlardan döyüşlə keçilmənin şərtlərini; ərazinin maskalanma və qoruyucu (mühafizə) xüsusiyyətlərini təyin etmək üçün aparılır.

Fortifikasiya təchizatı: döyüşün gedişində ərazinin maskalanma və qoruyucu xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə mühəndis texnikalarının, qurğuların, konstruksiyaların və yerli materialların istifadəsi ilə daim həyata keçirilir.

Mühəndis maneələri: bütün növ döyüş əməliyyatlarında düşməne itki vermək, onun hərəkətini ləngitmək, manevrini məhdudlaşdırmaq, onları qoşunlarımız üçün əlverişli istiqamətə yönəltmək və atəş vasitələrinin effektivliyini yüksəltmək üçün qurulur.

Maneələrdən və dağıntılardan keçidlərin açılması: mühəndis qoşun bölmələri tərəfindən, eləcə də mina tralları ilə təchiz olunmuş döyüş maşınları ilə həyata keçirilir.

Düşmən kəşfiyyatından gizlətmə (maskalama) üçün mühəndis silahlanma vasitələrinin tətbiqinə aşağıdakılar daxildir: silah və hərbi texnikanın maskalayıcı rənglənməsi, maskalayıcı örtüklərin qurulması (açılması), yerli materiallardan təqlid (imitasiya) kimi istifadə edilməsi.

Su hasil edilərək keyfiyyəti müəyyənləşdirilir. Ehtiyac olduqda norma göstəricilərinə çatdırmaq məqsədilə texnoloji proseslər həyata keçirilir. Su paylanmadan əvvəl çökdürmə və süzmə yolu ilə durulaşdırılır, mayexlor, xlorlu əhəng və ozonla zərərsizləşdirilir.

Sual və tapşırıqlar

1. “Ərazinin kəşfi” dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Sizcə, kəşfiyyat qrupunun komandirinin iş xəritəsində öz qoşunlarımız haqqında məlumatın olması nəyə görə qadağandır?
3. Pusunun təşkili zamanı bölmənin tərkibindən təyin olunmuş qrupların fəaliyyətlərini praktiki olaraq yerinə yetirin.
4. Basqın zamanı maşınlardan və obyektlərdən nə kimi sənədlər götürmək olar?
5. Mühəndis təminatının əsas tapşırıqları hansılardır?
6. “Mühəndis maneələri” dedikdə nə başa düşürsünüz?
7. Fortifikasiya təchizatı və düşmən kəşfiyyatından gizlətməni fərqləndirin.
8. “Axtarış və əsirtutma” niyə məhz döyüşə hazırlaşanda təşkil edilir?

8. MOTOATICI TAQIMIN QURULUŞU

Hərbi hissənin yerləşdiyi ərazidən və yerinə yetirəcəyi döyüş tapşırığından asılı olaraq mexanikləşdirilmiş taqım piyadaların döyüş maşını üzərində, motoatıcı taqımlar zirehli transportyor və yaxud avtomobil üzərində ola bilər.

Motoatıcı taqımın quruluşunun onun döyüş tapşırığını yerinə yetirməsinə təsirini necə başa düşürsünüz?

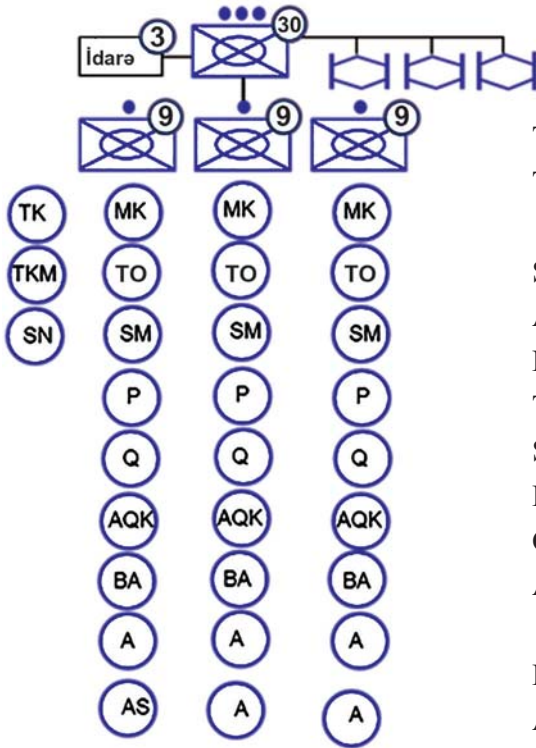
Əziz gənclər, keçən il sinfinizdə yaxşı və əla oxuyan intizamlı şagirdlərdən manqa və taqım komandirləri təyin olunub. Tədris ili ərzində, xüsusən də hərbi idman bayramı zamanı onların fəaliyyəti ilə tanış oldunuz. Dərslərin gedişində ən kiçik bölmə olan manqanın quruluşunu və döyüş imkanını öyrəndiniz. Bu il isə manqadan bir pillə yuxarı bölmə olan taqımın quruluşunu öyrənəcəyik.

Motoatıcı taqım idarəetmə və atəşlə himayə qrupundan və üç motoatıcı manqadan ibarətdir. Motoatıcı manqanın quruluşunu 10-cu sinifdə öyrəndiyimiz üçün bu dərsemizdə idarəetmə və atəşlə dəstək qrupunun quruluşunu öyrənək, artıq taqımı da öyrənmiş olacağıq.

İdarəetmə və atəşlə dəstək qrupunun tərkibinə taqım komandiri, taqım komandirinin müavini, snayper, bilavasitə taqım komandirinə tabe olan atəş vasitələri və əmrə verilmiş bölmələr daxildir. *Bu qrup düşmənin canlı qüvvəsini, yüngül zirehli və zirehsiz texnikalarını məhv edir, həmçinin başqa döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirir.*

Gəlin təqimlərin quruluşu ilə ayrı-ayrılıqda tanış olaq.

Mexanikləşdirilmiş təqimin quruluşu

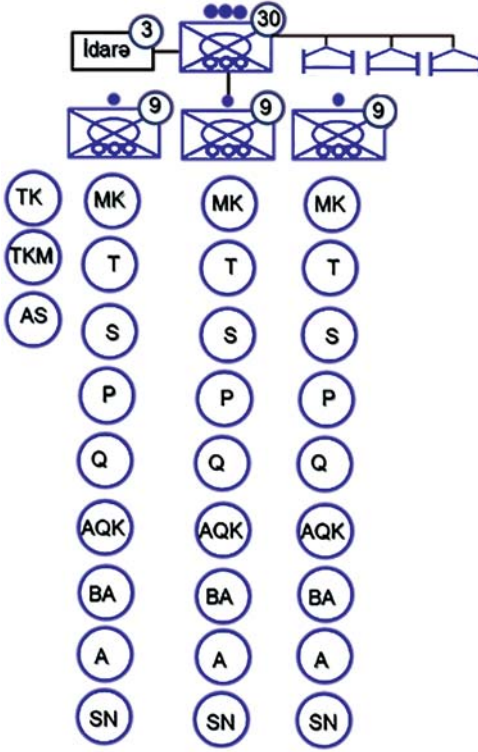

- TK – təqim komandiri
- TKM – təqim komandirinin müavini
- SN – snayper
- AS – atıcı-sanitar
- MK – manqa komandiri
- TO – tuşlayıcı-operator
- SM – sürücü-mexanik
- P – pulemyotçu
- Q – qumbaraatan
- AQK – atıcı-qumbaraatan köməkçisi
- BA – baş atıcı
- A – atıcı

Şəxsi heyətin sayı	
Zabit	1
Gizir	1
Çavuş	3
Əsgər	25
Cəmi	30

Silahların sayı	
5,45 (7,62) mm-lik AK-74 (AKM) tipli avtomatlar	23
5,45 mm-lik PPK-74 tipli əl pulemyotları	3
7,62 mm-lik snayper tüfəngi	1
TƏQ-7V tipli qumbaraatanlar	3
БМП-2 (BMP) tipli piyadanın döyüş maşını	3

Zirehli transportyor üzərindəki motoatıcı təqımın təşkilatı quruluşu

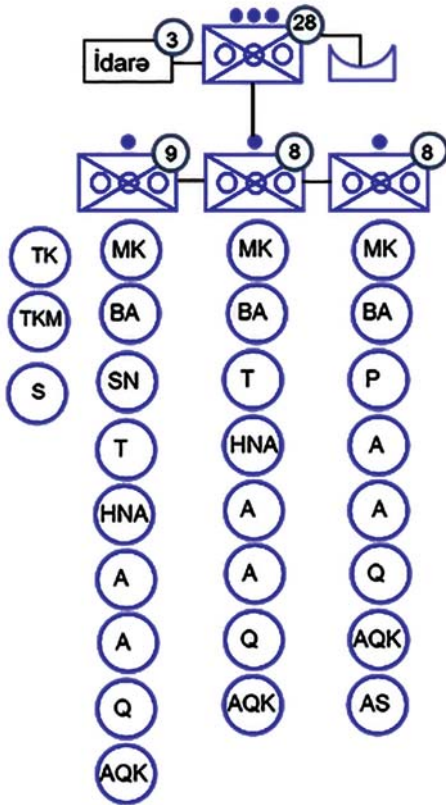

- TK – təqım komandiri
- TKM – təqım komandirinin müavini
- AS – atıcı-sanitar
- MK – mənqə komandiri
- P – pulemyotçu
- Q – qumbaraatan
- AQK – atıcı-qumbaraatan köməkçisi
- SN – snayper
- BA – baş atıcı
- A – atıcı
- T – tuşlayıcı
- S – sürücü

Şəxsi heyətin sayı	
Zabit	1
Gizir	1
Çavuş	3
Əsgər	25
Cəmi	30

Silahların sayı	
5,45 (7,62) mm-lik AK-74M (AKM) tipli avtomatlar	21
5,45 mm-lik PPK-74 tipli əl pulemyotları	3
7,62 mm-lik snayper tüfəngi	3
TƏQ-7V tipli qumbaraatanlar	3
БТР-80 (БТР-80А) (BTR) tipli zirehli transportyorlar	3

Avtomobil üzərindəki motoatıcı taqımın təşkilati quruluşu

- TK – taqım komandiri
- TKM – taqım komandirinin müavini
- S – sürücü
- MK – manqa komandiri
- BA – baş atıcı
- SN – snayper
- T – tuşlayıcı
- HNA – heyət nəfəri – atıcı
- A – atıcı
- Q – qumbaraatan
- AQK – atıcı – qumbaraatan köməkçisi
- P – pulemyotçu
- AS – atıcı sanitar

Şəxsi heyətin sayı	
Zabit	1
Gizir	1
Çavuş	3
Əsgər	23
Cəmi	28

Silahların sayı	
5,45 (7,62) mm-lik AK-74 (AKM) tipli avtomatlar	21
5,45 mm-lik PPK-74 (RPK) tipli əl pulemyotları	1
7,62 mm-lik snayper tüfəngi	1
TƏQ-7V tipli qumbaraatanlar	3
İriçaplı pulemyotlar	2
Avtomobil	1

БМП-2 tipli piyadanın döyüş maşını

Heyəti, desantı və avadanlıqları zərbə dalğasından, radiasiyanın nüfuz etməsindən, kimyəvi və bioloji silahın təsirindən qorunmaq üçün döyüş maşınında **kütləvi qırğın silahlarından müdafiə sistemi** tətbiq olunub. Maşının maskalanması məqsədilə tüstü pərdəsi qoymaq üçün tüstü mermisi atma sistemi quraşdırılıb. Döyüş maşınında yanğıın söndürmək üçün avadanlıq da nəzərdə tutulub. Maşına tral qurğusu birləşdirmək mümkündür. Döyüş maşını su maneələrini üzərək keçmə imkanına malikdir.

Döyüş maşınının 30 mm-lik avtomatik topu düşmənin 1500 m-ə qədər məsafədə yüngül zirehli, 4000 m-ə qədər məsafədə zirehsiz texnikası və canlı qüvvəsi ilə mübarizə aparmaq, eləcə də 2000 m-ə qədər hündürlükdə və 2500 m-ə qədər məsafədə səs sürətindən aşağı sürətlə uçan hava hədəflərinə atəş açmaq üçün nəzərdə tutulub.

Döyüş maşınlarının gövdələrindəki mazğallardan desant bölməsində yerləşən şəxsi heyət fərdi silahlarından atəş açabilir.

BTP-80, 5-9 mm-lik zirehi ilə heyəti güllə və qəlpələrdən qoruyur. Sürücü-mexanik və transportyorun komandirindən ibarət idarəetmə bölməsi gövdənin ön tərəfində, onların arxasında isə döyüş və desant bölmələri yerləşir. Desant bölməsinin mərkəzi boyu hər tərəfdə üç desant üzü çıxışa tərəf yerləşdirilib. Sürücü-mexanikin və komandirin iş yerləri üzərində iki fərdi yarımdayirəvi lükü var.

Transportyora minib-düşmək iki böyük ikilaylı qapıdan həyata keçirilir. Qapıların yarısı hərəkət istiqamətində irəli, yarısı isə aşağı açılır. Yuxarı hissə minib-düşərkən desantı düşmənin gülləsindən qoruyur, aşağı hissəsi isə pilləkən rolunu oynayır.

Transportyor şosədə 90 km/saat, suda üzdükdə isə 10 km/saat sürət yığa bilir. Quruda gediş ehtiyatı 600 km-dir. Suda 12 saat üzə bilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Motoatıcı təqımların quruluşunu müqayisə edin.
2. Motoatıcı təqımların müxtəlif döyüş və avtomobil texnikası üzərində olmasının onların döyüş imkanına təsirini izah edin.
3. Sizcə, motoatıcı təqımın döyüş tapşırığını yerinə yetirməsinə ərazi necə təsir göstərir?
4. Sizcə, motoatıcı təqımın döyüş tapşırığını yerinə yetirməsində döyüş maşınlarının rolu nədən ibarətdir?
5. Motoatıcı təqımların hansında və hansı vəzifədə xidmət etmək istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
6. Piyadanın döyüş maşınının, zirehli transportyorun və avtomobilin taktiki işarələrini çəkin.
7. Piyadanın döyüş maşını üzərindəki motoatıcı təqımın taktiki işarəsini çəkin.
8. Zirehli transportyor üzərindəki motoatıcı təqımın taktiki işarəsini çəkin.
9. Avtomobil üzərindəki motoatıcı təqımın taktiki işarəsini çəkin.

9. MOTOATICI TAQIM HÜCUMDA

Motoaticı taqım bölüyün tərkibində hücumda keçir. Taborun və ya bölüyün ehtiyatını təşkil edən, döyüş kəşfiyyatı dozorunda fəaliyyət göstərə bilər.

Motoaticı taqımın hücumda fəaliyyətini necə təsəvvür edirsiniz?

Hücumun atəş hazırlığının gedişində taqımın döyüş maşınları düşmənin görünən atəş nöqtələrini məhv etmək üçün ayrıla bilər.

Şəraitdən və döyüş tapşırığından asılı olaraq motoaticı taqıma qumbaraatan, tank əleyhinə bölmə və digər atəş vasitələri verilir. Müstəqil tapşırıq yerinə yetirdikdə isə mühəndis bölməsi də ayrılır. Bu bölmə mühəndis kəşfiyyatının aparılması, maneələrdə keçidlərin açılması və s. üçün istifadə olunur.

Taqımın hücumuna aşağıdakı taktiki tapşırıqların ardıcıl yerinə yetirilməsi daxildir:

- ▶ hücum üçün çıxış mövqeyinin tutulması;
- ▶ hücumda keçmə həddinə irəliləmə;
- ▶ mühəndis və təbii maneələrin dəf edilməsi;
- ▶ müəyyən olunmuş həmlə obyektinə hücum və onun ələ keçirilməsi;
- ▶ müdafiənin dərinliyində düşmənin təqib edilməsi.

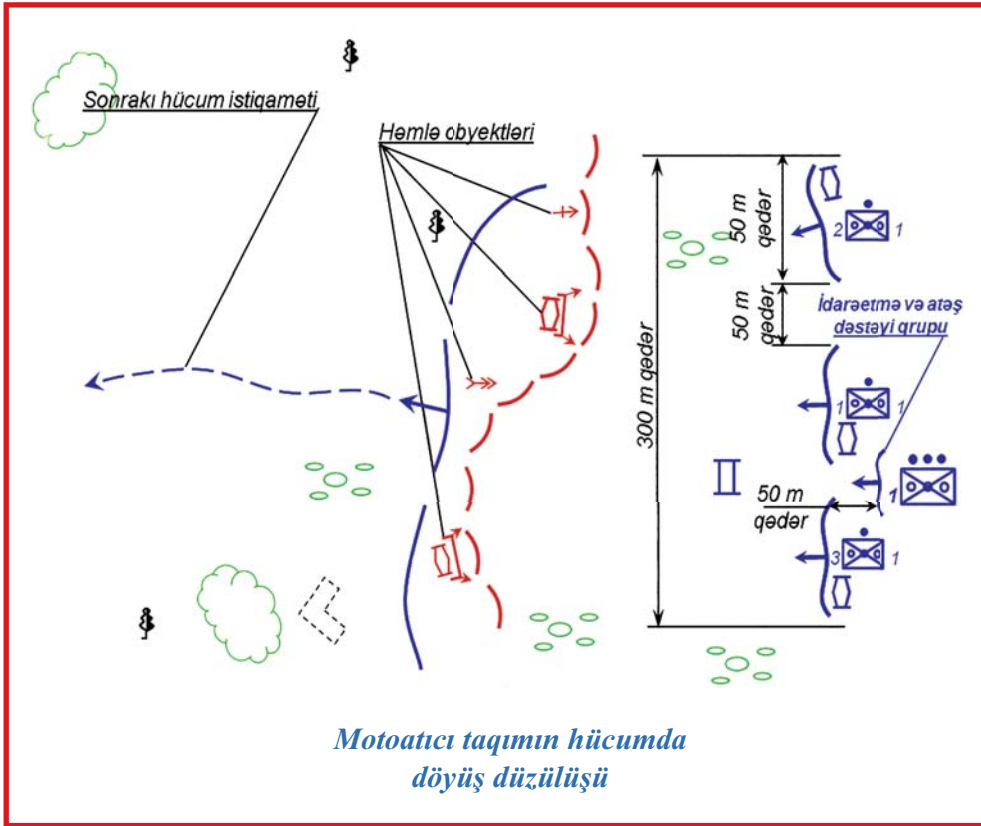
Dərinlikdən irəliləməklə hərəkətdən hücumda keçmə düşmənin hazırlıqsız müdafiəsinə bölmələrin hərəkətdən həmlə üçün açılması ilə başlayır.

Bölmələrin mütəşəkkil irəliləməsi və düşmən üzərinə eyni vaxtda həmlə etməsinə nail olmaq üçün aşağıdakılar təyin edilir:

- ▶ irəliləmə marşrutu;
- ▶ çıxış məntəqəsi, açılma hədləri;
- ▶ hücumda keçmə həddi.

Motoaticı taqıma hücumda həmlə obyektinə və hücumun sonrakı istiqaməti təyin edilir.

Taqım **300 m-ə** qədər cəbhədə hücumda keçir. Taborun və ya bölüyün ehtiyatı olan taqıma hücumun gedişində hərəkətin istiqaməti və hərəkət qaydası göstərilir.

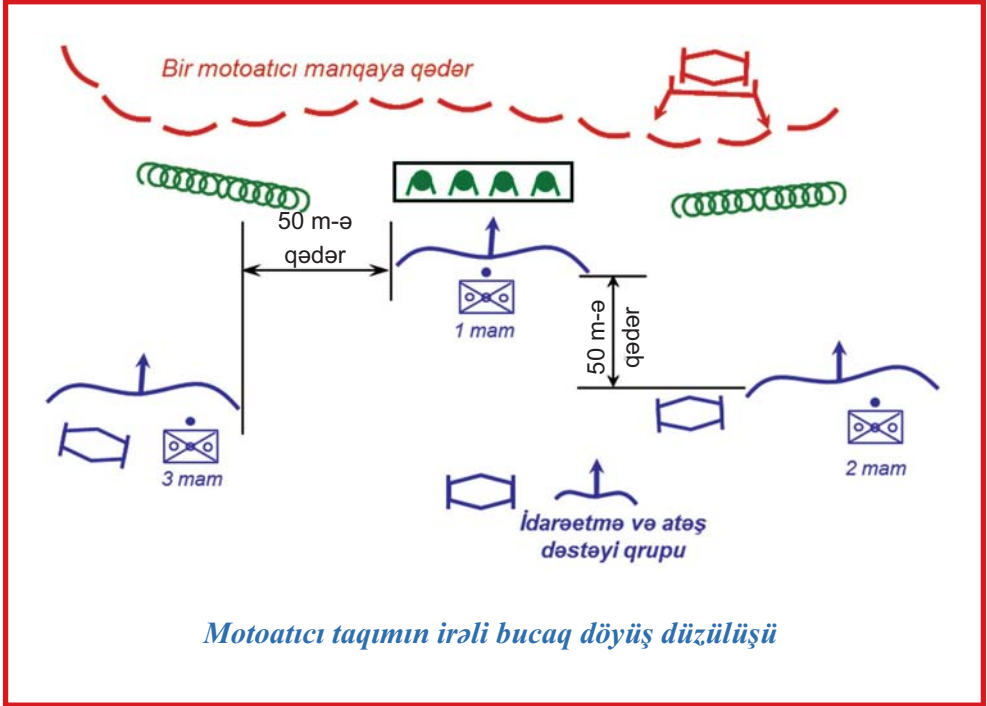
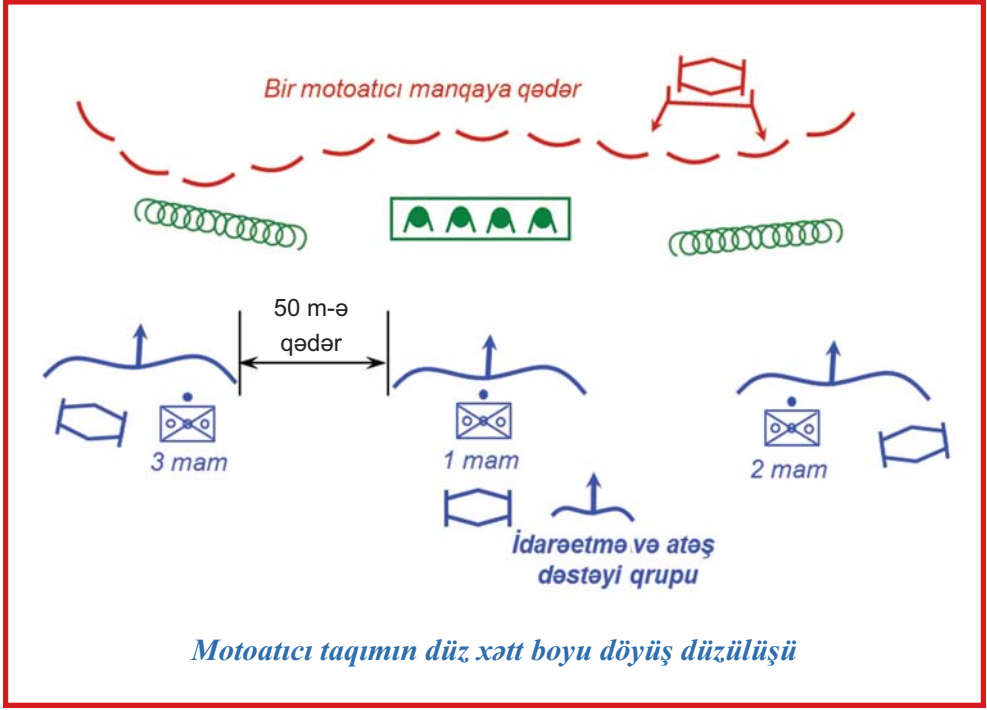
Motoatıcı təqımın həmlə obyektı, adətən, düşmənin sənərlərdə və ya digər mühəndis qurğularında müşahidə olunan canlı qüvvəsi, tanklar, toplar, tank əleyhinə raket kompleksləri, pulemyotlar, digər atəş vasitələridir.

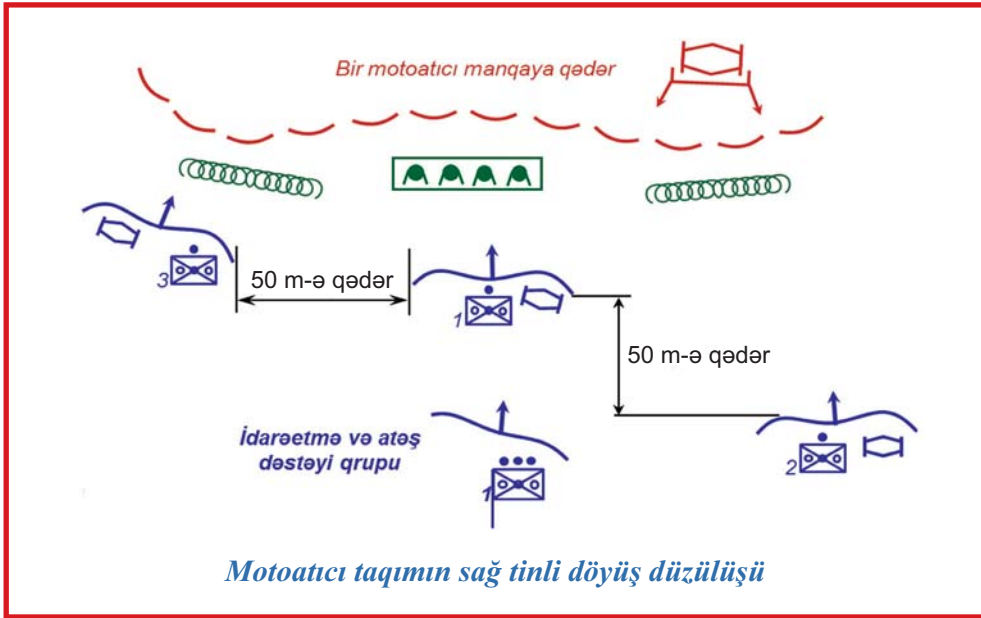
Təqımın hücumunun sonrakı istiqaməti elə hesabla təyin olunur ki, bölüyün yaxın tapşırığının yerinə yetirilməsi təmin edilsin.

Motoatıcı təqımın döyüş düzülüşü, adətən, motoatıcı manqalardan, idarəetmə və atəşlə himayə qrupundan ibarət olur.

Tapşırıqdan və şəraitdən asılı olaraq motoatıcı təqım düz xətlə, geri (irəli) bucaqla və ya tinli (sağa və ya sola) düzülüşdə hücum keçir.

Manqalar arasında cəbhə üzrə və dərinliyə interval 50 m-ə qədər ola bilər.

İdarəetmə və atəş dəstəyi qrupu hücumun gedişində bölmələrin (atəş vasitələrinin) idarə edilməsi və atəşlə dəstəklənməsi üçün təyin edilir. O, manqaların döyüş düzülüşündən 50 m-ə qədər arxada və ya bilavasitə onların döyüş düzülüşündə fəaliyyət göstərir. Döyüş maşınları (tanklar) arasında məsafə 100 m-ə qədər ola bilər.

Sual və tapşırıqlar

1. Düşmən üzərinə eyni vaxtda həmlə etməyin vacibliyini necə başa düşürsünüz?
2. Sizcə, düşmənin hazırlıqsız müdafiəsinə nə üçün dərinlikdə irəliləyərək hərəkətdən hücumu keçilir?
3. Taborun (bölüyün) ehtiyatı olan təqımın döyüş tapşırığını necə başa düşürsünüz?
4. Həmlə obyektindəki müşahidə olunan canlı qüvvəni, tankları, topları və s. necə məhv edərdiniz?
5. Sizcə, motoatıcı təqıma mühəndis bölməsi niyə məhz müstəqil fəaliyyət zamanı verilir?
6. Motoatıcı təqımın sol tınlı döyüş düzülüşünün sxemini çəkin.
7. Motoatıcı təqımın geriye bucaq döyüş düzülüşünün sxemini çəkin.

10. MOTOATICI TAQIM MÜDAFİDƏ

Motoaticı taqım bölüyün birinci, yaxud ikinci eşelonunda müdafiə tuta, taborun ehtiyatında ola, döyüş mühafizəsinə, döyüş kəşfiyyat dozoruna və atəş pusqusuna daxil ola bilər.

Müdafiədə motoaticı taqımın döyüş tapşırıqlarını necə təsəvvür edirsiniz?

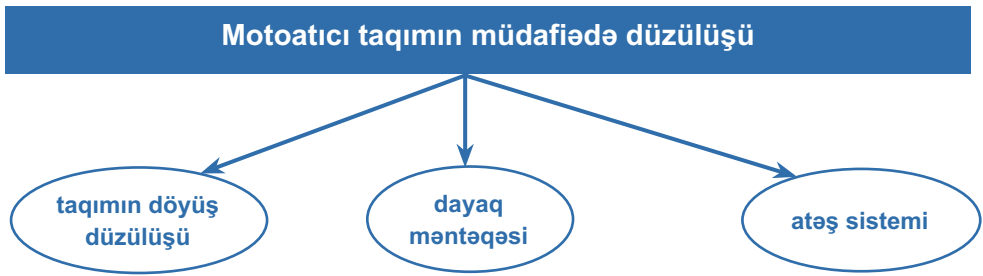
Birinci eşelon taqımı düşmən həmləyə keçəndə ona zərər vurmaq, həmləsini dəf etmək və dayaq məntəqəsini əldə saxlamaq üçün təyin olunur.

İkinci eşelon taqımı birinci eşelon taqımlarını atəşlə himayə edir, düşməne itkilər verir, onun müdafiənin dərinliyinə və cinahlara yayılmasının qarşısını alır, müdafiənin dərinliyinə soxulmuş düşməni məhv edir.

Taborun (bölüyün) ehtiyatını təşkil edən motoaticı taqım müdafiənin dərinliyinə soxulmuş düşmənin həmləsini dəf edir, birinci eşelon bölmələrini gücləndirir (dəyişdirir) və qəflətən ortaya çıxan tapşırıqları həll edir.

Motoaticı taqıma dayaq məntəqəsi, atəş zolağı, əlavə atəş sektoru, bir-iki cəmləşmiş atəş sahəsi təyin olunur. Ehtiyat taqımına bundan başqa, bir-iki atəş həddi və hərəkət marşrutu göstərilə bilər.

Motoaticı taqımın dayaq məntəqəsi cəbhə boyu 300 m-ə qədər (avtomobil üzərində taqım 200 m-ə qədər), dərinliyi isə 200 m-ə qədər ola bilər. Onun ölçülərinin ərazinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq artıb-azalması mümkündür.

Müdafiənin düzülüşü düşmənin həmləsinin dəf olunmasını, canlı qüvvəsinin və tanklarının məhv edilməsini təmin etməlidir.

Döyüş tapşırığından və ərazidən asılı olaraq taqımın manqalarının birinin döyüş mövqeyi dayaq məntəqəsinin dərinliyində 1-ci səngərin 100–200 m arxa-

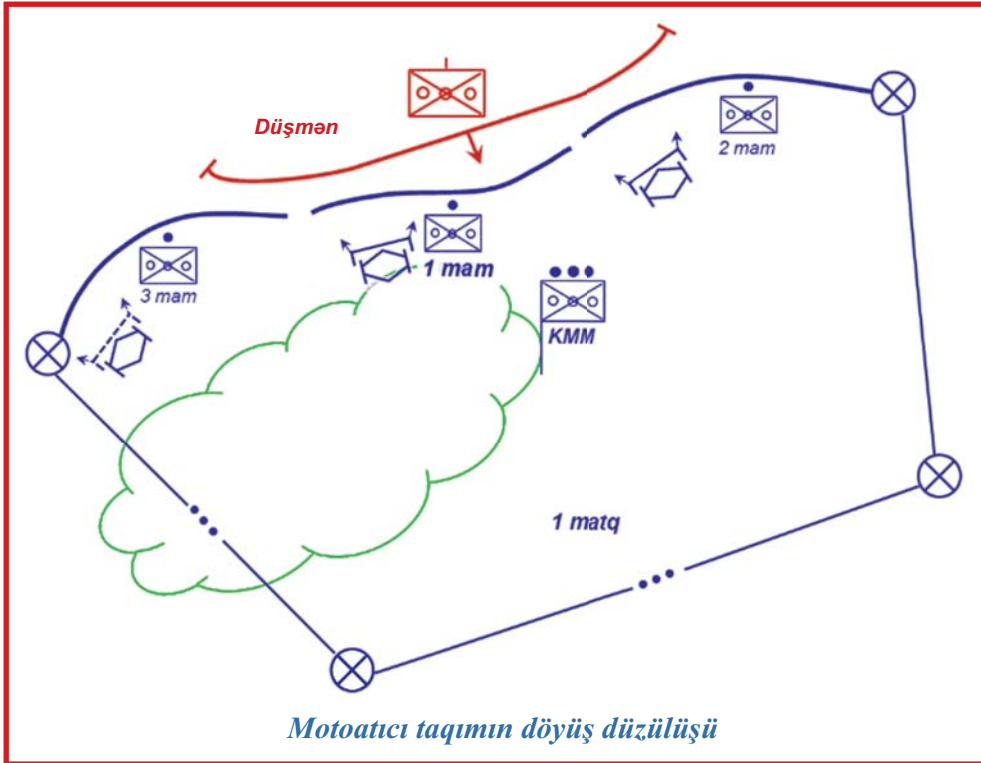
sında hazırlana bilər. Cihazlardan həmlə təhlükəsi yarandıqda motoatıcı taqımın döyüş düzülüşünün sağ və sol tinli qurulması mümkündür.

Motoatıcı taqımda **köçəri piyadanın döyüş maşını** təyin oluna bilər.

Köçəri piyadanın döyüş maşını taqımın atəş vasitələrinin sayı və onların yerləşməsi barədə düşməndə yanlış fikir yaratmaq məqsədi daşıyır. Köçəri piyadanın döyüş maşınının atəş mövqeyi döyüş tapşırığı və ərazini nəzərə almaqla seçilir.

Köçəri piyadanın döyüş maşını atəş mövqələrini dəyişərək düşməne atəş açır. Döyüş tapşırığını yerinə yetirəndən sonra o, əsas atəş mövqeyini tutur və ya taqım komandirinin göstərişinə əsasən fəaliyyət göstərir.

Taqımın dayaq məntəqəsi manqaların döyüş mövqeyi, taqımın komanda-müşahidə məntəqəsi, bölmələrin atəş mövqeyindən və döyüş maşınları qrupunun yerləşmə rayonundan ibarətdir.

Tağımların dayaq məntəqələrinin arası 300 m-ə, manqaların döyüş mövqələrinin arası isə 50 m-ə qədər ola bilər. Bu aralar daima müşahidə olunur, atəş və mühəndis maneələri ilə qorunur. Ərazinin xüsusiyyətlərinə və şəraitə görə bu məsafələr dəyişə bilər.

Motoatıcı taqımın dayaq məntəqəsinin cəbhəsi boyu bütöv səngər qazılır. Bu, manqaların döyüş mövqələrinin birləşdirilməsi üçündür. Səngərlərdən döyüş maşınlarına və müdafiənin dərinliyinə əlaqə yolları qazılır, şəxsi heyət üçün sığınacaqlar quraşdırılır.

Düşmən artilleriyasının atəşlərindən və aviasiyasının zərbələrindən itkilərin azaldılması üçün səngərlər və əlaqə yollarında örtülü sahələr, blindajlar və sığınacaqlar qurulur.

Bir hədəfə və ya düşmənin döyüş düzülüşünün bir hissəsinə bölmənin bütün atəş vasitələri ilə eyni vaxtda aparılan atəşə **cəmləşdirilmiş atəş** deyilir. Taqıma 1-2 cəmləşdirilmiş atəş sahəsi təyin edilir.

Atəş sistemi taqımın bütün atəş vasitələrinin maneələrlə sıx əlaqədə olması ilə təşkil edilir. Bu zaman mühəndis və təbii maneələr hər tərəfdən müşahidə olunmalı, atəş altında saxlanılmalıdır.

Atəş sistemi düşmənin ön xəttin qarşısında, manqaların ara boşluqlarında, dayaq məntəqəsinin cinahlarında məhv edilməsini təmin etməlidir.

Müdafiədə atəşin təsirli olması üçün o, sərrast və kütləvi olmalı, qəfil tətbiq edilməli və bacarıqla idarə olunmalıdır.

Bütün atəş vasitələri gecə-gündüz və digər məhdud görmə şəraitində atəş açmağa, atəşlə manevr etməyə hazır olmalıdır.

Atəş sisteminin effektivliyinə atəş mövqələrinin düzgün seçilməsi ilə nail olunur. Hər bir atəş vasitəsi üçün əsas və ehtiyat atəş mövqələri hazırlanır.

Atəş mövqələri ərazi şərtlərinə uyğun elə seçilir ki, düşmənin müşahidəsini, atəş vasitələrindən maksimum uzağa atəş aparılmasını təmin etsin.

Piyadanın döyüş maşınları və zirehli transportyorlar taqımın dayaq məntəqəsində elə yerdə atəş mövqələri tuturlar ki, cinahlara və ara boşluqlarına atəş apara bilsinlər.

Taqımın və manqaların atəş zolaqları sağ və sol sərhədlərlə müəyyən edilir. Hər bir sərhəd iki nöqtə (oriyentir) ilə göstərilir. Piyadaların döyüş maşınlarına (zirehli transportyora) və pulemyotlara əsas və ehtiyat atəş sektorları təyin olunur. Atəş zolaqları (atəş sektorları) bir-birini örtməlidir.

Taqım komandiri piyadaların döyüş maşınlarının (zirehli transportyorların) atəş mövqələrini şəxsən müəyyən edir. O, döyüşü komanda-müşahidə məntəqəsindən idarə edir.

Müdafiədə taqım düşmənin hücumlarını dəf etməyə daim hazır olur. Kəşfiyyat aparmağa, maneələrdən keçid açmağa çalışan düşmən, adətən, növbətçi atəş vasitələri və snayperlər tərəfindən məhv edilir.

Düşmən hücumun atəş hazırlığını keçirən zaman taqımın şəxsi heyəti örtülü oyuqlarda, piyadaların döyüş maşınlarında (tanklarda), qazmalarda, səngərlərin dibində gizlənir. Onlar tez bir vaxtda öz mövqələrini tutmağa və düşmən həmləsini dəf etməyə hazır olurlar.

Taqım komandiri və müşahidəçilər düşmənin hücumu keçməsinə vaxtında aşkar etmək üçün müşahidə aparırlar.

İrəlində fəaliyyət göstərən bölmələr geri çəkiləndə taqım öz atəşi ilə onları dəstəkləyir. Müdafiənin qarşısında qurulan maneələrdə hazırlanmış keçidlərdən onların buraxılmasını təmin edir. Bundan sonra isə keçidlər dərhal bağlanır.

Taqımın silahlarının və əmrə verilmiş atəş vasitələrinin effektiv atəş məsafəsinə yaxınlaşan düşməne atəş açılır.

Düşmənin komandir maşınları və mina tralı ilə təchiz olunmuş zirehli texnikası, ilk növbədə, məhv edilir.

Düşmən müdafiənin ön xəttinə çıxmamış taqım onun hücumunu pozmağa nail olmalıdır.

Düşmənin müdafiənin ön xəttinin qarşısında olan maneələrdən keçidlər açdığı aşkar olunduqda atəş vasitələri ilə bu istiqamətə manevr həyata keçirilir.

Taqımın dayaq məntəqəsinə soxulmuş düşmən qumbaralar, yaxından atəş və əlbəyaxa döyüşlə, səngəri keçmiş tanklar isə arxadan və cinahlardan tank əleyhinə qumbaralarla məhv edilir.

Düşmən dayaq məntəqəsini yandan ötüb-keçdikdə taqım dairəvi müdafiəyə keçir, tutduğu mövqələri möhkəm saxlayaraq əsas və ehtiyat mövqələrdən atəş açmaqla onları məhv edir.

İkinci eşelon motoatıcı taqımı, birinci eşelon taqımı kimi, dayaq məntəqəsini hazırlayır və müdafiə edir.

Düşmənin döyüş maşınlarının, tank əleyhinə atəş vasitələrinin effektiv atəş məsafəsinə çatması ilə atəş açılır, onun ön xəttin qarşısına çıxmasına imkan verilmir.

Taborun ehtiyatını təşkil edən taqım müdafiyyəyə soxulmuş düşmənin hücumunu dəf etməyə, döyüş qabiliyyətini itirmiş birinci eşelon bölmələrini gücləndirməyə (dəyişməyə) və həmlə edən düşməni məhv etməyə hazır olur.

Həmlə dəf ediləndən sonra:

- taqımın döyüş və say tərkibi, döyüş sursatı, digər maddi vəsaitlər ehtiyatı və vəziyyəti yoxlanılır;
- yaralılara kömək göstərilir, ağır yaralıların çıxarılması üçün tədbirlər görülür;
- mühəndis maneələri və istehkam qurğuları, atəş sistemi, raket, silah-sursat ehtiyatı bərpa edilir;
- silahlar qaydaya salınır, ehtiyac olduqda atəş vasitələrinin mövqeləri dəyişdirilir;
- döyüşün nəticələri haqqında məruzə edilir.

Çingiz Salman oğlu Qurbanov 24 noyabr 1994-cü ildə Qusar rayonunun Həzrə kəndində anadan olmuşdur. 2016-cı ildə Azərbaycan Texniki Universitetini bitirmiş, elə həmin ilin iyul ayında həqiqi hərbi xidmətə çağırılmışdır. Ç. Qurbanov 2016-cı il dekabr ayının 29-da düşmənin kəşfiyyat-diversiya qrupunun təxribatının qarşısını alarkən qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

2017-ci ilin 7 fevralında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün qorunub saxlanılmasında xüsusi xidmətlərinə və döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən göstərdiyi şəxsi igidliyə görə əsgər Çingiz Salman oğlu Qurbanov ölümündən sonra "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" adına layiq görülmüşdür.

Şəhidin atası Salman Qurbanova "Qızıl Ulduz" medalını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təqdim etmişdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Səngərlərdə və əlaqə yollarında 20–30 m-dən bir döngələrin olmasında məqsəd nədir? (Fikrinizi əsaslandırın.)
2. “Birinci eşelon bölmələrinin gücləndirilməsi (dəyişdirilməsi)” dedikdə nə başa düşürsünüz?
3. Birinci və ikinci eşelon, həmçinin ehtiyat taqımlarının tapşırıqlarını müqayisə edin.
4. Ərazinin xüsusiyyətlərinin taqımın dayaq məntəqəsinin ölçülərinə təsirini izah edin.
5. Taqımın dayaq məntəqəsinin sağ (sol) tinli döyüş düzülüşünün sxemini çəkin.
6. Hər atəş vasitəsi üçün 2-3 ehtiyat atəş mövqeyinin seçilməsində məqsəd nədir?
7. MATQ-ın dayaq məntəqəsinin sxemini çəkin.
8. “Atəş zolaqları (sektorları) bir-birini örtməlidir” dedikdə nə başa düşürsünüz?
9. Nəyə görə ilk növbədə düşmənin komandir maşınları və mina trallı texnikaları məhv edilməlidir?

11. MOTOATICI TAQIMIN DÖYÜŞQABAĞI VƏ DÖYÜŞ DÜZÜLÜŞÜ. MOTOATICI TAQIM MARŞDA

Taqım (manqa) müəyyən olunmuş obyektə hücum etmək və onu ələ keçirmək üçün əvvəl bir neçə taktiki tapşırığı ardıcıl yerinə yetirməlidir. Bunlar çıxış mövqeyindən hücumə keçmə həddinə irəliləmə, döyüş düzülüşü elementlərinə açılma və düşməyə yaxınlaşmadır.

“Motoaticı taqımın döyüşqabağı və döyüş düzülüşü” dedikdə nə başa düşürsünüz?

Səfər düzülüşü bölmələrin ardıcıl kolonlarla hərəkət etməsi üçün düzülüşdür. O, marşda, təqibdə, manevr icra edəndə tətbiq olunur. Səfər düzülüşü yüksək hərəkət sürətini; döyüşqabağı və döyüş düzülüşünə tez açılmanı; düşmənin atəşlərindən daha az zərər görməni; dayanıqlı idarəetməni təmin edir.

Tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı şəraitdən asılı olaraq **motoaticı taqımın döyüş düzülüşü**:

Döyüşqabağı düzülüş bölmələrin cəbhə boyu və dərinliyə yayılaraq kolonlarla hərəkət etməsi üçün düzülüşdür. O, döyüş düzülüşünə tez açılmanı; düşmənin atəşlərindən daha az zərər görməni; maneələrin dəf edilməsini və dayanıqlı idarəetməni təmin edir.

Döyüş düzülüşü bölmələrin döyüş aparması üçün düzülüşdür.

O, aşağıdakıları təmin edir:

- döyüş tapşırığının uğurla yerinə yetirilməsini;
- bölmələrin döyüş imkanlarından tam istifadə olunmasını;
- səylərin seçilən istiqamətdə vaxtında cəmləşdirilməsini;
- düşməyə atəşlə zərərvurmanın nəticələrindən və əlverişli ərazi şərtlərindən cəld yararlanmanı;
- döyüşün gedində manevrin həyata keçirilməsini;
- düşmənin zərbə və atəşlərindən daha az zərər görməni;
- idarə edilməsinin fasiləsiz saxlanmasını.

Motoatıcı taqımın döyüş düzülüşünə *motoatıcı manqalar* daxildir.

Döyüş tapşırığından, ərazidən və digər şərtlərdən asılı olaraq motoatıcı taqımın döyüş düzülüşünə döyüş maşınları, keçidaçma və ələkeçirmə qrupları da daxil ola bilər.

Marş

Marş motoatıcı taqımın əsas hərəkət qaydasıdır. Bundan başqa, taqım dəmir yolu, su və hava nəqliyyatı vasitəsilə daşına bilər. Taqım istənilən şəraitdə marşa daim hazır olmalıdır.

Taqımın bölük tərkibində marş keçirməsi və ya səfər mühafizəsinin tərkibinə təyin olunması mümkündür.

Taqım düşmənin aviasiya zərbəsi, hava desantlarının və kəşfiyyat-təxribat qruplarının tətbiqi, yolların dağıdılması şəraitində marşa daim hazır olmalıdır. Bu, şəxsi heyətdən yüksək bacarıq tələb edir.

Taqım marşda

Marş göstərilən rayona təyin olunmuş vaxtda, tam tərkibdə və verilən tapşırığın icrasına hazır vəziyyətdə çıxmaq üçün qoşunların mütəşəkkil yerdəyişməsidir.

Marş, adətən, gecə və digər məhdud görmə şəraitində, döyüş əməliyyatlarının gedişində, qoşunların uzaq dərinliyində isə gündüz yerinə yetirilir. O, cəbhəyə doğru, cəbhə boyu və ya cəbhədən arxaya doğru keçirilə bilər.

Motoatıcı taqım bir kalonla, maşınlar arasında **25–50 m**-lik məsafə olmaqla marşı yerinə yetirir. Açıq yerlərdə, düşmənin yüksək dəqiqlikli silah tətbiqetmə təhlükəsi olan şəraitdə, tozlu yollarda, məhdud görmə şəraitində, çox dik eniş və ya yoxuşu, sərt döngələri olan yollarda, eləcə də yüksək sürətlə hərəkət zamanı döyüş maşınları arasındakı distansiya **100–150 m**-ə qədər ola bilər.

Marş zamanı taqımın orta hərəkət sürəti piyadanın döyüş maşınlarında 20–25 km/saat, avtomobillərdə 25–30 km/saat (dağlıq ərazidə 15–20 km/saat), piyada 4–5 km/saat təyin olunur.

Marş zamanı orta hərəkət sürəti böyük rəis tərəfindən yol şəraiti, silah və texnikanın imkanları nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Bütün hallarda marş şəraitə uyğun maksimal sürətlə yerinə yetirilməlidir.

Şəxsi heyətin qida qəbulu, istirahəti, texnikaya texniki xidmət, təmir, texnikanın yanacaqda doldurulması üçün dincəlmə rayonları təyin edilir.

Marşa hazırlıq zamanı maşınların, silahın, gecəgörmə cihazlarının, rabitə vasitələrinin sazlığı yoxlanılır.

- Marş vaxtı müəyyən edilmiş qaydalara ciddi riayət edilməlidir. Keçidlərdə, aşırımlarda, dar dərələrdə, tunellərdə və yaşayış məntəqələrində ləngimələrə yol verilməməlidir.
- Marşrutun açıq hissələrində maşınların dayanması və toplanmasına yol verilmir, hərəkət sürəti və maşınlar arasındakı məsafə artırılır.

Taım komandiri marşda, adətən, taımın kolonunun başında gedir. Marşda taımın idarə olunması təyin edilmiş siqnallar və komandalar vasitəsilə həyata keçirilir. Radiostansiyalar yalnız qəbul rejimində işləyir.

Gecə vaxtı maşınlar gecəgörmə cihazları, yaxud işıq maskalanma qurğularından istifadə etməklə hərəkət edir.

Düşmənin hava basqını zamanı taım hərəkət sürətini və maşınlar arasındakı məsafəni artıraraq irəliləməni davam etdirir.

Hava hədəflərinə atəş aparmaq üçün ayrılmış atəş vasitələri atəş açmağa hazırlaşır. Düşmənin hava hücumunu taım komandirinin komandası ilə və ya müstəqil qaydada açılan atəşlə dəf edirlər.

Taım piyada hərəkət edərkən motoatıcı taım komandirinin komandası ilə yaxınlıqdakı sığınacaqda yer tutur və atıcı silahlardan hava hədəflərinə atəş açır.

Düşmənin pusqudan basqını zamanı döyüş maşınlarının heyəti atəş açır, aerosol (tüstü) pərdəsi yaradaraq digər maşınların məhvetmə zonasından çıxmasını, şəxsi heyətin maşınlardan enməsinə və basqının dəf edilməsini təmin edir. Maşınların məhvetmə zonasından çıxmaları mümkün olmadıqda şəxsi heyət maşınlardan enərək atəş mövqeləri tutur, aşkar olunmuş hədəflərə atəş açaraq basqını dəf edir.

Hərəkət marşrutunda olan zəhərlənmə zonaları yandan ötüb-keçilir. Bu, mümkün olmadıqda belə sahələr şüalanma səviyyəsi az olan istiqamətlərdə fərdi mühafizə vasitəsindən və maşınlarda olan kütləvi qırğın silahından mühafizə sistemindən istifadə olunaraq yüksək sürətlə dəf edilir.

Dincəlmələrdə maşınlar yolun sağ kənarında biri o birindən 10 metrədən az olmayan məsafələrdə dayandırılır.

Döyüş maşınları mümkün olduğu qədər ağacların çətiri altında saxlanılır, açıq ərazilərdə isə maskalama vasitələri, yaxud yerli materiallarla maskalanır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, marş vaxtı keçidlərdə, aşırımlarda, dar dərələrdə, tunellərdə və yaşayış məntəqələrində ləngimələrə niyə yol verilmir?
2. Nəyə görə marşda radiostansiyalar yalnız qəbul rejimində işləyir, taqım isə siqnallarla idarə olunur?
3. Marşrutun açıq hissələrində maşınların dayanmasına və toplanmasına yol verilməməsinin, hərəkət sürəti və maşınlar arasındakı məsafənin isə artırılmasının səbəbini izah edin.
4. Dincəlmələrdə döyüş maşınlarının mümkün olduğu qədər ağacların çətiri altında saxlanılmasının səbəbini izah edin.
5. Piyada hərəkət edərkən taqım komandirinin komandası ilə atıcı silahlardan hava hədəflərinə atəş açmanı praktiki yerinə yetirin.

12. MİNLİK DÜSTURU

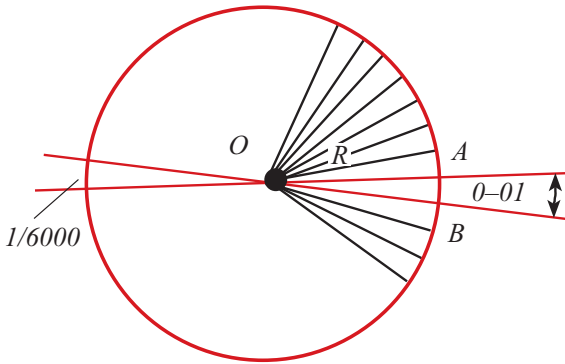
Sadə xətti və bucaq ölçüləri yer səthində səmtləşmədə, əşyalara qədər məsafələrin təyin edilməsində və atəş üçün məlumatların hazırlanmasında geniş istifadə olunur.

Riyazi biliklərin hərbi xidmətdə tətbiqini necə təsəvvür edirsiniz?

Bildiyiniz kimi, adi hallarda bucaqlar dərəcə ilə ölçülür. Bu bucaqölçmə sistemi bucaq və istiqamətlərin dəqiq ölçülməsi üçün əlverişli olsa da, hesablama üçün mürəkkəbdir. Hərbi dərəcə sistemi əvəzinə sadə və əlverişli olan artilleriya sistemi tətbiq olunur. Bu sistemdə bucaq ölçüsü vahidi kimi tam qövs boyu, 1:6000-ə bərabər çevrənin mərkəzi bucağı qəbul olunub. Bu vahid **bucaqölçmə bölgüsü** və ya **minlik ölçü vahidi** adlanır.

Çevrənin uzunluğunun $2\pi R$ olduğunu artıq bilirsiniz. $\pi = 3,14$ olduğundan biz bunu $6,28R$ (R – çevrənin radiusu) kimi yazı bilərik.

Əgər çevrənin uzunluğunu 6000 bərabər hissəyə bölsək, hər bir hissə $\frac{6,28R}{6000} = \frac{1}{955} R$, bunu yuvarlaq yazsaq, $\frac{1}{1000} R$ -ə bərabər olacaq.

Bucaqölçənin bir bölgüsünə bərabər olan AOB bucağı:

AB qövsünün uzunluğu

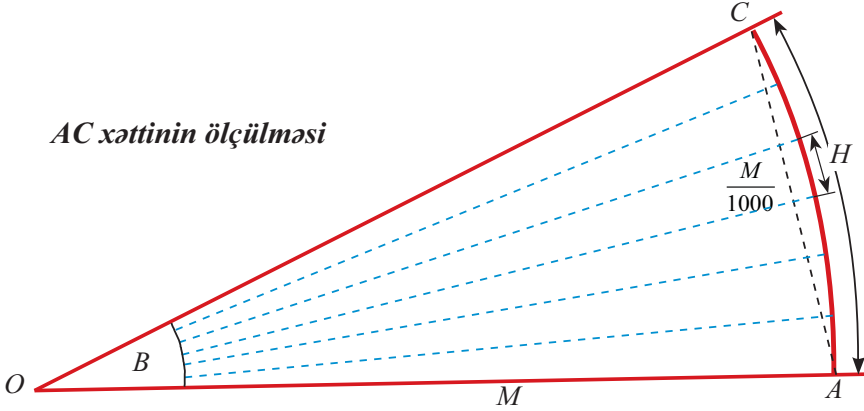
$$AB = \frac{R}{955}$$

Bu mərkəzi bucağa uyğun olan qövsün uzunluğu çevrənin radiusunun 1:955 (yuvarlaqlaşdırdıqda 1:1000) hissəsinə bərabərdir. Məhz bu səbəbdən bucaqölçənin bölgüsü, **minlik ölçü vahidi** adlandırılır. Yuvarlaqlaşdırma nəticəsində alınan nisbi xəta 4,5% təşkil edir. Praktikada bu xəta nəzərə alınmır.

1 minlik elə bir mərkəzi bucağın qiymətinə deyilir ki, onun çevrədən ayırdığı qövsün uzunluğu həmin çevrənin uzunluğunun 1:6000 hissəsinə bərabər olsun.

Bucaqölçmə bölgüsü (minlik) bucaq ölçülərindən xətti ölçülərə və əksinə asanlıqla keçməyə imkan verir. Belə ki, bucaqölçmə bölgüsünə uyğun olan qövsün uzunluğu bütün məsafələrdə atış məsafəsinə bərabər olan çəvrənin radiusunun uzunluğunun mində bir hissəsini təşkil edir.

Bir minliyə bərabər olan bucağın qövsü 1000 m məsafədə 1 m-ə (1000 m : 1000), 500 m məsafədə 0,5 m-ə (500 m : 1000) və s. bərabərdir.

Bir minliyə bərabər qövsün uzunluğunun $R/1000$ olduğunu artıq bilirik. Radiusun uzunluğunu hədəfə qədər olan məsafə qəbul edib “M” hərfi ilə işarələyək. Onda bu qövsün uzunluğu $M/1000$ olacaq. İki eyni məsafədə yerləşən əşyalar arasındakı bucaq B dəfə minlikdən çox olduğuna görə H qövsünün uzunluğu da $M/1000$ qövsündən B dəfə çox olacaq. Beləliklə,

$$H = \frac{M \cdot B}{1000}$$

Buradan M -i tapsaq,

$$M = \frac{H \cdot 1000}{B} \text{ alınar.}$$

Bu düsturda H – hədəfin (əşyanın) hündürlüyü və ya eni (metrlə ölçülür), M – hədəfə (əşyaya) qədər olan məsafə (metrlə ölçülür); B – hədəfin (əşyanın) hansı bucaq altında görünməsidir (minliklə ölçülür).

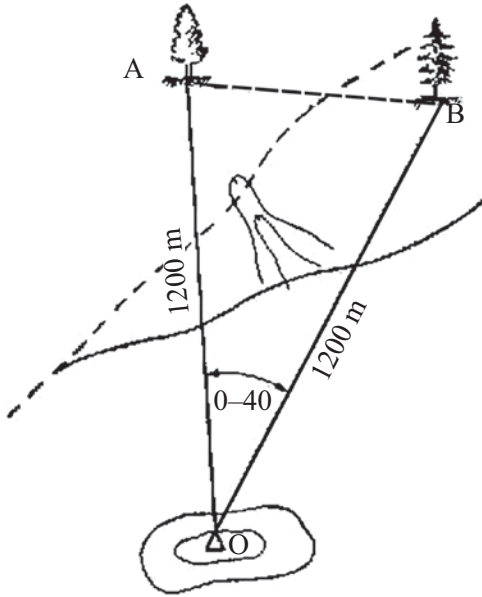
Alınan bu düstur **minlik düsturu** adlanır və atıcılıqda geniş istifadə edilir.

Gəlin minlik düsturunun köməyi ilə aşağıdakı atış tapşırıqlarını həll edək.

Məsələ 1. Hündürlüyü 2,8 m olan düşmən tankı 0–05 bucaq altında görünür. Hədəfə qədər olan məsafəni (M) təyin edin.

Həlli. Məsələnin şərtlərindən məlumdur ki, $H = 2,8$ m, $B = 0-05$. Beləliklə,

$$M = \frac{H \cdot 1000}{B} = \frac{2,8 \cdot 1000}{5} = 560 \text{ m.}$$

Ərazidə AB xəttinin ölçülməsi:
 $OA=OB=1200\text{ m}$

50 sm məsafədə tutaraq əşyanın kənar səthlərinin ərazidə olan hər hansı bir nöqtələrə nisbətən yerini qeyd etmək, sonra hər hansı bir bucaqölçmə cihazının (binokl, bussol və s.) torundakı şkalanın vasitəsilə bu nöqtələr arasındakı bucağı ölçmək lazımdır.

Məsələ 2. Müşahidə məntəqəsindən görünən iki ağac arasında məsafə 0–40 bucağı altındadır. Müşahidə məntəqəsindən ağaclara qədər olan məsafə 1200 m-ə bərabərdir. Ağacların arasındakı məsafəni təyin edin.

Həlli. Məsələnin şərtlərindən məlumdur ki, $M=1200\text{ m}$, $B=0-40$. Beləliklə,

$$H = \frac{MB}{1000} = \frac{1200 \cdot 40}{1000} = 48\text{ m.}$$

Bucaqların ölçülməsi artilleriya bussolu, binokl, həmçinin digər artilleriya cihazları və müxtəlif əlaltı əşyalarla yerinə yetirilə bilər.

Əlaltı əşyalardan bucaqları ölçmək üçün istifadə etdikdə əvvəlcə onların bucaq ölçülərini təyin etmək lazımdır. Bunun üçün əlaltı əşyanı göz səviyyəsində

Bucaqların barmaq vasitəsilə ölçülməsi

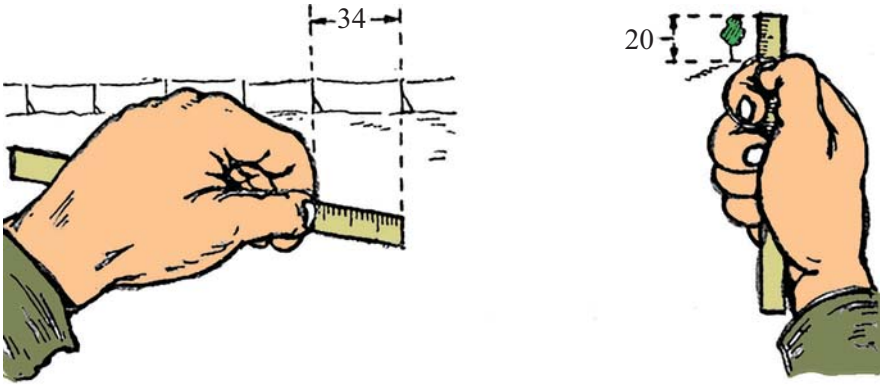
Bucaqların binoklla ölçülməsi

Binoklun görmə sahəsində qarşılıqlı perpendikulyar iki şkala yerləşdirilib. Onlardan biri üfüqi, digəri isə şaquli bucaqları ölçmək üçün istifadə olunur. Bir böyük bölgünün qiyməti 0–10, kiçik bölgünün qiyməti isə 0–05-dir. Hər hansı istiqamət arasındakı bucağı təyin etmək üçün binoklun görmə sahəsindəki bölgünün birini verilmiş istiqamətlərin birinə tuşlayıb ikinci istiqamətə qədər bucaq-

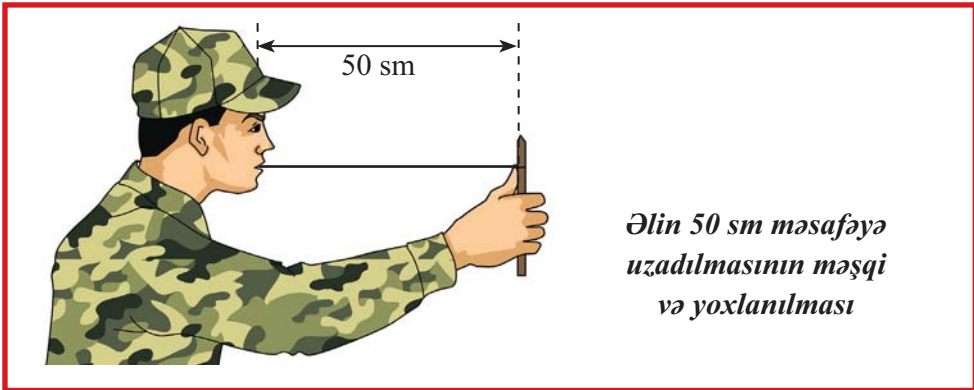
ölçmə şkalasından bölgülərin sayı hesablanır. Nəticəni bir bölgünün qiymətinə vurmaqla ölçülən bucağı almaq olar.

Məsələn, düşmənin pulemyotu oriyentirdən (ağac) sağda 0–55 bucaq qiymətində yerləşib.

Bucaqların ölçülərini xətkəş vasitəsilə də müəyyən etmək mümkündür. Bunun üçün əşyanın milli metrle ölçülmüş eni (hündürlüyü) 0–02 minliyə vurulur. Bu da onunla izah olunur ki, müşahidəçinin gözündən 50 sm məsafədə yerləşən xətkəşin 1 mm-i 0–02 minliyə bərabər bucağa uyğun gəlir. Üsulun dəqiqliyi xətkəşin gözdən 50 sm-də dəqiq yerləşdirilməsindən asılıdır. Buna nail olmaq üçün sapın bir ucunu qələmə bağlamaq, digər ucunu isə dişlə saxlamaqla məşq etmək lazımdır.

*Xətkəşlə üfüqi və şaquli bucaqların ölçülməsi.
Dırəklər arasında bucaq məsafəsi 0–34; ağacın hündürlüyü 0–20*

Aşağıdakı cədvəldə minlik düsturu ilə təyin edilmiş bezi əlaltı əşyaların ölçüləri verilmişdir.

Arpacığın eni	0–02 (2 minlik)
Baş barmağın ölçüsü (ayrılıqda)	0–40 (40 minlik)
Kibrit dənəsinin qalınlığı	0–03 (3 minlik)
Kibrit qutusunun ölçüləri:	
uzunluğu	0–90 (90 minlik)
eni	0–60 (60 minlik)
qalınlığı	0–30 (30 minlik)

Minlik ölçü vahidi ilə təsvir edilən bucaqlar xətt vasitəsilə ayrılmış şəkildə yazılır və ayrı-ayrı oxunur: əvvəlcə yüzlüklər, sonra onluqlar və təklilər. Yüzlüklər və ya onluqlar olmadıqda sıfır yazılır və oxunur.

Məsələn:

1705 minlik – 17-05 yazılır, “on yeddi sıfır beş” oxunur;
130 minlik – 1-30 yazılır, “bir otuz” oxunur;
100 minlik – 1-00 yazılır, “bir sıfır sıfır” oxunur;
1 minlik – 0-01 yazılır, “sıfır sıfır bir” oxunur.

Atəş tapşırıqlarını həll etdikdə bucaqları dərəcə ölçüsündən minlik ölçüyə və əksinə keçirmək lazım gəlir.

Çevrə 360° və ya bucaqölçənin 6000 bölgüsündən (minlikdən) ibarət olduğuna görə bucaqölçənin bir bölgüsünə $3,6' \left(\frac{360 \cdot 60'}{6000} = \frac{21600'}{6000} = 3,6' \right)$, yəni $0-01 = 3,6'$ bərabərdir. Beləliklə, $1^\circ \approx 0-17$ və s.

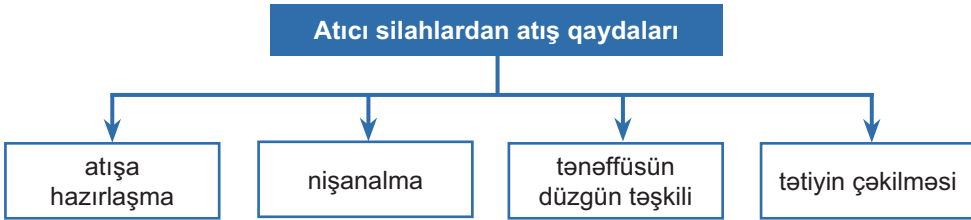
Sual və tapşırıqlar

1. Minlik ölçü vahidi və radian bucaqlarını müqayisə edin.
2. Hədəfə qədər olan məsafəni digər riyazi üsulla təyin edin.
3. Durduğunuz yerdən müxtəlif əşyalara qədər olan məsafəni təyin edin.
4. Barmaqlarınızın bucaq ölçülərini müəyyən edin.
5. Durduğunuz yerdən müşahidə olunan iki əşya arasındakı məsafəni müəyyən edin.
6. Qələmi (barmağınızı, xətkəşi və s.) gözünüzdən 50 sm məsafədə tutmağı məşq edin.
7. Durduğunuz yerdən görünən hədəfə qədər olan məsafəni müəyyən edin.

13. ATICI SİLAHLARLA DAVRANMA VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK QAYDALARI

Yəqin ki, hər kəs həyatında, heç olmasa, bir dəfə hansısa silahdan atəş açıb. Amma ilk atışda hədəfi vurmaq hamıda alınmır. Buna nail olmaq üçün düzgün nişanalmanı öyrənmək lazımdır.

Düzgün nişanalmanı necə təsəvvür edirsiniz?

Atışa düzgün hazırlaşdıqda silahın sabitliyi təmin edilir. Bu da, öz növbəsində, atışın dəqiqliyinə təsir göstərir.

Atışa hazırlaşmaq atış üçün vəziyyətin alınmasından, silahın doldurulmasından və silahın qundağını çiyinə dayamaqdan ibarətdir.

Avtomatı hədəfə düzgün tuşlamaq üçün onu sol əllə lülə yatağından, yaxud maqazindən, sağ əllə isə tapança dəstəyindən tutmaq, hədəfi gözdən qoymadan qundağı çiyinə dayamaq, sağ əlin işarət barmağını tətiyin üzərinə qoymaq lazımdır.

Müxtəlif vəziyyətdən atəş açmaq üçün vəziyyət

Başı azacıq irəli əymək və sağ yanağı qundağa yüngülcə söykəmək gərəkdir. Bu vaxt sağ göz nişangah səviyyəsində ondan 25–30 sm, yaxud elə məsafədə olmalıdır ki, atıcı nişangahın gəzini və arpacığını həmişə aydın görə bilsin. Qundağın arxa tərəfinin mərkəzi hissəsi çiyinə bərk sıxılmış vəziyyətdə olmalıdır.

Atıcı münasib vəziyyət almaq üçün gövdəsini azca irəli, yaxud geri əyir. Düzgün tuşlama atıcının gövdəsinin, ayaqlarının, əllərinin və başının vəziyyə-

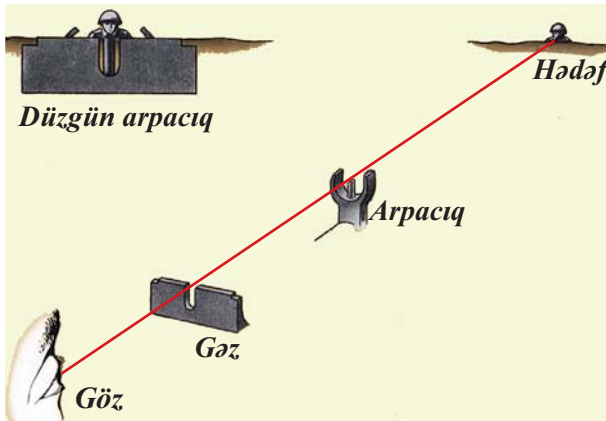

tindən asılıdır. Silahın sabitliyi isə, öz növbəsində, düzgün tuşlamadan asılıdır. Bunu yoxlamaq üçün tuşlamadan sonra sağ əli çiyin bərabərində kənara qaldırmaq lazımdır. Əgər qundaq çiyinə düzgün və bərk sıxılmayıbsa, əl qalxdıqda o, yuxarı və ya aşağı sürüşəcək.

Güllənin lazımi istiqamətə və müəyyən məsafəyə uçması üçün silahın lülə kanalına lazımi vəziyyətin verilməsi üzrə atıcının hərəkətləri nişanalma adlanır. Bu hərəkət nişangah və arpacıq vasitəsilə aparılır.

Bütün atış boyu silahın tuşlanmasını və atışa hazırlığını eyni cür saxlamaq üçün silahın hədəfə tuşlanmasının əvvəlki vəziyyətini əllərin deyil, gövdənin tərpədilməsi hesabına təmin etmək lazımdır. Əgər silah aşağı tuşlanıbsa, gövdəni arxaya, yuxarı tuşlanıbsa, irəli əymək lazımdır.

Dəqiq nişan almaq üçün sol gözü yummaq, sağla nişangahın gəzindən arpacığa elə baxmaq lazımdır ki, o, gəzin tən ortasında, hündürlüyü isə nişangahın hündürlüyündə olsun. Belə nişanalma **düzgün arpacıq** adlanır.

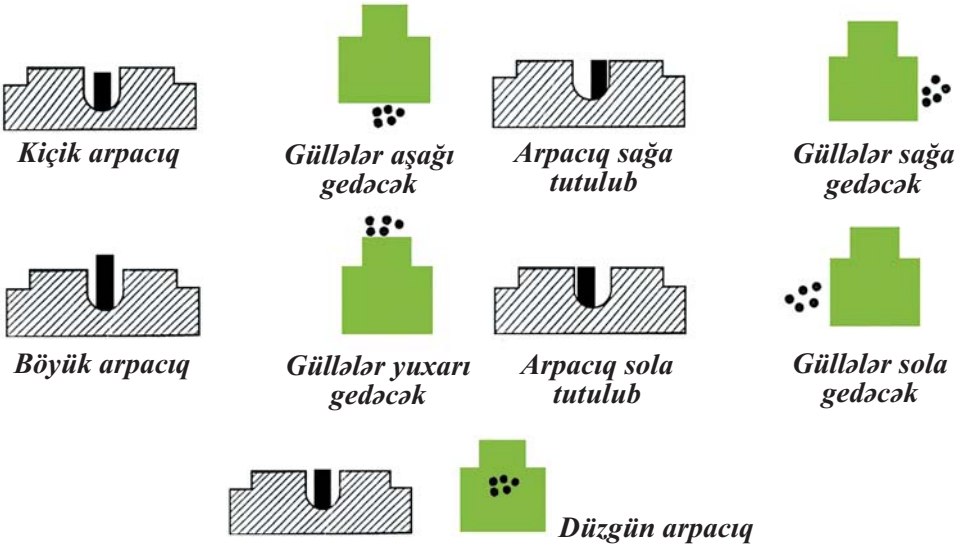
Düzgün nişanalma və tətikçəkmə

Nişanalma üçün nəfəsin verilməsini ləngidib düzgün arpacığı hədəfin üzərinə gətirmək, eyni anda sağ əlin işarət barmağının birinci oynağı ilə tətiiyi sıxaraq onun neytral hərəkət məsafəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Nəfəs çəkilib saxlanılmalı, tətik atəş açılana qədər mülayim tərzdə çəkilməlidir. **Atəşin açılması atıcı üçün gözlənilməz olmalıdır.**

Nişanalma zamanı səhvlər

Arpacığı nişangahın gəzinin tən ortasından sağa-sola, yaxud onun kənarlarından aşağı-yuxarı sürüşdürəndə atış dəqiq alınmır. Bu zaman arpacıq geze nisbətən nə qədər sürüşdürülsə, bir o qədər də güllələr nişanalma nöqtəsindən yayınır.

Bütün hallarda güllələr arpacığın sürüşdüğü tərəfə yayınır.

Avtomatdan atışın üsul və qaydaları

Atıcı yerindən atəş açarkən ərazinin relyefindən və düşmənin atəşindən asılı olaraq ayaq üstündən, dizi üstündən və uzanaraq atəş açmaq üçün vəziyyəti alır. O, atəş üsullarının tələblərini və öz fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq ən əlverişli vəziyyəti seçir.

Atəşin açılması

- nişangahın qurulması;
- qoruyucunun lazım olan atəş növünün üzərinə qoyulması;
- nişanalma;
- tətiiyin çəkilməsi və atış zamanı silahı düzgün tutmaqdan ibarətdir.

Nişangahın qurulması

Qoruyucunun lazım olan atəş növünün üzərinə qoyulması

АВ – автоматический огонь (автоматик atəş)

ОД – одиночный огонь (tək-tək atəş)

Atış müvəqqəti və ya tamamilə dayandırıla bilər. **“Dayan”**, yaxud **“Atəşi dayandır”** komandası ilə atıcı barmağını tətikdən çəkir və silahı qoruyucuya qoyur. Atışı tamamilə dayandırdıqda bunun ardınca **“Boşalt”** komandası verilir.

Atıcı silahı boşaltmaq üçün maqazini ayırır, silahı qoruyucudan çıxarır, çaxmaq çərçivəsini geri çəkib buraxır (patronu patron yuvasından çıxarır), tətiiyi çəkir və silahı yenidən qoruyucuya qoyur.

Baxışın keçirilməsi üçün **“Silah baxışa”** komandası verilir. Bu komanda ilə atıcı avtomatı sol əllə lülə yatağından tutur, sağ əllə maqazini avtomatdan ayırır və qabarıq hissəsi özünə tərəf, ötürücü hissəsi yuxarı olmaqla sol əlin barmaqları ilə lülə yatağına sıxıb saxlayır, sağ əllə silahı qoruyucudan çıxarır, çaxmaq çərçivəsini geri çəkib və avtomatı azca sola döndərir.

Atışın rəhbəri patron yuvasını və maqazini nəzərdən keçirdikdən sonra o, çaxmağı buraxır, tətiiyi çəkir, avtomatı qoruyucuya qoyur, maqazini birləşdirir və silahı **“Qayışda”** vəziyyətinə alır.

Silahların istismarı zamanı təhlükəsizlik qaydaları:

- təhlükəsizlik qaydalarını mənimsəməmiş şəxslər silahların istismarına buraxılmamalı;
- silahların baxışdan keçirilməsinə, sökülməsinə başlamazdan əvvəl onun boş olmasına əmin olmalı;
- atış zamanı ləngimə baş verdikdə atəşi dərhal dayandırır və silahları boşaltmalı, ləngimənin səbəbini araşdırmalı və aradan qaldırmalı;
- atış zamanı silahların hərəkətli hissələrindən qorunmalı və giliz atılan istiqamətdə durmamalı;
- qumbaraatanlardan atış zamanı onun arxasında 30 m-ə qədər məsafədə adamlar olmamalıdır.

Atıcı silahların istismarı zamanı aşağıda göstərilənlərə əsla yol vermək olmaz:

- silahlar hətta qoruyucuda olduğu halda, doldurma və boşaltma zamanı ləngiməni aradan qaldırıqda, həmçinin doldurduqdan sonra onların qarşısında dayanmaq;
- lülədə torpaq, qatılmış yağ və digər kənar əşyalar olduğu halda silahları doldurmaq və ya atəş açmaq.

Sual və tapşırıqlar

1. “Atış üçün vəziyyətin alınması” dedikdə nə başa düşürsünüz.
2. Atışa hazırlanmanı praktiki yerinə yetirin.
3. Düzgün tuşlamadan sonra silahın sabitliyinin yoxlanmasını yerinə yetirin.
4. Dəqiq nişanalmanı, şəkildə göstərilən kimi, praktiki yerinə yetirin.
5. Silahın boşaldılmasını praktiki yerinə yetirin.
6. Baxışın keçirilməsini praktiki yerinə yetirin.
7. Müxtəlif məsafədəki hədəflərə uyğun nişangahın qurulmasını praktiki yerinə yetirin.
8. Qoruyucunu lazım olan atəş növünün üzərinə qoyun.

14. ATICI SİLAHLARA TEXNİKİ XİDMƏTİN GÖSTƏRİLMƏSİ

Silahların sazlığının yoxlanılması və onlara qulluğun göstərilməsi üçün texniki xidmət vaxtlı-vaxtında və keyfiyyətli aparılmalıdır.

Sizcə, döyüş əməliyyatı zamanı silahın sıradan çıxması nə ilə nəticələnə bilər?

Texniki xidmətdən keçməmiş silahların məşğələlərdə, təlimlərdə və döyüş atışlarında istifadə olunması qadağandır.

Atıcı silahları daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, istismar zamanı emələ gələn hər hansı bir nasazlığı vaxtında aşkar edib aradan qaldırmaq üçün **texniki xidmət** keçirilir.

Atıcı silahların sazlığını, təmizliyini yoxlamaq, onları yağlamaq və atışa hazırlamaq məqsədilə **nəzarət baxışı** keçirilir. Bu, aşağıdakı hallarda aparılır:

- ▶ gündəlik;
- ▶ məşğələyə və naryada getməzdən əvvəl;
- ▶ təmizləmə vaxtı;
- ▶ döyüş şəraitində dövrü olaraq gün ərzində və döyüş tapşırığını yerinə yetirməzdən əvvəl.

Nəzarət baxışını keçirmə zamanı aşkar olunmuş çatışmazlıqlar yerindəcə aradan qaldırılır.

Bundan başqa, atıcı silahlara cari texniki xidmət edilir. Bu xidmət yığılmış və natamam sökülmüş silahların nəzarət baxışından və təmizlənilib yağlanmasından ibarətdir.

Cari texniki xidmət aşağıdakı hallarda aparılır:

- ▶ atəşsiz məşğələlərdən sonra;
- ▶ silahları atəşə hazırlama zamanı;
- ▶ atəş məşğələlərindən sonra;
- ▶ döyüş şəraitində fasilələr zamanı;
- ▶ əgər silah otağında saxlanılırsa, həftədə bir dəfədən az olmayaraq.

Atıcı silahların təmizlənməsi

Silahların təmizlənməsi bunun üçün ayrılmış yerlərdə həyata keçirilməlidir. Sökülmə və təmizləmə üçün istifadə olunan alət və ləvazimatlar saz, yağlama və təmizləmə materialları isə təmiz, keyfiyyətli olmalıdır.

Atıcı silahları və onların hissələrini köhnə yağdan və pasdan təmizləmək üçün **ağ neftdən** istifadə olunur. Hissə və mexanizmlər ağ neftlə təmizləndikdən sonra qurulanır və yağlanır.

Atıcı silahların silinməsi, təmizlənməsi və yağlanması üçün **pambıq parça** və ya xüsusi kağızdan istifadə olunur. Yarıqları, oyuqları, novları, kəsikləri təmizləmək məqsədilə müxtəlif uzunluqda və diametrdə möhkəm ağac növlərindən hazırlanmış **taxta çubuq dəstindən** istifadə olunur.

Atıcı silahların təmizlənməsi üçün əvvəlcə təmizləmə və yağlama materialları hazırlanır, sonra silah sökülür, alet və ləvazimatı baxışdan keçirilir, hazırlanır, lülə kanalı təmizlənir.

Atıcı silahları təmizləmək üçün sumbata kağızından, qumdan və s. istifadə etmək qəti qadağandır.

Lülə kanalı, adətən, lüləsi ayrılmayan silahlarda lülənin ağız tərəfindən, lüləsi ayrılan silahlarda isə lülənin xəzinə tərəfindən təmizlənir.

Lülə kanalının divarlarının sünbə ilə zədələnməsinə yol verməmək üçün sünbənin üzərinə yönəldici (**penalın qapağı**) keçirilir.

Lüləni maye silah yağı ilə təmizləmək üçün silginin kəsiyindən yağ hopdurulmuş əsgini keçirilir. Bu zaman əsginin uclarının uzunluğu silginin milindən qısa, qalınlığı isə eyni olmalıdır ki, silgi ilə əsgin lülə kanalına bir qədər qüvvə tətbiq etməklə keçsin (yivlərin təmizlənməsi təmin olunsun).

Lülə kanalını təmizləmək üçün hazırlanmış ləvazimat (sünbə)

Silahların digər metal hissələri və mexanizmləri də təmizləndikdən sonra yağ hopdurulmuş parça ilə yağlanır.

Silahların taxta və plastmas hissələri yağlanmır.

Silahların hissə və mexanizmlərini yağladıqdan sonra onlar yığılır, hissə və mexanizmlərinin işi yoxlanılır, silahların dəstinə daxil olan ləvazimatlar təmizlənilib yağlanılır.

Şaxtadan isti otağa gətirilən silahları 10–20 dəqiqədən sonra (silahlar tərlədikdən sonra) təmizləmək lazımdır.

5,45 mm-lik AK74 tipli avtomatlara və ППК74 tipli əl pulemyotlarına təhkim olunmuş heyət tərəfindən nəzarət baxışı qaydası

Yoxlamanın adı	Texniki tələblər və yerinə yetirilmə metodu
Gündəlik nəzarət baxışı	
1. Avtomatı xarici baxışdan keçirməli	Avtomatın bütün hissə və mexanizmləri öz yerində olmalıdır və onun üzərində mexanizmlərin iş qabiliyyətinə təsir edən çirkin, pasın, əzیکlərin, cızıqların, çatların və digər zədələrin olmasına diqqət yetirilir.
2. Sünbənin bərkidilməsini yoxlamalı	Sünbə lülənin altında etibarlı bərkidilməlidir.
3. Avtomatı sökmədən onun görünən hissələrində yağın olub-olmamasını yoxlamalı	Avtomatın görünən hissə və mexanizmlərində nazik yağ qatı olmalıdır.

Patronlar atışdan və qarovula getməzdən əvvəl baxışdan keçirilir. Baxış zamanı aşağıdakılar yoxlanılır:

- gilizlərin üzərində pas izləri, əzیکlər, güllənin gilizin içində yellənməsi və ya gilizin içinə batması halları olmamalıdır;
- döyüş patronlarının arasında təlim patronları olmamalıdır.

Patronlar çirklənib və ya cüzi paslanıbsa, onları təmiz parça ilə silmək lazımdır.

Yağlı parça ilə patronları silmək və daxili hissəsi çox yağlanmış maqazinləri patronlarla doldurmaq qadağandır.

Sual və tapşırıqlar

1. “Atıcı silahları təmizləmək üçün sumbata kağızından, qumdan və s. istifadə etmək qadağandır”. Bunu necə başa düşürsünüz?
2. Silaha nəzarət baxışını həyata keçirin.
3. Lülə kanalını təmizləmək üçün sünbəni hazırlayın.
4. Lülənin maye silah yağı ilə təmizlənməsini praktiki olaraq yerinə yetirin.
5. Sizcə, lülədə torpaq, zibil, qatılaşmış yağ və digər kənar əşyalar olduğu halda atış açmaq nə ilə nəticələnə bilər?

15. PİYADA ƏLEYHİNƏ FUQAS MİNALARI

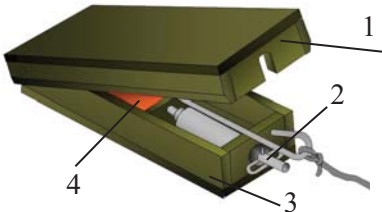
Müasir ümumqoşun döyüşündə qoşun növlərinin tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə həll olunmasında mühəndis təminatı mühüm rol oynayır. O, döyüşün bütün növlərində həyata keçirilir.

Piyada əleyhinə fuqas minalarının tətbiqinin nəticəsini necə təsəvvür edirsiniz?

İşədüşmə prinsipinə görə piyada əleyhinə minalar aşağıdakı növlərə bölünür: **basma təsirli** (üzərinə basıldıqda mina işə düşür), **dartılma təsirli** (məftilin dartılması nəticəsində mina işə düşür), **qırılma** (kəsilmə) **təsirli** (insan ayağı ilişdikdə nazik məftilin qırılması nəticəsində mina işə düşür), **seysmik təsirli** (insanın hərəkəti zamanı torpağın titrəməsi nəticəsində mina işə düşür).

Minalar idarəolunan variantda da qurula bilər. Bu halda onlar naqillər vasitəsilə elektrik üsulu ilə partladılır.

ПМД-6 (PMD) minası düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı ərazini minalamaq üçün nəzərdə tutulub. Minanın gövdəsi taxtadandır və açılan qapağı var.

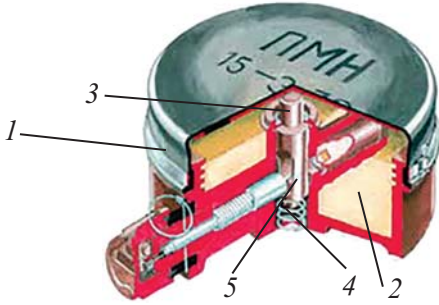
1 – qapaq; 2 – partladıcı;
3 – gövdə; 4 – trotil

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Fuqas
Kütləsi	460 qr
Partlayıcı maddənin (trotil) kütləsi	200 qr
Uzunluğu	190 mm
Eni	90 mm
Hündürlüyü	45 mm
İşə salınması üçün lazım olan qüvvə	1–12 kq
Qurulma üsulu	Əllə

İş prinsipi. Minanın qapağının üzərinə basıldıqda o, aşağı düşür. Qapağın ön divarı partladıcının döyüş milini çıxarır və mina partlayır.

ПМД-6 minasını zərərsizləşdirmək qadağandır. Onlar partladılma üsulu və ya mina sahəsinin üzərindən dəfələrlə trallı tankların keçməsi ilə məhv edilir.

1 – gövdə; 2 – partlayıcı maddə;
3 – tətik mexanizmi; 4 – vurucu mexanizmi; 5 – detonator

Piyada əleyhinə **ПМН** (*PMN*) **minası** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulub. O, gövdədən, partlayıcı maddə atımından, basma qurğusundan, vurucu mexanizmdən və partladıcı detonatorndan ibarətdir.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Tipi</i>	<i>Fuqas</i>
Kütləsi	550 qr
Partlayıcı maddənin kütləsi	200 qr
Diametri	110 mm
Hündürlüyü	53 mm
İşə salınması üçün lazım olan qüvvə	8–25 kq
Qurulma üsulu	Əllə

İş prinsipi. Qoruyucu çıxarıldıqdan sonra mina döyüş vəziyyətinə keçir. Minanın üzərinə basdıqda qapaq və ştok aşağı düşür, ştokun döyüş çıxıntısı vurucuya ilişir. Vurucu azad olur, döyüş yayının təsiri ilə kapsul-detonatoru dəşir. Kapsul-detonator partlayır və minanı partladır.

ПМН minasını zərərsizləşdirmək qadağandır. O qurulduğu yerdə məhv edilir.

Dünyanın ən çox minalanmış ölkəsi Kambocadır. Vyetnamla 30 ilə yaxın davam edən müharibə və vətəndaş münaqişələri zamanı bu ölkənin ərazisində milyonlarla mina basdırılıb. 1979-cu ildən 57 000 kambocalı aşağı ətraflarının amputasiyasına məruz qalıb. 2010-cu ilə olan məlumata görə, bu ölkənin ərazisində hələ 6 milyona qədər aktiv mina var.

Piyada əleyhinə **ПМН-2 minası** plastmas gövdə, partlayıcı maddə atımı, basma hədəf ötürücüsü, partladıcı və pnevmatik tipli sonradan döyüş vəziyyətinə gətirilmə mexanizmindən ibarətdir.

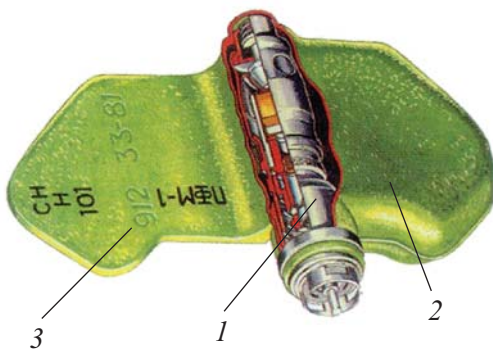

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Tipi</i>	<i>Fuqas, tam təchiz edilmiş</i>
Ümumi kütləsi	0,4 kq
Partlayıcı maddə atımının (TF-40) kütləsi	0,1 kq
Gövdenin materialı	Plastik
Qabarit ölçüləri:	
– diametri	120 mm
– hündürlüyü	54 mm
Partladıcının tipi	Mexaniki, sonradan döyüş vəziyyətinə gətirilmə mexanizmlili
İşə salınması üçün lazım olan qüvvə	5–25 kq
Müvəqqəti qoruyucudan azadolma müddəti	30–300 san.
İstifadə olunduğu temperatur diapazonu	–40°C-dən +50°C-dək
Qurulma üsulu	Minadöşəyən qoşqu ilə və yaxud əllə
Zəmanətli saxlama müddəti	10 il

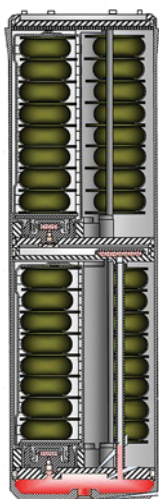
İş prinsipi. Minanın üzərinə çıxdıqda çarpaz ştoku aşağı basır. Ştok aşağı düşür və vurucu azad olur. Vurucu yayın təsiri ilə detonatoru deşir. Detonator partlayaraq minanı partladır.

ПМН-2 minasını da çıxarmaq və zərərsizləşdirmək qadağandır. O da ПМД-6 minası kimi zərərsizləşdirilir.

ПФМ (PFM) tipli mina və onun modifikasiyası **ПФМ-1С** piyada əleyhinə fuqas tipli mina olub kasetlərdən atılmaqla ərazinin məsafədən minalanması ilə düşmənin canlı qüvvəsini sıradan çıxartmaq üçün nəzərdə tutulub.

1 – partladıcı mexanizm; 2 – maye tutumu; 3 – qanad

Minaların yerləşdirilməsi, saxlanması, daşınması və atılması üçün Kaset

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Fuqas
<i>Kütləsi:</i> – mina – partlayıcı maddə atımı	0,08 kq 0,04 kq
Minanın qabarit ölçüləri	119 × 64 × 20 mm
Minanın gövdəsinin materialı	Polietilen
Partladıcının tipi	Hidromexaniki, basma tipli
İşə salınması üçün lazım olan qüvvə	5–25 kq
ПФМ-1С minasının özünüməhvətmə müddəti	1–40 saat (ətraf mühitin temperaturundan asılıdır)
Zəmanətli saxlama müddəti	10 il

İş prinsipi. Minanın üzərinə basdıqda gövdənin içərisində olan maye partlayıcı maddə təzyiq yaradır və kapsul-detonator partlayıcı maddə atımını partladır.

ПФМ minasının zərərsizləşdirilməsi qadağandır. Mina təyin olunmuş müddət başa çatdıqdan sonra avtomatik olaraq özünü məhv edir.

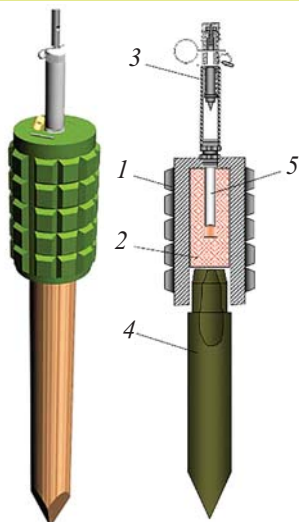
Sual və tapşırıqlar

1. Gövdələri plastmas və ya taxta olan piyada əleyhinə minaları müqayisə edin.
2. Sizcə, ПМД-6, ПМН, ПМН-2 minalarının zərərsizləşdirilməsi nəyə görə qadağandır?
3. ПФМ minasının digər piyada əleyhinə minalardan fərqi izah edin.
4. Sizcə, ПФМ minası döyüşün hansı növündə daha geniş istifadə edilir? Fikrinizi əsaslandırın.

16. PIYADA ƏLEYHİNƏ QƏLPƏLİ MİNALAR

Mühəndis Maneələri Sistemi bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Ərazidə qurulan mina-partlayış vasitələri, süni şəkildə yaradılan əngəllər, tikililərin və obyektlərin dağıdılması mühəndis maneələri adlanır. Onlar düşməni itkiyə uğratmaq, irəliləməsini ləngitmək, bütün silah növlərinin atəşi ilə ona zərbə vurmağa əlverişli şərait yaratmaq, manevr etməsini məhdudlaşdırmaq və ya onları öz qoşunlarımız üçün əlverişli istiqamətə yönəltmək məqsədi daşıyır.

Piyada əleyhinə qəlpəli və fuqas minalarının fərqi nədə görünür?

1 – gövdə; 2 – partlayıcı maddə – 75 qramlıq trotil;
3 – partladıcı; 4 – mixça;
5 – zapal

Qəlpəli **ПOM3-2M (POMZ) minası** ərazini düşmənin canlı qüvvələrinə qarşı minalamaq üçündür. Minanın gövdəsi çuqundandır. Daxilində partlayıcı maddə atımının yerləşdirilməsi və torpağa vurulan qurucu mixçanın başına keçirmək üçün boşluq var.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, dairəvi xəbərdar edici
Gövdənin kütləsi	1,2 kq
Partlayıcı maddənin kütləsi	0,075 kq
Gövdənin diametri	60 mm
Gövdənin hündürlüyü	107 mm
Tam xəbərdar etmə radiusu	4 m
Qurulma üsulu	Əllə

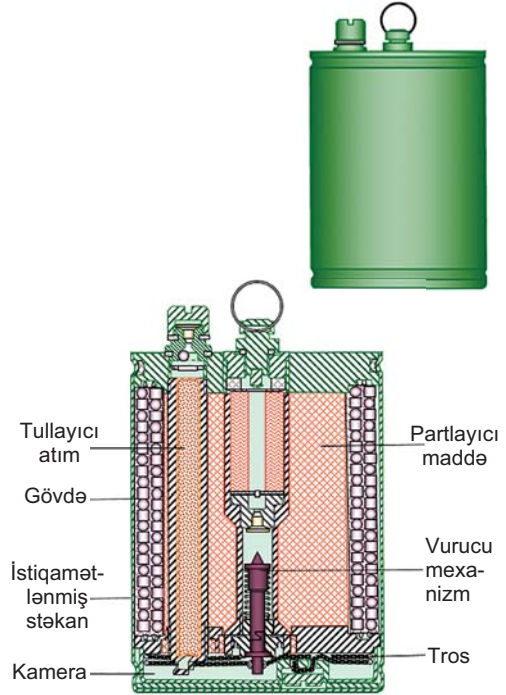
İş prinsipi. Çəkmə məftilin dartılması nəticəsində partladıcının döyüş mili çıxır. Partladıcı işə düşərək zapalı və partlayıcı maddə atımını partladır. Partlayış nəticəsində gövdə qəlpələrə ayrılır və canlı qüvvəni məhv edir.

ПМЗ-2М minasının zərərsizləşdirilməsi qadağandır. O qurulduğu yerdəcə daldalanacaqdan çəkmə məftilin üzərinə istehkam qarmağını atıb çəkməklə məhv edilir.

Piyada əleyhinə **O3M-72 (OZM) minası** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulub. Qəlpəli, dairəvi məhvetmə qabiliyyətinə malik sıçrayan O3M-72 minası istiqamətləndirici stəkandan, gövdədən, partlayıcı maddə atımından, tullayıcı atım və zərbə mexanizmindən ibarətdir.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, dairəvi xəbəryetirici
Kütləsi	5 kq
Partlayıcı maddənin (trotil) kütləsi	0,66 kq
Tullayıcı (tüstülü barıt) atımın kütləsi	7 qr
Diametri	108 mm
Hündürlüyü (partladıcısız)	172 mm
Hazır qəlpələrin miqdarı	2400 ədəd
Tam xəbəryetirmə radiusu	25 m
Xəbəryetirici qüvvəyə malik qəlpələrin uçuş məsafəsi	50 m-dək
Xəbəryetirmə sahəsi	2124 m ²
Partlamanın torpaq səviyyəsindən hündürlüyü	0,6–0,9 m
Qurulma üsulu	Əllə

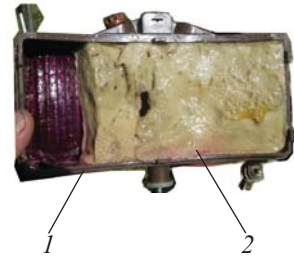
İş prinsipi. Çəkmə məftilin dartılması zamanı partladıcı işə düşür. Minanın gövdəsi istiqamətləndirici stəkandan çıxır. Partlayıcı maddənin partlaması ilə gövdədə preslənmiş qəlpələr yüksək sürətlə ətrafa səpələnir.

O3M-72 minasını zərərsizləşdirmək qadağandır. O, əllə istehkam qarmağı, yaxud üzərindən tankın dəfələri keçirilməsi ilə məhv edilir. İstehkam qarmağının atılması və onun çəkilməsi daldalanacaqdan yerinə yetirilməlidir.

Piyada əleyhinə **MOH-50 (MON) minası** ərazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuş qəlpəli, istiqamətləndirilmiş təsirli minadır. “50” minanın irəli xəbəryetirmə radiusunu göstərir (yəni 50 m).

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, istiqamətləndirilmiş xəbəryetirici
Kütləsi	2 kq
Partlayıcı maddənin kütləsi	0,7 kq
Uzunluğu	226 mm
Eni	66 mm
Hündürlüyü (bağlanmış ayaqlarla)	155 mm
Qəlpələrin miqdarı:	
– silindrik qəlpələrlə təchiz olunduqda	485 ədəd
– kürəcik formalı qəlpələrlə təchiz olunduqda	540 ədəd
Tam xəbəryetirmə radiusu	50/58 m
Xəbəryetirmə sahəsi	1514/1910 m ²
Minik, yük maşınlarını sıradançıxarma və onlardakı canlı qüvvələrə xəbəryetirmə (məhv etmə) məsafəsi	30 m-dək
Gövdədən arxaya və yan istiqamətlərə qəlpələrin uçma məsafəsi	40 m-dək
Qurulma üsulu	Əllə

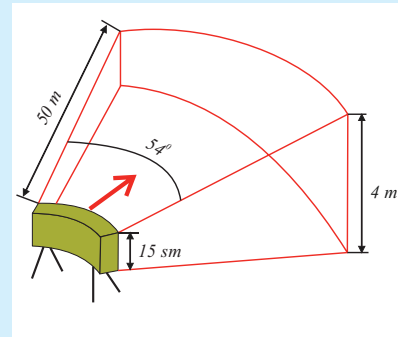

MOH-50 minasının quruluşu:

1 – gövdə; 2 – partladıcı maddə

İş prinsipi. MOH-50 minası torpağın üzərinə ayaqları üstündə qurulur, yaxud yerli əşyalara (ağaca, divara) bərkidilir.

Mina *idarə olunan və idarə olunmayan variantda* qurulur. Mina partlayarkən qəlpələr 54° bucaq altında uçaraq canlı qüvvəni məhv edir. Məhv etmə sektorunun uzunluğu 50 m, hündürlüyü isə minanın yaxınlığında 15 sm, ən kənarında 4 m-dir.

İdarə olunan variantda qurulan MOH-50 minasını zərərsizləşdirməyə icazə verilir. **İdarə olunmayan MOH-50 minasının isə zərərsizləşdirilməsi qadağandır.** Bu şəkildə qurulmuş mina O3M-72 minası kimi istehkam qarmağı vasitəsilə məhv edilir.

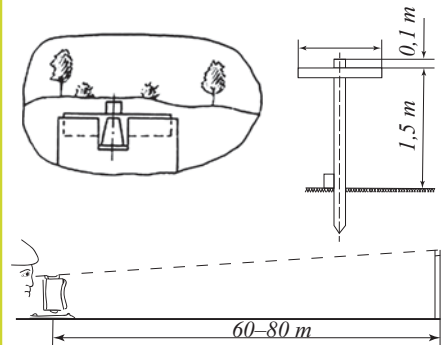
Piyada əleyhinə qəlpəli, istiqamətləndirilmiş MOH-90 minası körpülərin və su keçidlərinə yaxın yolların, dəniz desantı çıxarılan yerlərin, yaşayış məntəqələrindəki küçələrin, dağlardakı, meşələrdəki çığırların və s. minalanması üçündür. "90" minanın irəli xəbəryetirmə radiusunu göstərir (yəni 90 m).

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Qəlpəli, istiqamətləndirilmiş xəbəryetirici
Kütləsi	12,1 kq
Atımın kütləsi	6,2 kq
Qabarit ölçüləri:	
– uzunluğu	345 mm
– eni	153 mm
– hündürlüyü	202 mm
Qəlpələrin sayı	2000 ədəd
Xəbəryetirici qəlpələrin uçub səpələnmə bucağı	120°
90 m məsafədə tam xəbəryetirmə zonasının eni	60 m
Gövdə və bərkitmə qovşaqları qəlpələrinin arxaya və yan istiqamətlərə uçub səpələnmə məsafəsi	100 m-ə qədər
Qurulma üsulu	Əllə

Minanı hədəfə tuşlamaq üçün ondan 60–80 m uzaqlıqda qurulan və hündürlüyü 1,5 m olan payacıqdan istifadə olunur.

İş prinsipi. MOH-90 minası idarə olunan və idarə olunmayan variantda qurula bilər. Mina atımının partlaması nəticəsində qəlpələr nişanlama plankasındakı oxun göstərdiyi istiqamətə tərəf uçub səpələnir. Qəlpələrin əksəriyyəti üfüqi bucağı 50° olan zonaya yayılır. Məhvetmə sektorunun uzunluğu 90 m, hündürlüyü isə minanın yaxınlığında 30 sm, ən kənarında 8 m-dir.

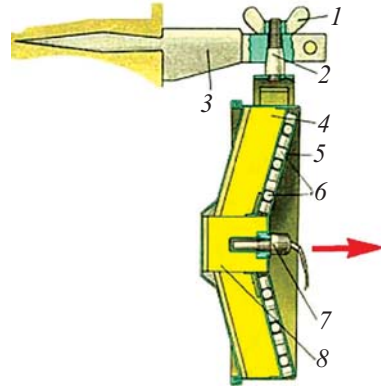
MOH-90 minasının quruluşu, iş prinsipi və zərərsizləşdirilməsi MOH-50 minasında olduğu kimidir.

Piyada əleyhinə **MOH-100** və **MOH-200** minaları erazini düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuş qəlpəli, istiqamətləndirilmiş təsirli minalardır. MOH-100 və MOH-200 minalarının quruluşları eynidir. Onlar hazır qəlpələrlə və partlayıcı atımla təchiz olunmuş gövdədən, elektrodetonatordan, qurulma və bərkidilmə üçün qurğudan ibarətdir.

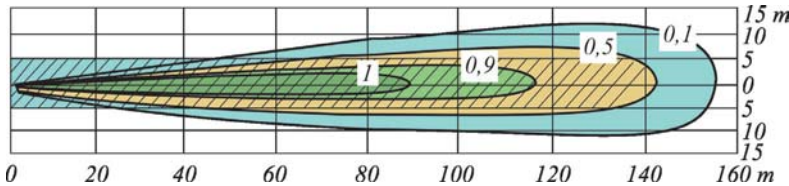
Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Adı	MOH-100	MOH-200
Tipi	Qəlpəli istiqamətləndirilmiş xəterəyirici	
Kütləsi	5 kq	25 kq
Partlayıcı maddənin (trotil) kütləsi	2 kq	12 kq
Gövdənin diametri	236 mm	434 mm
Qəlpələrin miqdarı	400 ədəd	900 ədəd
Tam xəterəyirmə zonasının eni	6,5–9,5 (100 m məsafədə)	10,5–14,5 (200 m məsafədə)
Xəterəyirmə sahəsi	1270 m ²	2870 m ²
Xəter yetirə biləcək qəlpələrin səpələnmə məsafəsi	160 m-dək	240 m-dək
Qəlpələrin uçma məsafəsi (qurulma üsulundan asılı olaraq arxa tərəfə 300–400 m məsafəyə uça bilər)	30 m	50 m
Qurulma üsulu	Əllə	

1 – qayka; 2 – konus; 3 – əyri-başlı mixça; 4 – partlayıcı maddə atımı; 5 – gövdə; 6 – qəlpələr; 7 – EDP-r elektrodetonatoru; 8 – aralıq detonator

MOH-100 minasının xəterəyirmə zonası 1; 0,9; 0,5 və 0,1 ədədləri ilə xəterəyirmənin ehtimal dərəcəsi göstərilib. Xəterəyirmə zonası qırıq xətlərlə çərçivələnib və ştrixlənib.

İş prinsipi. Naqillərlə cərəyan impulsu verərkən zapal yuvasına bağlanmış elektrodetonator partlayır, aralıq detonatorunu və minanın partlayıcı maddə atımını partladır. Bu zaman qəlpələr tuşlanan istiqamətdə uçub səpələnir.

İdarə olunan variantda qurulmuş minanın zərərsizləşdirilməsi üçün lazımdır:

- idarəetmə məntəqəsində cərəyan mənbəyini elektrik-partlayış şəbəkəsindən ayırmaq və naqillərin uclarını izolə etmək;
- elektrodetonatoru naqillərdən açmaq;
- minanın zapal yuvasından elektrodetonatoru çıxartmaq;
- minanı və onun qurulma ləvazimatlarını qurulma yerindən çıxartmaq.

Sual və tapşırıqlar

1. ПОМЗ-2М və ОЗМ-72 minalarını müqayisə edin.
2. Sizcə, ОЗМ-72 minasının istehkam qarmağı ilə zərərsizləşdirilməsinin daldalanacaqdan həyata keçirilməsinə səbəb nədir?
3. Piyada əleyhinə istiqamətlənmiş minaların qurulma yerlərinə görə digər qəlpələnən piyada əleyhinə minalardan fərqi nədədir?
4. Minaların qurulmasında iştirak etmək istərdinizmi? Fikrinizi əsaslandırın.

17. TANK ƏLEYHİNƏ MINALAR

Minalı-partlayan maneələr mühəndis maneələrinin əsasını təşkil edir. Onlar mina sahələri, mina qrupları və tək mina şəklində tətbiq olunur. Minalı-partlayan maneələr tank və piyada əleyhinə minalardan, həmçinin atımlardan qurulur.

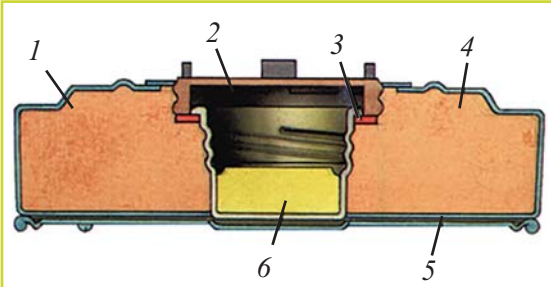
Tank əleyhinə minaların tətbiqini necə təsəvvür edirsiniz?

Tank əleyhinə minaların ərazini düşmənin tanklarına və digər döyüş texnikalarına (özüyəriyən raket və artilleriya qurğularına, zirehli transportyorlara və yük avtomobillərinə) qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulduğunu artıq 10-cu sinifdə öyrənmişiniz.

Tırtıl əleyhinə minalar

Tırtıl əleyhinə minaların üzərindən döyüş texnikalarının tırtılı (avtomobilin təkəri) keçərkən partlayır.

TM-57, TM-62M minaları atımla təchiz edilmiş gövdədən və partladıcıdan ibarətdir. Gövdə poladdandır, üst hissəsində yivli mərkəzi stəkan vardır.

TM-62M minasının quruluşu

1 – gövdə; 2 – plastmas və ya polietilen tıxac; 3 – rezin araqat; 4 – partlayıcı maddə atımı; 5 – dib; 6 – əlavə detonator

Partladıcı

Gövdə plastmasdandır, onun alt hissəsində minaya bağlamaq üçün xarici yiv var.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Partladıcının döyüş vəziyyətindən daşınma vəziyyətinə keçirilməsi xüsusi açarın köməyi ilə yerinə yetirilir. Bunun üçün açarı saat əqrəbi istiqamətində $\frac{3}{4}$ dövrə döndərmək lazımdır.

Göstəricilər	TM-62M	TM-57
Tipi	Tırtıl əleyhinə, fuqas	
Gövdənin materialı	Metal	Metal
Kütləsi	9,5–10 kq	9,0–9,5 kq
Partlayıcı atımının kütləsi	7,0–7,5 kq	6,5–7,0 kq
Diametri	320 mm	320 mm
Hündürlüyü	128 mm	128 mm
İşə salınması üçün lazım olan qüvvə	Partladıcı ilə müəyyən edilir	150–550 kq
Qurulma üsulu	Mexaniki vasitələrlə və əllə	

İş prinsipi. Qoruyucunu çıxardıqdan və buraxıcının düyməciyini basdıqdan sonra saat mexanizmi işə düşür. 30–120 saniyədən sonra mina döyüş vəziyyətinə gəlir. Tank tırtılıının (avtomobil təkərinin) partladıcının lövhəciyi üzərinə çıxması nəticəsində mina partlayır.

Dib əleyhinə minalar

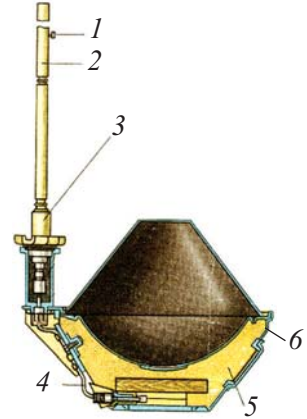

Dib əleyhinə minaların üzərindən tankın (avtomobilin) gövdəsi və ya tankın tırtılı (avtomobilin təkərləri) keçdikdə partlayır və nəticədə tankın dibi dəşilir (avtomobili havaya uçurur), heyət məhv olur, hərəkəti təmin edən hissə və mexanizmlər sıradan çıxır. Bu minalara **TMK-2, TM-72 minaları** aiddir.

TMK-2 minasının tankın altında partlaması nəticəsində yanacaq və döyüş dəsti partlayır. Yanacaqın və döyüş dəstinin partlaması mina partlayışının verdiyi xəteri daha da artırır.

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Minanın tipi	Kumulyativ
Kütləsi	12 kq
Partlayıcı atımın kütləsi	6,5 kq
Diametri	307 mm
Gövdənin hündürlüyü	265 mm
Partladıcısı ilə birlikdə hündürlüyü	1130 mm
İşə salınması üçün lazım olan qüvvə	8–12 kq
Minanın partlaması üçün milin əyilmə bucağı	24–36°
Zirehdəşmə qabiliyyəti	110 mm

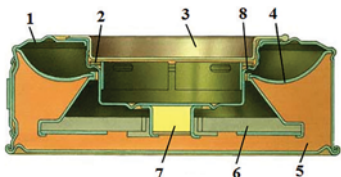
1 – vint; 2 – uzadıcı; 3 – partladıcı; 4 – detonasiya ötürücüsü; 5 – partladıcı maddə atımı; 6 – gövdə

İş prinsipi. Tank minanın üzərinə çıxdıqda partladıcının borucuğu və çarxlar yana əyilərək vurucunu azad edir. 0,3–0,45 saniyədən sonra, yəni mina tankın gövdəsinin təxminən mərkəzində olanda partlayır.

Partladıcısının borucuğu əyilmiş vəziyyətdə olduqda TMK-2 minasını zərərsizləşdirmək qadağandır.

Belə minalar yan tərəflərinə 1,5–2 kq trotil qoymaqla məhv edilir.

TM-72 minası düşmənin tanklarını, özüyəriyən raket və artilleriya qurğularını, zirehli transportyorlarını və avtomobillərini sıradan çıxarmaq üçün nəzərdə tutulmuş dib əleyhinə minadır. Mina tankın gövdəsinin altında partladıqda tankın heyəti məhv olur, yanacaq və döyüş sursatları partlayır. TM-72 minası gövdədən, aralıq detonatoru ilə birlikdə partladıcı maddə atımından və kontaktsiz MVN-72 partladıcısından ibarətdir.

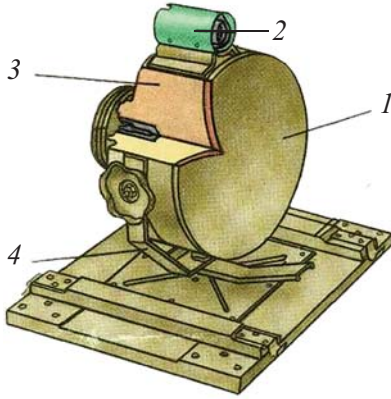
1 – gövdə; 2 – araqat; 3 – tıxac; 4 – polad üzlük; 5 – PM atımı; 6 – linza; 7 – aralıq detonatoru (tetril şaşkası); 8 – yivli stəkan

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Minanın tipi	Kumulyativ
Diametri	250 mm
Partladıcı ilə birlikdə hündürlüyü	128 mm
Minanın partladıcı ilə birlikdə kütləsi	6 kq
Atımın çəkisi	2,5 kq
Gövdənin materialı	Polad
Məhv etmə qabiliyyəti	Heyətə xətər yetirir, tankın aqreqlərini və tırtılını sıradan çıxarır.
Zirehdeşmə qabiliyyəti	100 mm qalınlıqlı zirehi 0,25–0,5 m-dək məsafədən deşir; açdığı dəliyin diametri 50–60 mm təşkil edir.
Qurulma üsulu	Qruntun üzərinə (qrunta) – əllə və avtomobilə quraşdırılmış endirici lotok vasitəsilə qurulur.

İş prinsipi. Maqnit prinsipli kontaktsiz reaksiyaverici qurğu partladıcının tank, zirehli transportyor, yaxud avtomobil mühərriki mexanizmlərinin yaratdığı maqnit sahəsinin təsiri nəticəsində işə düşməsinə (partlamasını) təmin edir.

Partladıcısı maskalama qatı ilə örtülən, zədələnmiş minanı zərərsizləşdir-mək (çıxartmaq) qadağandır. Minanı axtaran və onu zərərsizləşdirən istehkamçının üzərində silah, bel, bıçaq və s. olmamalıdır. Yayda rezin, qışda isə keçə çəkmə geyməsi tövsiyə olunur.

TM-83 minası düşmənin tırtıllı və təkərli texnikalarını sıradan çıxarmaq üçün təyin olunmuş bort əleyhinə minadır.

Mina partlayarkən yaranan kumulyativ zərbə tankın bortunu deşir, nəticədə heyət və avadanlıqlar məhv olur.

1 – minanın gövdəsi; 2 – optik hədəf ötürücüsü; 3 – zapal; 4 – minanı ərazidə qurmaq üçün ləvazimatlar

Taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Tipi	Bort əleyhinə zərbə nüvəsi prinsipli
Partladıcısı	Optik hədəf ötürücüsü ilə
Kütləsi	20,4 kq
Uzunluğu	455 mm
Hədəfi məhvetmə məsafəsi	50 m-dək
İstifadə variantları	İdarəolunan və idarəolunmayan (idarəetmə naqilinin uzunluğu – 100 m)
Məhvetmə qabiliyyəti	5 m-dən 50 m-dək məsafədən 100 mm qalınlıqlı zirehdə 80 mm-lik diametrdə deşik açır.
Qurulma üsulu	Əllə

İş prinsipi. Texnika yaxınlaşdıqda hədəf ötürücüsü minanı döyüş vəziyyətinə gətirir. Zapal partlayaraq minanı partladır. Hədəf optik hədəf ötürücüsünün görmə sahəsinə düşmədikdə mina 3 dəqiqədən sonra yenidən gözləmə rejiminə keçir. Partlayış zamanı yığcam xətrəyeterici element – *zərbə kürəciyi* əmələ gəlir və bu kürəcik hədəfi məhv edir.

İdarə olunmayan və qırılma naqili ilə qurulan minaları çıxartmaq və ya zərərsizləşdirmək qadağandır. İdarə olunan vəziyyətdə qurulmuş minanı çıxartmağa icazə verilir. Əgər idarə olunan variantda qurulan minanı idarəetmə pultu ilə təhlükəsiz vəziyyətə gətirmək mümkün olmazsa, onda həmin mina məhv edilir. Məhvetmə 50 m-dən az olmayan məsafədə yerləşən daldalanacaqdan, yaxud zirehli maşından minanın atımına iriçaplı pulemyotdan atəş açmaqla yerinə yetirilir. *Onu məhv etməyə hazırlaşarkən minanın tuşlandığı xətti keçmək qadağandır.*

Sual və tapşırıqlar

1. Tırtıl və dib əleyhinə minaları müqayisə edin.
2. Sizcə, partladıcısının borucuğu əyilmiş vəziyyətdə olduqda TMK-2 minasının zərərsizləşdirilməsinə niyə icazə verilmir?
3. Dib əleyhinə minaların tətbiqi üsullarını şərh edin.
4. Bort əleyhinə minaların tətbiqi üsullarını şərh edin.
5. Bort əleyhinə TM-83 və piyada əleyhinə ПОМЗ-2 М və ОЗМ-72 minalarının oxşar və fərqli cəhətlərini sadalayın.
6. Sizcə, TM-83 minasını məhv etməyə hazırlaşarkən onun tuşlandığı xətti keçmək nəyə görə qadağandır?

18. TANKLAR VƏ ZİREHLİ TEXNİKALARLA MÜBARİZƏ

Tankların Birinci Dünya müharibəsində tətbiqi müharibə edənlər tərəfindən tez bir zamanda dəyərləndirildi və onlar az-çox əhəmiyyəti olan bütün ordularda geniş yer almağa başladı. O vaxtdan tankların həm konstruksiyası, həm də tətbiqi taktikası xeyli inkişaf etdirildi. XX əsrin ikinci yarısından etibarən silahlı münaqişələrin böyük əksəriyyətində tanklardan istifadə olunur. Elə indi də zirehli tank qoşunları böyük orduların əsas zərbə gücü olaraq qalır.

Döyüşdə tanklarla mübarizəni necə təsəvvür edirsiniz?

Tankların döyüşdə tətbiqi taktikasının inkişafında iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Əhəd oğlu Aslanovun böyük rolu olmuşdur. Onun kəşf etdiyi “*Cinah taktikası*” bu gün də aparıcı ölkələrin hərbi məktəblərində öyrənilməkdədir.

Tankların konstruktiv və döyüş tətbiqi taktikası ilə yanaşı, onlarla mübarizə üsulları da inkişaf etmişdir. Lakin ilk mübarizə üsullarından

olan tank əleyhinə xəndək, eskarp, əks-eskarp, tank əleyhinə kirpi, müxtəlif qalaqlar və s. bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Tanklarla müasir mübarizə prinsipləri Dünya müharibələri dövründəkindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Hazırda “tankların tək-tək məhv edilməsi” əsas üsul hesab olunur.

Hərbçi döyüşdə düşmən tankları və başqa zirehli maşınları ilə mübarizədə uğur qazanmaq üçün onların güclü və zəif yerlərini yaxşı bilməli, öz silahının döyüş imkanlarını mükəmməl mənimsəyib bacarıqla tətbiq etməlidir.

Düşmən ordusunun əsas tankı T-72-dir. Onlar motoatıcı bölmələr və zirehli döyüş maşınları ilə birgə, yaxud müstəqil döyüşaparma qabiliyyətinə, yüksək manevr imkanına, yaxşı zirehə malikdir. Bu tankların bəzi modifikasiyaları kumulyativ mərmidən qorumaq üçün bort qalxanları (ekranları) və asma dinamik qoruyucu konteynerləri ilə təchiz ediləblər.

İşğalçı ordunun hissə və bölmələrinin silahlanmasında piyadanın döyüş maşınları və zirehli transportyorlar əhəmiyyətli yer tutur. Onların zirehi heyəti güllə və qəlpədən qoruyur.

Tank nə qədər müasir, zirehi nə qədər möhkəm olsa da, onun konstruktiv çatışmazlıqları və zəif yerləri vardır. Tankın lüləsini aşağıya endirərkən önündə ölü zonanın əmələ gəlməsini, məhdud müşahidə və maneələri dəfətmə imkanını və s. onun çatışmazlıqlarına misal göstərmək olar.

Bilmək lazımdır ki, müşahidə cihazlarını əlaltı vasitə ilə ördükdə tank “kor” olur.

Düşmənin tankları və zirehli maşınları ilə mübarizə aparmaq üçün motoatıcı taqımın döyüş maşınlarında tank əleyhinə idarəolunan raket kompleksi, piyadanın döyüş maşını topu, tank əleyhinə əl qumbaraatanı və tank əleyhinə kumulyativ əl qumbaraları vardır. Bort qalxanları (ekranları) və asma dinamik qoruyucu konteynerləri ilə təchiz edilmiş tanklarla mübarizə aparmaq üçün motoatıcı taqımda 40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatanlarının döyüş dəstinə ПГ-7BP (PQ-7VR) tipli atəş yığımları daxildir. Bu yığımin birinci başlığı həmin mühafizə qurğularını, əsas başlığı isə tankın özünü məhv edir.

Döyüş hazırlığı yüksək səviyyədə olan şəxsi heyət atıcı silahların atəşi ilə müşahidə və nişanalma cihazlarını sıradan çıxarır, tankı və ya zirehli maşını tərk etməyə cəhd edərkən heyəti məhv edir.

Tank əleyhinə vasitələrin döyüş imkanları, hər şeydən əvvəl, onların zirehdəlmə imkanı, atış məsafəsi və dəqiqliyi, atış tempi ilə müəyyən edilir.

Motoatıcı təqimda olan tank əleyhinə raketlər, döyüş maşınları, tank əleyhinə əl qumbaraatanları istənilən müasir tankı məhv etməyə qadirdir.

PKF-3 (RKQ) kumulyativ əl qumbarası hədəfə dəyirdə dərhal partlayaraq zirehi dəlir, tırtılı dağdır, silah və avadanlıqları məhv edir, eləcə də yanacağı alışdırır. Bundan başqa, avtomat və pulemyotların atışı ilə tankların və zirehli maşınların müşahidə cihazlarını və nişangahlarını sıradan çıxartmaq mümkündür.

Tanklar və zirehli maşınlarla uğurlu mübarizə, əsasən, şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətindən, professional hazırlığından, döyüşdə iştirak edən qüvvə və vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsindən, ərazinin xarakterindən, havadan, sutkanın və ilin vaxtından asılıdır. 2016-cı il aprel döyüşlərində Füzuli istiqamətində düşmən tanklarının məhv edilməsində Azərbaycan hərbiçilərinin yüksək mənəvi-psixoloji vəziyyəti, professional hazırlığı, vətənpərvərlik hisləri, igidlikləri və müasir silahlar həlledici rol oynamışdır.

Müasir döyüşdə düşmənin tank və zirehli maşınları ilə mübarizə, əsasən, tank əleyhinə artilleriya, tank əleyhinə raket kompleksləri, zirehli maşınlar, tanklar, tank əleyhinə qumbaraatanlar və mühəndis maneələri vasitəsilə həyata keçirilir. Amma düşmənin ayrı-ayrı tanklarının və zirehli maşınlarının müdafiənin ön xəttinə çıxması istisna olunmur. Onlar tank əleyhinə əl qumbaraları ilə məhv edilməlidir. Yaxın məsafədə tank cəsəətli və bacarıqlı hərbiçi üçün xüsusi təhlükə kəsb etmir.

T-34 – İkinci Dünya müharibəsinin ən yaxşı tankı

T-34 tankı Xarkov Parovozqayırma Zavodunda konstruktör Mixail Koşkinin rəhbərliyi altında istehsal olunub. Konstruktör iki təcrübə nümunəsi hazırlayır, 3000 km məsafə qət etməklə onları sınaqdan da keçirir. İ.Stalin tankları sürüb Moskvaya gətirməyi əmr edir. Tank 17 mart 1940-cı ildə Kremlin İvanov meydanında sovet hökumətinə təqdim olunur. Moskva ətrafında da sınaqdan uğurla keçir. M.Koşkin öz həyatını və sağlamlığını tanka qurban verir.

- A.Hitler T-34 tankının texniki xüsusiyyətləri ilə tanış olduqdan sonra artıq ölmüş Koşkini şəxsi düşməni elan edir.
- 1941-ci ildə alman pilotları M.Koşkinin məzarını yox etmək üçün onun dəfn olunduğu qəbiristanlığı bombalayır.

Tank səngərə yaxınlaşdıqda əsgər onun 15–20 m məsafəyə qədər yaxınlaşmasını gözləyir, ölü zonadan tank əleyhinə qumbaranı tanka atır. Bu zaman tank vurulmazsa və hərəkəti davam etdirərsə, əsgər səngərin dibinə yatır. Tank keçən kimi cəld qalxır və onu zəif yerlərindən məhv edir. Vurulmuş tankın heyəti tankı tərk etməyə cəhd göstərsə, avtomatın atəşi ilə məhv edilir.

Əl qumbarası ilə tankın məhv edilməsi

Qılıncı tankların üzərinə hücum

Xeyr, bu bir əfsanə deyil. Süvarilərin tankların üzərinə hücumu 1 sentyabr 1939-cu ildə Vermaxtın “Polşa kampaniyası” zamanı Kroyantama yaxınlığında baş vermişdir. Almanların tank korpusunun hücumunun qarşısını almaq üçün polşalı süvarilər qılınc və nizələrlə tankların üzərinə atılmışlar. Süvarilər bu döyüşdə çoxlu itki versələr də, almanların hücumunu müvəqqəti də olsa, dayandıra biliblər.

Sual və tapşırıqlar

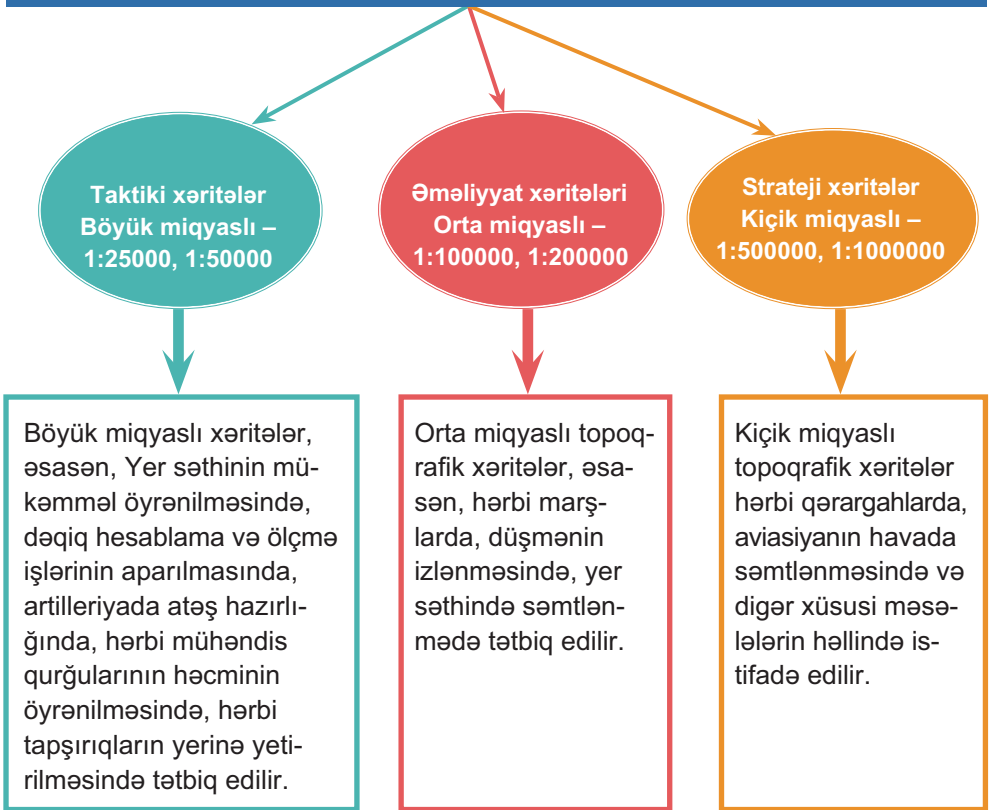
1. Tankların Birinci Dünya müharibəsində tətbiqi haqqında təqdimat hazırlayın.
2. Müşahidə cihazlarını əlaltı vasitə ilə örtükdə tankın “kor” olmasını necə başa düşürsünüz?
3. Tanklarla mübarizədə motoatıcı taqımın tərkibində hansı vəzifədə olmaq istərdiniz? Fikrinizi əsaslandırın.
4. Sizcə, PKT-3 kumulyativ əl qumbarasının partlama anında əmələ gələn zərbə dalğasından necə qorunmaq olar?
5. Tank vurulmayıbsa və hərəkəti davam etdirirsə, hərbi səngərin dibinə yatır, tank keçən kimi cəld qalxır və onu zəif yerlərindən məhv edir. Onun “kor” edilərək ələ keçirilməsi barədə nə düşünürsünüz?
6. Tankçı qəhrəmanlar haqqında təqdimat hazırlayın.
7. Tankların inkişafını və onlarla mübarizəni fizika fənnindən öyrəndiyiniz hansı qanunla müqayisə edərdiniz? (Fikrinizi əsaslandırın.)

19. TOPOQRAFİK XƏRİTƏLƏRİN OXUNMASI

Yer səthinin xəritə və planlarının meydana gəlməsinin tarixi çox qədimdir. Yer səthində kəşfiyyatın aparılması, döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılması və idarə olunmasını topoqrafik xəritələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu xəritələrdə Yerin fiziki səthi və orada olan bütün obyektlər eyni dərəcədə təsvir edilir. Təsvirin mükəmməlliyi, dolğunluğu xəritənin miqyasından asılıdır.

Sizcə, döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılmasında topoqrafik xəritələrin rolu nədən ibarətdir?

Hərbi əməliyyatlarda tətbiq edilən xəritələr miqyasına görə aşağıdakı qruplara bölünür:

Topoqrafik xəritələrin məzmunu

Topoqrafik xəritələrin məzmununa təbii və sosial-iqtisadi elementlər aiddir. *Təbii elementlərə* hidroqrafiya obyektləri, relyef, bitki örtüyü və qrunt aiddir. *Sosial-iqtisadi elementlərə* isə yaşayış məntəqələri, yollar və rabitə vasitələri, siyasi-inzibati elementlər, iqtisadi və mədəni obyektlər aiddir.

Hidroqrafik obyektlərə dənizlər, göllər, su anbarları, çaylar, kanallar, su quyuları və bulaqlar aiddir. Topoqrafik xəritələrdə bu obyektlər mavi və göy rəngin müxtəlif tonları (çalarları) ilə təsvir olunur. Topoqrafik xəritələrdə çayların bir sıra göstəriciləri, çayın eni, keçidlər (dərinaliyi ilə), çayın dibində qruntun xüsusiyyəti və s. şərti işarələrlə, yazılarla təsvir olunur.

Relyeflə hidroqrafiya arasında bilavasitə əlaqə və qarşılıqlı asılılıq vardır.

Bitki örtüyünə həm təbii (meşələr, kolluqlar, örüşlər, çəmənliklər, bataqlıqlar və s.), həm də mədəni (bağlar, tarlalar, üzümlüklər və s.) obyektlər aiddir.

Qrunta qumluqlar, çınqıllıqlar, gilli və daşlı səthlər, iri monolit süxurların səthə çıxdığı sahələr, şoranlıqlar və s. aiddir.

Topoqrafik xəritələrin şərti işarələri

Topoqrafik xəritələrin şərti işarələri ayrı-ayrı miqyaslar üzrə xüsusi kitablar şəklində nəşr olunur.

Topoqrafik plan və xəritələrin şərti işarələri çoxdur, miqyasdan asılı olaraq onların sayı dəyişir. Məsələn, 1:25000, 1:50000 və 1:100000 miqyaslı topoqrafik xəritələrdə 350-yə qədər qrafik şərti işarə və 400-dən çox ixtisar edilmiş izahedici yazılar tətbiq edilir. Şərti işarələri yadda saxlamaq, bir-birindən fərqləndirmək, onların köməyi ilə xəritə və planları oxumaq o qədər də çətin deyil.

Topoqrafik şərti işarələr **konturlu (sahəvi)**, xətti, miqyassız və izahedici olur.

Konturlu (sahəvi) şərti işarələr forma və ölçüləri xəritənin miqyasına əsasən göstərilən bilən obyektləri təsvir etmək üçün işlədilir. Bu işarələr xəritə üzrə müəyyən sahəni tutduğuna görə bəzən *sahəvi şərti işarə* də adlanırlar. Meşə, bağ, pambıq tarlası, çəmənlik, göl və s. kimi obyektlərin xəritədə konturları təsvir olunur, sonra isə konturların daxilinə işarələr düzülür. Bu işarələr bəzən təsvir edilən obyekt (qamışlıq, üzümlük və s.) xatırladır, bəzən isə sadə həndəsi formada (məsələn, kolluqları təsvir edən kiçik dairəciklər, daşları təsvir edən üçbucaqlar və s.) olur.

Xətti şərti işarələr yer səthində ensiz, dar zolaq şəklində uzanan müxtəlif obyektləri (yolları, çayları, kanalları və s.) və xətləri (zonanın, rayonun sərhədləri və s.) təsvir etmək üçün işlədilir. Zolaq şəkilli obyektlərin eni xəritənin miqyasından asılı olaraq bəzən miqyas üzrə, bəzən isə miqyassız təsvir olunur.

Miqyassız şərti işarələr iqtisadi və başqa baxımdan xüsusi əhəmiyyəti olan, lakin sahəcə kiçik olduğu üçün miqyasa görə xəritədə təsvir edilməsi

mümkün olmayan obyektləri təsvir etmək üçün işlədilir (yol göstəriciləri, su quyuları və s.).

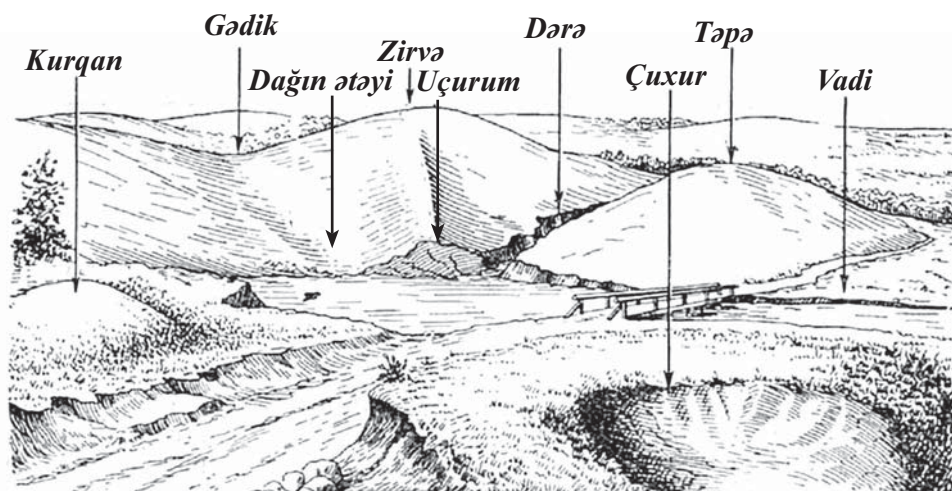
İzahedici şərti işarələr xəritədə təsvir edilmiş obyektlərin əlavə xüsusiyyətlərini göstərir. Məsələn, meşənin konturu daxilində ağacın növünü göstərən işarə (yazı), çayın axın istiqamətini və suyun sürətini göstərən ox, rəqəm və s.

Yer səthi relyefinin əsas formaları haqqında məlumat

Yer səthinin relyefi topoqrafik xəritələrdə mükəmməl və dəqiq təsvir edilir. Onun asanlıqla oxunması vacib şərtlərdən biridir. Yer in fiziki səthinin əmələ gətirdiyi birgə forma relyef adlanır.

Relyefin əsas formaları aşağıdakılardır:

- Dağ (təpə)** Ayrıca yerləşmiş və ətraf sahədən əksər halda konusvarı şəkildə yüksələn relyef formasına *dağ (təpə)* deyilir. Dağın (təpənin) ən hündür nöqtəsi *zirvə*, yan səthi isə *yamac* adlanır. Dağın (təpənin) ətraf sahə ilə birləşmə xəttinə onun *ətəyi* deyilir.
- Çuxur (çala)** Dağın (təpənin) əksi olan qapalı çökəkliyə *çuxur* deyilir. Çuxurun yan səthi yamacları əmələ gətirir. Çuxurun ətraf sahə ilə birləşdiyi xəttə *qaş* deyilir.
- Silsilə** Müəyyən istiqamətdə uzanaraq tədricən alçalan yüksəkliyə *silsilə* deyilir. Silsilənin iki yamacı onun ən hündür hissəsində birləşərək (suayırıcı) əmələ gətirir.
- Dərə** Silsilənin əksinə olaraq müəyyən istiqamətdə uzanan və tədricən alçalan uzunsov çökəkliyə *dərə* deyilir. Əksər hallarda dərələr çay yatağı olur. Yataqları geniş dərələrdən fərqli olaraq yamacları dik və dar dərələr (*yarğanlar*), əsasən, yumşaq süxurların yayıldığı sahələrdə əmələ gəlir. Ot və kol bitkiləri ilə örtülən və genişlənən yarğanlara *qobu* deyilir. Dərənin yamacları və ya dənizin sahilləri ilə uzanan az meyilli, yaxud yastı pilləvarı sahələrə *terras* deyilir. Çox dik (sıldırım) yamaca *uçurum* deyilir.
- Gedik** İki qonşu dağ yamaclarınının birləşdiyi alçaq yerə *gedik* deyilir. Dağlıq yerdə yollar gedikdən keçir. Ona görə də dağlardakı gədiyə *aşırım*, *dağ keçidi* də deyilir.
- Düzənlik** Meyilliliyi cüzi olan hamar relyef formasına *düzənlik* deyilir. Yüksəkliyi 200 m-dən az olan düzənlik *ovalıq* adlanır.

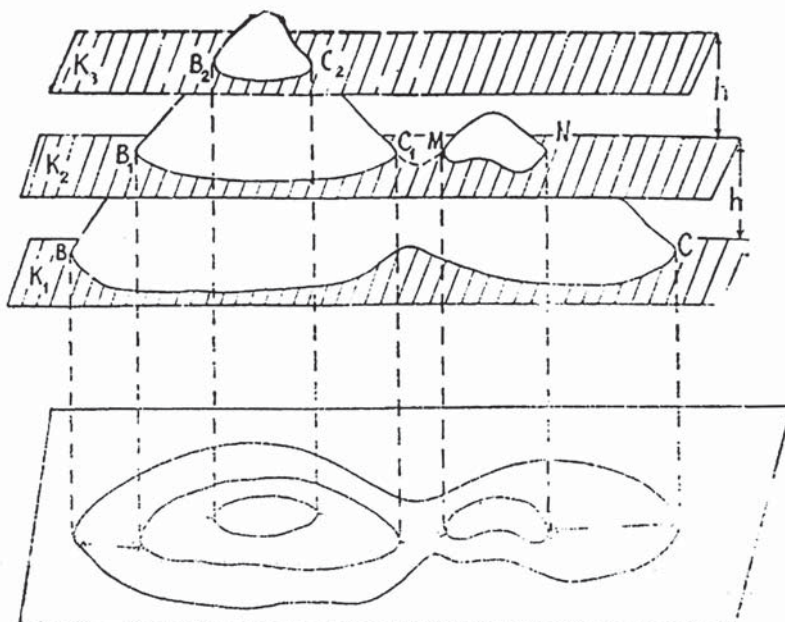

Relyefin əsas formaları

**Topoqrafik xəritələrdə relyefin təsviri,
horizontallar üsulu, kəsmə yüksəklik**

Hərbi əməliyyatlar üçün ən vacib işlərdən biri relyefin oxunmasıdır.

Xəritələrdə relyefin təsvirinin mahiyyəti relyefin üçölçünlüyünü, yeni həcmliyi müstəvi üzərində göstərməkdən ibarətdir.

Horizontalların müstəvidə proyeksiyası və təsviri

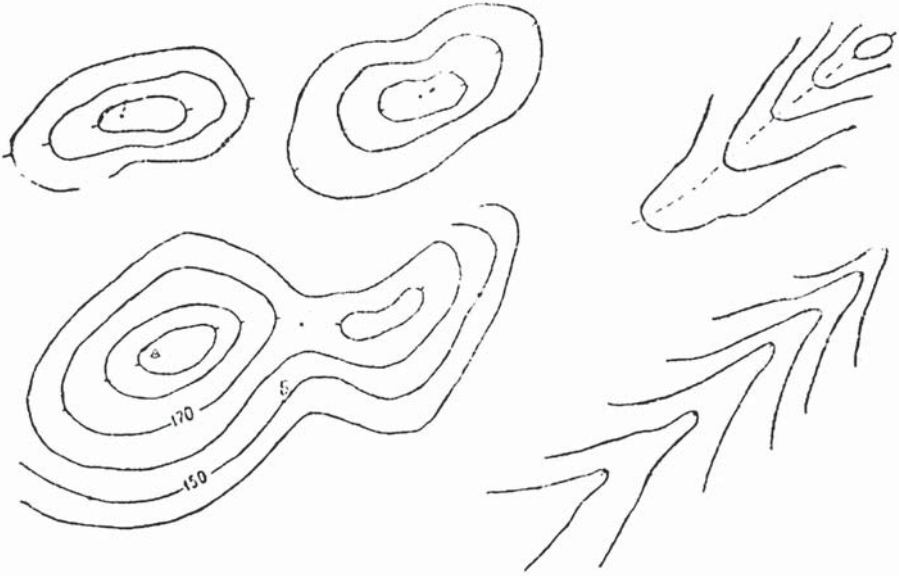
Relyefin xəritədə təsviri nəticəsində:

- nöqtələrin mütləq və nisbi yüksəkliklərini;
- yamacların istiqamətini, mailliliyini, kəmiyyət göstəricilərini təyin etmək mümkündür.

Hazırda ən geniş tətbiq edilən üsul **horizontallar** üsuludur. Relyefin xəritələrdə təsviri üçün horizontallar riyazi baxımdan dəqiq üsul sayılır.

Yüksəklikləri eyni olan nöqtələri birləşdirən səlis əyri xəttə *horizontal* deyilir. Başqa sözlə desək, horizontallar yerin səviyyə səthinə paralel olan səthlərlə relyefin kəsişmə xətləridir. Belə səthlərə *kəsmə səthi* deyilir.

Relyefi xəritədə horizontallarla təsvir etmək üçün bir horizontal kifayət deyil. İki qonşu kəsmə səthi (səviyyə səthi) arasında qalan şaquli məsafəyə *kəsmə yüksəklik* deyilir.

Bəzi relyef formalarının horizontallarla təsviri

Xəritələrdə bəzi horizontalların yüksəkliyi yamacın yüksələn istiqamətində olmaq şərtilə yazılır. Kəsmə yüksəkliyini bilməklə bir horizontalın yüksəkliyinə görə digər horizontalların da yüksəkliyini təyin etmək olar.

Horizontallarla təsvir edilmiş xəritə müxtəlif hərbi əməliyyatlarda geniş istifadə edilir. Relyefi daha mükəmməl təsvir etmək məqsədilə topoqrafik xəritələrdə horizontallarla yanaşı, mütləq yüksəkliklər də yazılır.

Xəritədə terras tirlərinin, uçurumların, yarıqların, kurqanların və s. relyef elementlərinin nisbi yüksəklikləri də yazılır. Bu elementləri horizontallarla təsvir etmək mümkün deyil.

Sual və tapşırıqlar

1. Relyef və hidroqrafiya arasında asılılığı izah edin.
2. Sizcə, hərbi işində meşənin konturu daxilində ağacın növünü göstərən işarə, çayın axın istiqamətini və sürətini göstərən ox və rəqəm nə qədər faydalıdır?
3. Sizcə, dağlıq ərazidə gədiyə nəyə görə aşırım, dağ keçidi deyirlər?
4. Dərə olan ərazidə döyüş əməliyyatları planlaşdırarkən nələrə nəzərə almaq lazımdır?
5. Motoatıcı təqım komandiri olaraq təqımın dayaq məntəqəsini harada hazırlayardınız? Fikrinizi əsaslandırın.

20. XƏRİTƏ ÜZƏRİNDƏ COĞRAFI VƏ DÜZBUCAQLI KOORDİNATLARIN TƏYİN EDİLMƏSİ

Ərazidə, yaxud xəritə üzərində verilmiş hər hansı bir nöqtənin (hədəfin) yeri başlanğıc kimi qəbul edilmiş xətlərə və ya müstəviyə nəzərən təyin edilir ki, buna da *koordinat sistemi* deyilir. Bu xətlər koordinat oxları, müstəvilər isə koordinat müstəviləri vəzifəsini daşıyır. Koordinat sistemində nöqtənin müstəvi üzərində, yaxud fəzada yerini təyin edən bucaq və ya xətti kəmiyyətlər *koordinatlar* adlanır.

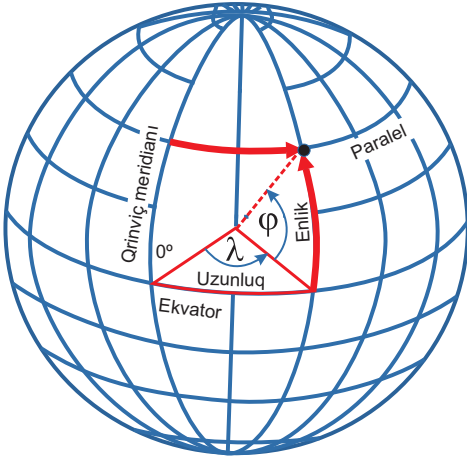
Topoqrafik xəritələrdə coğrafi və düzbucaqlı koordinatlar haqqında hansı məlumatlar var?

Yer səthindəki nöqtələrin yerini həll edilən məsələnin xarakterindən və tələb olunan dəqiqlikdən asılı olaraq müxtəlif koordinat sistemlərində təyin edirlər. Bu dərşimizdə hərbi topoqrafiyada ən geniş tətbiq olunan coğrafi və düzbucaqlı koordinat sistemləri ilə tanış olacağıq.

Yer səthindəki nöqtələrin yerinin bucaq koordinatları (enlik və uzunluq) ilə ifadə edilməsi üsulunu astronom Hipparx (e.ə. 150–100-cü illər) hazırlamışdır. XIX əsrin sonlarına qədər dünya xəritələrində ekvator xətti sıfırıncı en dairəsi qəbul edilmişdisə də, başlanğıc meridian ayrı-ayrı ölkələrdə müxtəlif idi. 1884-cü ildən bütün ölkələr üçün Qrinvich meridianı başlanğıc götürülür.

Coğrafi koordinat sistemində yer səthinin istənilən nöqtəsinin koordinat başlanğıcına nəzərən vəziyyəti bucaq ölçüləri ilə təyin olunur.

Coğrafi koordinat sistemi bir-birindən çox uzaq məsafələrdə yerləşən obyektlərin qarşılıqlı vəziyyətinin təyin edilməsi ilə bağlı məsələlərin həlli üçün rahatdır. Ona görə də bu koordinat sistemi, əsasən, uzaq mənzilli döyüş vasitələrinin (ballistik raketlərin, aviasiyanın və s.) tətbiqi ilə bağlı hesablama işlərində istifadə olunur.

Müstəvi üzərində koordinatlar sistemi

Başlanğıc (Qrinvic) meridian müstəvisi ilə verilmiş nöqtədən (M) keçən meridian müstəvisi arasında qalan ikiüzlü bucaq **coğrafi uzunluq dairəsi** (λ) adlanır. Uzunluq dairəsi ekvator və ya paralel qövsünün üzəri ilə başlanğıc meridiandan şərqə və qərbə doğru ölçülür və müvafiq olaraq şərq və qərb uzunluq dairəsi adını alır. Onun qiymətləri 0–180° arasında dəyişir.

Düzbucaqlı koordinat sistemi zonalıdır. Yer səthinin xəritəsini tərtib etmək üçün o, altı dərəcəli zonalara bölünür. Zonaların hər birində koordinat sistemi qurulur. Koordinat başlanğıcı zonanın orta meridianı ilə ekvator xəttinin kəsişməsidir. Hər bir zona müstəvi olaraq qəbul edilir.

Xətti kəmiyyətlərlə işləmək coğrafi koordinat sisteminin bucaq kəmiyyətləri ilə işləməkdən asan olduğu üçün düzbucaqlı koordinat sistemi ərazidə və xəritə üzərində praktiki məsələlərin həllində daha geniş tətbiq olunur.

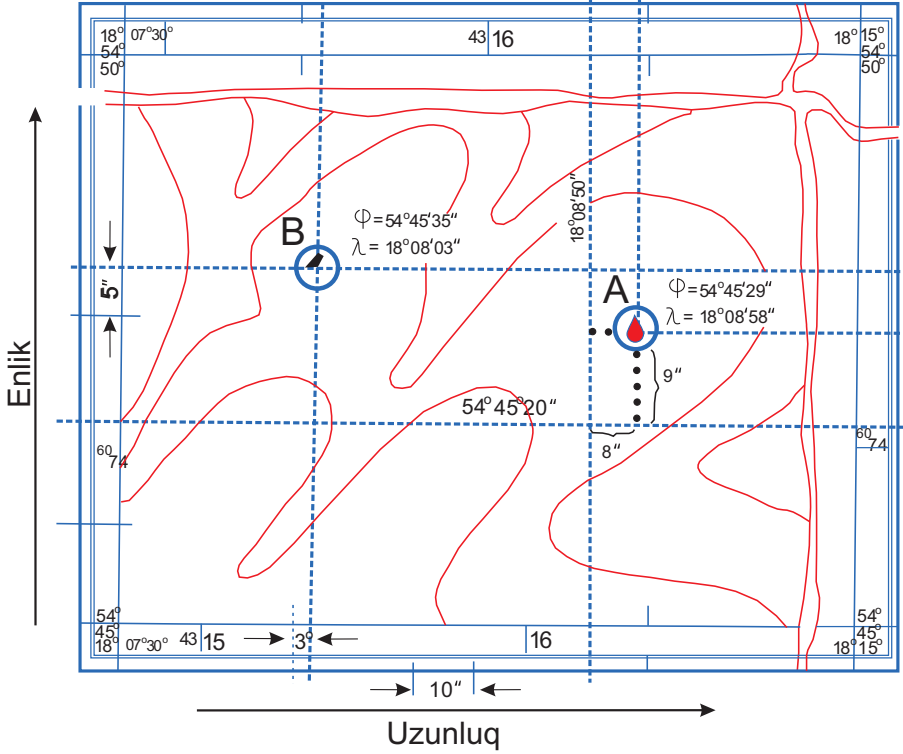
Coğrafi koordinatların təyini. En və uzunluq dairələri hər bir xəritə vərəqinin küncələrində yazılır. Məsələn, şəkildəki vərəqin cənub və şimal tərəflərinin (paralellərin) en dairələri müvafiq olaraq 54°45′ və 54°50′, qərb və şərq tərəflərinin (meridianların) uzunluq dairələri 18°07′30″ və 18°15′-yə bərabərdir.

Xəritə üzərində coğrafi koordinatları təyin etmək üçün 1:25000 və 1:50000 miqyaslı xəritə vərəqlərində əlavə dəqiqə çərçivəsi mövcuddur. Bu çərçivələrdə meri-

Coğrafi koordinat sisteminin elementləri coğrafi en və coğrafi uzunluq dairəsindən ibarətdir. London şəhəri yaxınlığındakı Qrinvic rəsədxanasından keçən meridian başlanğıc və ya sıfır meridianı kimi qəbul edilmişdir.

Yer səthində verilmiş nöqtədən (M) keçən şaquli xətlə ekvator müstəvisi arasında qalan bucağa **coğrafi en dairəsi** (φ) deyilir. En dairəsi meridian qövsünün üzəri ilə ekvatorun hər iki qütbə doğru hesablanır və 0–90° arasında qiymətlər alır. Ekvatorun şimalda yerləşən nöqtələrin en dairəsi şimal, cənubda yerləşənlər isə cənub enliyi adlanır.

dian və paralellər növbələşən (bir dəqiqəlik) ağ və qara parçalara bölünmüş, dəqiqə parçaları isə nöqtələr vasitəsilə (on saniyəlik) hissələrə ayrılmışdır.

Nöqtələrin coğrafi koordinatlarının müəyyən edilməsi (A nöqtəsi) və coğrafi koordinatlara əsasən nöqtələrin xəritəyə çəkilməsi (B nöqtəsi)

Hər hansı bir nöqtənin, məsələn, şəkilədeki A nöqtəsinin coğrafi koordinatlarını təyin etmək üçün nöqtənin cənub və şərq tərəfindən eyni on saniyəlik nöqtələri birləşdirən paralel və meridian xətləri keçirilir (şəkilə müvafiq olaraq $54^{\circ}45'20''$ və $18^{\circ}08'50''$). Çəkilmiş xətlərlə nöqtə arasındakı parçaların enliyi və uzunluğu çərçivədəki on saniyəlik bölgü üzərində müəyyən edilərək (şəkilə müvafiq olaraq 9" və 8") bu xətlərin (meridian və paralelin) en və uzunluq dairəsinin qiymətləri ilə cəmlənir. Beləliklə, A nöqtəsinin coğrafi koordinatları:

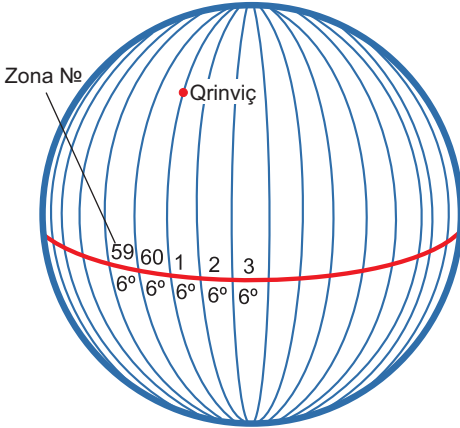
$$\text{En dairəsi} \quad \lambda = 54^{\circ}45'20'' + 9'' = 54^{\circ}45'29''$$

$$\text{Uzunluq dairəsi} \quad \varphi = 18^{\circ}08'50'' + 8'' = 18^{\circ}08'58''$$

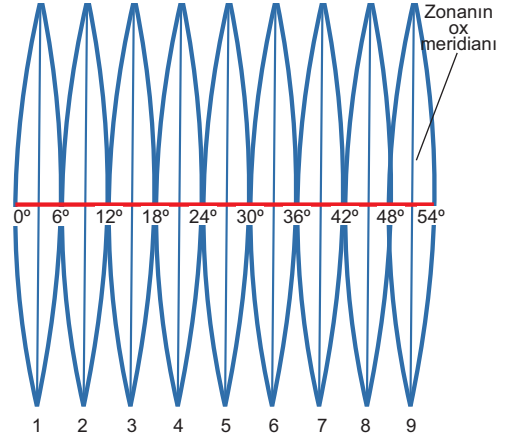
Coğrafi koordinatlarına görə nöqtəni xəritəyə köçürmək üçün (şəkilə B nöqtəsi) əvvəlcə bu nöqtənin en dairəsinin qiyməti çərçivənin qərb və şərq tərəflərində, uzunluq dairəsinin qiyməti isə cənub və şimal tərəflərində kiçik cizgilərlə qeyd edilir. Sonra bu cizgilər xətkəşlə birləşdirilərək paralel və meridian xətləri çəkilir. Paralel və meridian kəsişərək nöqtənin xəritə üzərindəki yerini müəyyən edəcəkdir.

Düzbucaqlı koordinat sistemi

Topoqrafik xəritələrin proyeksiyası. Yer səthini xəritədə təhrifsiz təsvir etmək üçün Yer kürəsi 6° -dən bir çəkilmiş meridianlarla 60 zonaya bölünür. Qrinvıç meridianından başlayaraq 1-dən 60-dək ərəb rəqəmləri ilə nömrələnir. Hər bir zonanın orta meridianı **ox meridianı** adlanır.

Yer səthinin altı dərəcəlik zonalara bölünməsi

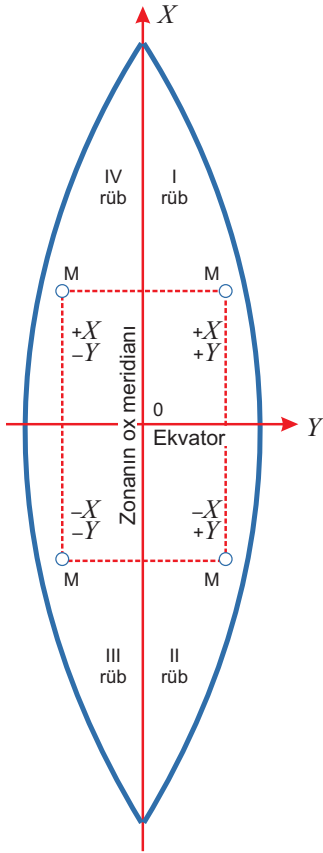
Yer kürəsinin zonalar şəklində təsviri

Düzbucaqlı koordinatlar. Topoqrafiyada nöqtənin vəziyyətini müstəvi (xəritə) üzərində təyin edən xətti kəmiyyətlər – *absis* (X) və *ordinat* (Y) **düzbucaqlı koordinatlar** adlanır. Bu koordinatlar riyaziyyatda qəbul edilmiş koordinatlardan bir qədər fərqlidir.

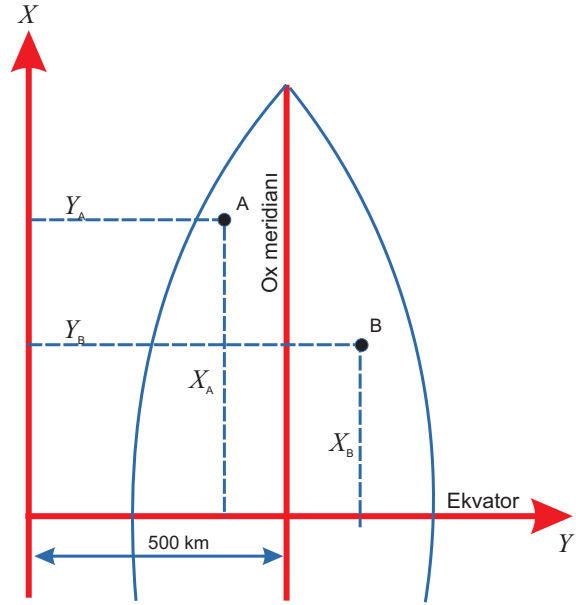
Düzbucaqlı koordinat sistemi zonanın ox meridianı ilə ekvator qarşılıqlı perpendikulyar düz xətlər şəklində təsvir edildiyi üçün bu xətlər koordinat oxları olaraq qəbul edilmişdir: ox meridianı – X absis, zona daxilindəki ekvator parçası isə Y ordinat oxudur. Koordinatların qiyməti şimala və şərqə doğru artır. Oxların kəsişdiyi nöqtə koordinat sisteminin başlanğıcı hesab olunur.

Koordinat oxları altı dərəcəli zonanı dörd rübə bölür. Rübələr X absis oxunun müsbət istiqamətindən saat əqrəbinin hərəkəti istiqamətində hesablanır. Zona daxilindəki istənilən M nöqtəsinin koordinat başlanğıcına nəzərən vəziyyəti koordinat oxlarına qədər olan ən qısa (perpendikulyar üzrə) məsafə ilə təyin olunur. Şəkildən görüldüyü kimi, absis və ordinat qiymətləri mütləq qiymətcə eyni olsalar da, işarədən asılı olaraq M nöqtəsi koordinat zonasının dörd müxtəlif rübündə yer alır.

İstənilən koordinat zonasının eni ekvator üzərində təqribən 670 km, 40-cı en dairəsində 510 km-dir.

Koordinat zonası

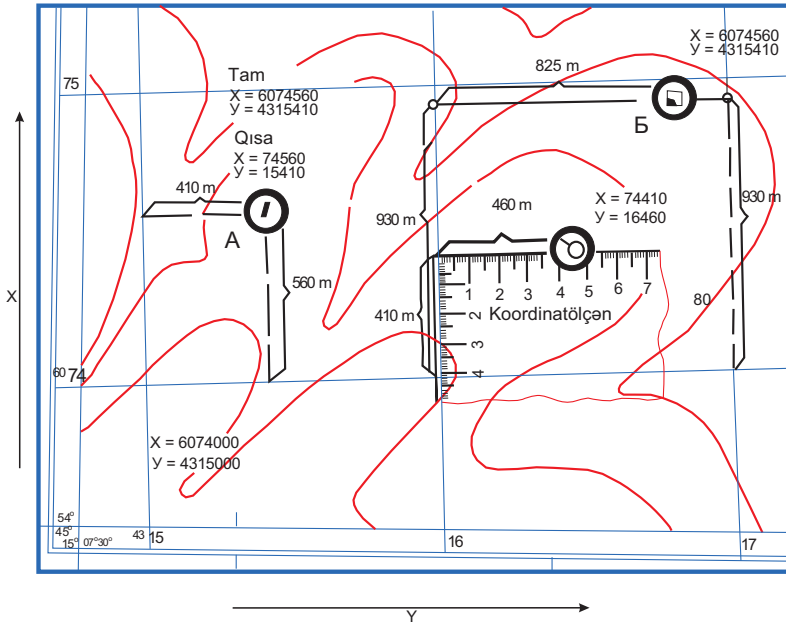
Düzbucaqlı koordinat sistemi

Xəritə üzərində ölçmə və hesablama işlərini çətinləşdirən mənfi ordinat qiymətlərindən azad olmaq üçün zonanın ox meridianı şərti olaraq 500 km qərbə tərəf çəkilmişdir. Yəni hər bir zonada koordinat başlanğıcı $X=0$, $Y=500$ km qəbul edilir ki, bunun da nəticəsində bütün nöqtələrin ordinatları 500 km artırılmış olur. Ona görə də ox meridianından qərbdə yerləşən nöqtələrin ordinatları 500 km-dən kiçik, şərqdə yerləşən nöqtələrin ordinatları isə 500 km-dən böyük olur.

Düzbucaqlı koordinat sistemində nöqtənin vəziyyəti ancaq zona daxilində müəyyən edilir. Ordinatın qiymətləri hər bir zonada təkrarlandığından, onun hansı zonaya aid olduğunu bildirmək üçün ordinatın qiymətinin əvvəlinə zonanın nömrəsi əlavə edilir. Nöqtənin koordinatlarının bu cür yazılışı **tam koordinat** adlanır.

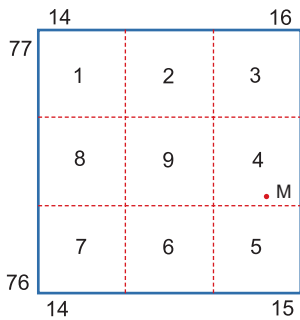
Nümunə 1. Nöqtənin tam düzbucaqlı koordinatları $X=4485365$, $Y=9394775$. Bu o deməkdir ki, nöqtə ekvatorndan 4485 km 365 m şimalda, 9-cu zonanın ox meridianından 105 km 225 m qərbdə yerləşir ($394775 - 500000 = -105225$).

Nümunə 2. Tam düzbucaqlı koordinatları $X=4536185$, $Y=28617440$ olan nöqtə ekvatorndan 4536 km 185 m şimalda, 28-ci zonanın ox meridianından 117 km 440 m şərqdə yerləşir ($617440 - 500000 = 117440$).

Xəritə üzərində düzbucaqlı koordinatların təyini

Xəritə üzərində nöqtələrin düzbucaqlı koordinatlarının təyini. Nöqtənin xəritə üzərində yerini təxmini göstərmək üçün onun yerləşdiyi kvadratı göstərmək kifayətdir. Bunun üçün kvadratın cənub-qərb küncünü təşkil edən üfüqi və şaquli kilometr xətlərinin uclarında yazılmış rəqəmləri – əvvəl absisi, sonra ordinatı oxumaq lazımdır. Məsələn, şəkildə təsvir olunmuş tək daşın yerini göstərmək üçün belə deyilməlidir: “Kvadrat yetmiş dörd on beş, tək daş”. Yazılış qaydası belədir: “Tək daş (7415)”.

Bəzən hədəfgöstərmədə kvadrat xəyalən 9 yerə bölünərək rəqəmlərlə işarələnir. Hədəfi göstərmək üçün əvvəl kvadratın nömrəsi deyilir, sonra isə ona hədəfin kvadrat daxilində yerini göstərən rəqəm əlavə olunur. Məsələn, şəkildəki *M* nöqtəsinin yeri belə göstərilir: kvadrat 7614-4, hədəf *M*. (Hərbi qulluqçular öz aralarında bunu **ilbiz** adlandırırlar.)

Hər hansı nöqtənin yerini dəqiq göstərmək üçün onun koordinatlarını təyin etmək lazımdır. Bunun üçün nöqtənin yerləşdiyi kvadratın cənub və qərb tərəflərindən təyin edilən nöqtəyə qədər ölçülmüş məsafələr müvafiq olaraq həmin xətlərin *X* absis və *Y* ordinat qiymətlərinə əlavə edilir. Məsələn, *A* nöqtəsinin koordinatlarını təyin etmək üçün bu nöqtədən onun yerləşdiyi kvadratın cənub və qərb tərəflərinə perpendikulyar üzrə *m* və *n* məsafələri xətkəşlə (pərgarla, koordinatölçənlə) ölçülərək miqyasa uyğun

ərazidəki uzunluqları hesablanır ($m=560$ m, $n=410$ m). Sonra m və n məsafələri A nöqtəsinin yerləşdiyi kvadratin cənub-qərb küncündən keçən üfüqi və şaquli kilometr xətlərinin ucunda yazılmış rəqəmlərlə toplanır. Beləliklə, A nöqtəsinin absis (X) və ordinatlarının (Y) qiyməti aşağıdakı kimi alınır:

$$X = 74 \text{ km} + 560 \text{ m} = 74560 \text{ m}$$

$$Y = 15 \text{ km} + 410 \text{ m} = 15410 \text{ m}$$

A nöqtəsinin bu qayda ilə tapılmış koordinatlarına onun **qısa koordinatları** deyilir. Kiçik ərazidə, məsələn, tək xəritə vərəqi üzərində işləyən zaman qısaldılmış koordinatlardan istifadə olunur. Koordinatların qısa yazılışı 5 rəqəmlə ifadə olunur: kilometrərin sayı onluq və təklik, metrərin sayı isə yüzlik, onluq və təklik mərtəbəyə qədər göstərilir.

Nöqtənin **tam koordinatlarını** yazmaq üçün kilometr xətlərinin ekvatorndan və ox meridianından olan məsafəsini tam yazmaq lazımdır. A nöqtəsinin yerləşdiyi kvadratin cənub-qərb küncünün tam koordinatları $X=6074000$, $Y=4315000$ olduğu üçün nöqtənin tam koordinatları $X=6074560$, $Y=4315410$ olacaqdır.

Düzbucaqlı koordinatlarına görə nöqtənin xəritəyə köçürülməsi. Koordinatları $X=6074930$, $Y=4316825$ olan B nöqtəsinə xəritəyə köçürmək lazımdır. Əvvəlcə nöqtənin yerləşdiyi kvadrat tapılır. Koordinatların son üç rəqəmini çıxdıqdan sonra yerdə qalan kilometrə görə kvadratı tapırıq – bu, 7416 kvadratıdır.

Kvadrat daxilində nöqtənin yeri belə təyin edilir: Nöqtənin absisindən 6074 km çıxılır, alınmış məsafə (930 m) kvadratin sol və sağ tərəfində aşağıdan yuxarıya doğru xəritənin miqyasına görə ölçülərək düz xətlə birləşdirilir. Eyni qaydada ordinatın qiymətindən 4316 km çıxdıqda alınmış məsafə (825 m) çəkilmiş xəttin üzərində soldan sağa doğru xəritənin miqyasına uyğun ölçülür və qeyd edilir. Beləliklə, koordinatları verilmiş nöqtə xəritə üzərinə köçürülmüş olur.

Sual və tapşırıqlar

1. Verilmiş xəritə çərçivəsi üzrə ixtiyari nöqtənin coğrafi koordinatını təyin edin.
2. Verilmiş xəritə çərçivəsi üzrə ixtiyari nöqtənin düzbucaqlı koordinatını təyin edin.
3. Sizcə, hərbi işində ixtiyari nöqtənin koordinatlarının dəqiq müəyyən edilməsi lazımdır mı?
4. Düzbucaqlı koordinatları verilmiş nöqtəni ($X=6658725$, $Y=7363375$) xəritəyə köçürün.
5. Coğrafi koordinatları verilmiş nöqtəni ($\varphi = 54^{\circ}30'40''$; $\lambda = 45^{\circ}02'00''$) xəritəyə köçürün.

21. HƏRƏKƏT ZAMANI YER SƏTHİNDƏ XƏRİTƏLƏRDƏN İSTİFADƏ

Hərəkət zamanı istiqamətin saxlanması, əsasən, xəritə üzrə səmtlənməyə hazırlıqdan asılıdır.

Yer səthində hərəkətə hazırlıq və hərəkət zamanı xəritə lazımdır mı?

Yer səthində hərəkətə hazırlıq zamanı və hərəkətdə olarkən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməli və qaydalara əməl olunmalıdır:

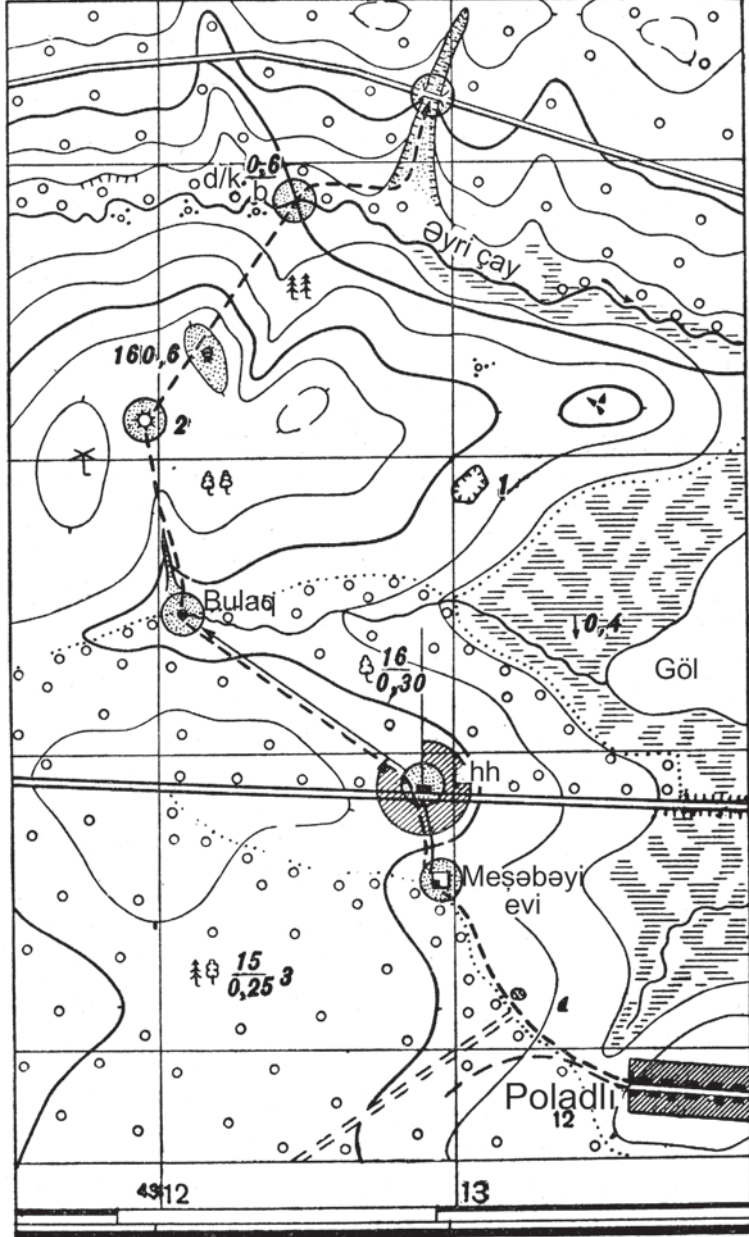
Yol boyu hərəkət zamanı əvvəlcədən xəritə üzrə hərəkət marşrutu və marşrut boyu yolların xarakteristikası, yol boyu qurğular, yol ətrafındakı oriyentirlər, cəhətlərə uyğun olaraq ümumi istiqamət, özünün və düşmənin vəziyyəti öyrənilir.

Bundan sonra marşrut boyu yoxlama məqsədilə əsas oriyentirlər qeyd edilir. Bu halda dağılma təhlükəsi az olan obyektlər: yaşayış məntəqələri, yol kəsişmələri, daşdan tikililər, relyefin xarakterik formaları seçilməlidir. Oriyentirlərin seçilməsi ilə yanaşı, onların arasındakı məsafələr ölçülür və qeyd edilir. Sonra marşrut boyu ümumi məsafə hesablanır. Marşrutun seçilməsində ən vacib işlərdən biri yol kəsişmələrinə diqqət yetirməkdir ki, bu da hərəkət zamanı istiqamətin düzgün seçilməsinə şərait yaradır. Hərəkət zamanı müntəzəm olaraq oriyentirlərin düzgünlüyü – ardıcılığı yoxlanılır. Meşədə və oriyentiri az olan ərazilərdə vaxtı qeyd etməklə hərəkət sürətinə görə olduğu yeri təyin etmək olar.

Yolsuzluq şəraitində hərəkət edərkən əvvəlcə xəritədə marşrutu qeyd edib əsas döngələri işarələyir və oriyentirləri seçirlər. Bu halda üstünlük düzxətli oriyentirlərə verilir. Məsələn, rabitə xətləri, xəndəklər, meşə kənarı və s. rəngli karandaşla marşrut cızılır və oriyentirlər qeyd edilir. Oriyentirlərin az olduğu, görünmənin məhdud olduğu sahələrdə azimutla hərəkət etmək olar. Hərəkət zamanı oriyentirlər tez-tez yer səthi ilə tutuşdurulur. Xəritə daima göz önündə olmalıdır.

Meşədə hərəkət edərkən kompasdan istifadə edilir, yeni azimutlar üzrə hərəkət xəritə üzərində hazırlanır. Bu zaman meşə yolları, talalar, relyefin xarakterik formaları, göllər və s. istifadə oluna bilər. Hərəkət zamanı ölçmə işləri aparılır və məsafələr qeyd edilir.

Gecə zamanı hərəkət edərkən orientirlər bir-birinə yaxın məsafədə seçilir və yaxşı görünməlidirlər, yəni qaranlıqda onları seçmək mümkün olmalıdır (xırda təpələr seçilməlidir). Gecə zamanı hərəkətdə, yolsuzluq şəraitində, adətən, azimutlarla hərəkət edilir. Oriyentir kimi göy cisimləri (ay, ulduzlar) müşahidə olunur. Xəritə fanar və ya kibritlə işıqlandırılır (bir şərtlə ki, düşmən işığı görməsin).

*Xəritə üzrə
hərəkət
zamanı
marşrutun
seçilməsi
əyani olaraq
göstərilib.*

Avtomobilə hərəkət zamanı maşının keçə biləcəyi marşrut seçilir. Avtomobildən müşahidə zamanı görünmə sahəsi məhdudlaşdığı üçün müntəzəm olaraq müşahidə aparılır. Bəzi hallarda hərəkəti yoxlamaq məqsədilə kompas tətbiq edilir.

Taım komandiri yer səthində Poladlı – meşəbəyinin evi – hərbi hissə – bulaq – kurqan – dayaz keçid – körpü istiqaməti üzrə marşrut seçmişdir. Marşrut meşənin kənarı ilə, sonra meşədən keçdiyi üçün azimutla hərəkət nəzərdə tutulmuşdur. Sonrakı marşrutda isə bulaq, kiçik meşə (solda), yel dəyirmanı (solda) oriyentirləri mövcuddur. Bütün marşrut boyu oriyentirlər rəngli karandaşla qeyd edilmişdir. Topoqrafik xəritə üzrə hərəkət zamanı istənilən istiqamətdə marşrutun seçilməsi mümkündür və bütün hallarda komandir xəritədən istifadə etməyi bacarmalıdır.

**Qafqazda hərbi topoqrafiya üzrə general-mayor
ali hərbi rütbəsinə layiq görülən yeganə şəxsiyyət**

Topoqraf-general İbrahim ağa Vəkilov Zaqafqaziyada yeganədir – nə özündən əvvəl və sonra, nə də müasirləri arasında bu sahə üzrə belə ali hərbi rütbəli mütəxəssis olmayıb.

Şəmistan Nəzirli

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, xəritə üzrə hərəkət marşrutunu əvvəlcədən öyrənərkən nələrə diqqət yetirmək lazımdır? Fikrinizi əsaslandırın.
2. Azimutlar üzrə hərəkəti xəritədə hazırlayın.
3. Gecə vaxtı hərəkət edərkən oriyentirlərin bir-birinə yaxın seçilməsini necə əsaslandırardınız?
4. Xəritə üzrə hərəkət zamanı marşrutun hazırlanmasını praktiki olaraq yerinə yetirin.
5. Xəritə üzrə hərəkət etmək üçün özünüzü hazır hesab edirsinizmi?

22. MÜLKI MÜDAFIƏNİN VƏZİFƏLƏRİ VƏ TƏŞKİLİ

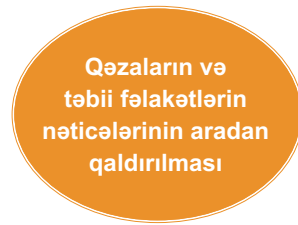
Mülki müdafiə əhalini və xalq təsərrüfatını qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələrindən, habelə müasir qırğın vasitələrindən mühafizə etmək məqsədilə sülh və müharibə dövrlərində həyata keçirilən tədbirlərdən biridir.

Sizcə, mülki müdafiənin təşkilində əhalinin rolu nədən ibarətdir?

Müasir silah və döyüş texnikalarının tətbiq olunduğu müharibələrdə ölkənin bütün ərazisi havadan basqına, sənaye, kənd təsərrüfatı obyektləri, energetika və nəqliyyat müəssisələri düşmən zərbəsinə məruz qala bilər.

Sülh dövründə mülki müdafiə tədbirləri kifayət qədərdir. Elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsi ilə əlaqədar olaraq istehsalatda texnika və texnoloji proseslər durmadan mürəkkəbləşir. Xalq təsərrüfatında zəhərlənmə, yanğın, partlayış təhlükəsi olan müəssisələrin sayı artır. Belə müəssisələrdə mürəkkəb texnoloji proseslər bəzən işçinin nəzarəti altından çıxır, nəticədə insanlar üçün təhlükə yaranır. Çernobil, Fukusima Atom-Elektrik Stansiyaları, magistral qaz kəmərləri, eləcə də digər obyektlərdə baş vermiş qəza və fəlakətlər bunu bir daha isbat edir. Müxtəlif təbii fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün tələb olunan işlər də mülki müdafiənin vəzifələrində öz əksini tapmışdır.

Bunları aşağıdakı əsas qruplara ayırmaq olar:

İdarə və müəssisələrdə mülki müdafiənin təşkili

Sənaye müəssisələri, idarə, təşkilat və tədris ocaqları mülki müdafiə işlərinin icra edilməsində mühüm rol oynayır. Mülki müdafiənin bütün vəzifələri praktiki olaraq məhz bu yerlərdə həyata keçirilir.

Xüsusiyyətlərindən asılı olaraq mülki müdafiənin əsas vəzifələri:

1. Obyektdə işləyənləri və onların ailə üzvlərini qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələrindən mühafizə etmək. Bu məqsədlə kollektiv və fərdi mühafizə vasitələri ehtiyatları yaratmaq, köçürmə tədbirlərini planlaşdırmaq və vaxtında yerinə yetirmək;
2. Fövqəladə hallarda obyektdə işin fasiləsizliyini təmin etmək üçün tədbirlər hazırlamaq və həyata keçirmək;
3. Obyektdə qəzaların və təbii fəlakətlərin nəticələrini aradan qaldırarkən xilasetmə işlərini yerinə yetirmək;
4. Obyektdəki ərzaq mallarını, kənd təsərrüfatı heyvanlarını, su mənbələrini, radioaktiv, kimyəvi və bakterioloji zəhərlənmədən qorumaq;
5. Düşmən hücumu təhlükəsi, müasir qırğın silahlarının işlədilməsi, qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələri haqqında əhalini xəbərdar etmək;
6. Fövqəladə hallar yaranarkən fəaliyyət göstərmək üçün mülki müdafiə dəstələri yaratmaq, lazımı avadanlıqla təchiz etmək və işə hazırlamaq;
7. Obyektin bütün işçilərinə fəvqəladə hallarda mühafizə olunmaq və fəaliyyət göstərmək üsullarını öyrətmək.

Obyektin rəhbəri mülki müdafiə rəisidir və bununla bağlı bütün tədbirlərin vaxtında təşkil olunub yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır.

Obyektlərdə mühafizə və xilasetmə işləri görmək məqsədilə hərbiəşməmiş mülki müdafiə manqaları təşkil edilir. Onlara ona görə hərbiəşməmiş dəstələr deyilir ki, onlar obyektdə işləyənlərdən, yəni hərbi qulluqçu olmayan şəxslərdən təşkil edilir. Ümumiyyətlə, mülki müdafiə manqalarına 18 yaşından 62 yaşınadək kişilər, 18 yaşından 55 yaşınadək qadınlar cəlb edirlər. I və II qrup əlillər, hamilə və 8 yaşınadək uşağı olan qadınlar, həmçinin 3 yaşadək uşağı olan orta və ali tibb təhsilli qadınlar cəlb olunurlar.

Mülki müdafiə manqalarına cəlb edilmiş bütün vətəndaşlar bu dəstələrin işində (məşğələlərdə, məşqlərdə, təlimlərdə) fəal iştirak etməyə borcludur. Bu tədbirlərdə iştirak etməkdən heç kəs boyun qaçırırmamalıdır.

Mülki müdafiə manqaları, adətən, işçilərin sayı 50 nəfərdən artıq olan obyektlərdə yaradılır. Onların şəxsi heyəti komandirlərin rəhbərliyi altında xüsusi proqramlar əsasında məşğələlər keçirməklə vəzifələrini öyrənirlər. Bu manqalara cəlb edilib-edilmədiyindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar mülki müdafiə işlərinin icrasına hazırlanırlar.

Mülki müdafiənin təşkilində vətəndaşların vəzifələri

Mülki müdafiə tədbirlərində iştirak etmək hər bir vətəndaşın borcudur. Bu məqsədlə hamıdan lazım olan hallarda əlində silah vətən uğrunda cəbhədə vuruşmaqla yanaşı, arxada həyata keçirilən müdafiə məqsədli tədbirlərdə fəal iştirak etmək tələb olunur.

Xirosima və Naqasaki şəhərlərinə atılmış atom bombalarının dəhşətli nəticələri – on minlərlə insanın məhv olması, yüz minlərlə adamın xəsarət alması hamıya məlumdur. Atom bombardmanının fəlakətli nəticələri neçə illərdən sonra da özünü göstərməkdədir. Mütəxəssislərin fikrincə, əgər həmin şəhərlərin əhalisi mühafizənin qaydalarını bilmiş olsaydı və mühafizə düzgün təşkil edilsəydi, itkilər dəfələrlə az olardı.

Əhalinin mülki müdafiə üzrə konkret vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1.** Əhali qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı düzgün davranmalı, onların nəticələrindən, habelə kütləvi qırğın silahlarından mühafizə qaydalarını öyrənməli, mühafizə tədbirlərini əməli sürətdə icra etməyi bacarmalıdır.
- 2.** Əhali kütləvi qırğın silahlarından, qəzaların, təbii fəlakətlərin nəticələrindən mühafizə qaydalarını dəqiq yerinə yetirməlidir.
- 3.** Hər bir kəs mülki müdafiənin bütün tədbirlərində şüurlu surətdə iştirak etməlidir.
- 4.** Əhalinin ən vacib vəzifələrindən biri – özündə və yoldaşlarında yüksək mənəvi-psixoloji keyfiyyətlər tərbiyə etməkdir.

Əhali müasir qırğın silahlarından, qəzaların, fəlakətlərin nəticələrindən mühafizənin üsullarını öyrənmək və mülki müdafiə üzrə vəzifələri layiqincə yerinə yetirməklə vətənimizin müdafiə qüdrətinin artırılmasına yardım etmiş olar. Bu məqsədlə müvafiq proqramlar əsasında məşğələlər keçirilir, yəni əhəlinin mülki müdafiəyə hazırlanması təşkil edilir.

Hər kəs bilməli və bacarmalıdır!

- 1.** Müasir silahların zədələyici təsirini;
- 2.** Yaşadığı rayon üçün səciyyəvi olan təbii fəlakətlərin xarakterini və ehtimal edilən nəticələrini, belə şəraitdə dəqiq davranmağı;
- 3.** Yaşadığı rayondakı müəssisələrdə, magistral yollarda nəqliyyat qəzaları zamanı yarana biləcək təhlükəni, ətrafa güclü təsiri olan zəhərli maddələr yayılarsa, onlardan mühafizə olunmağı;
- 4.** Kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrini;
- 5.** Köçürülmə zamanı davranış qaydalarını;
- 6.** Mülki müdafiənin xəbərdarlıq siqnalları verilərkən fəaliyyət göstərməyi;
- 7.** Düşmən basqını, təbii fəlakət və istehsalat qəzalarının nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə işlərdə iştirak etməyi.

Əhalini mühafizə etmək üçün mülki müdafiənin gördüyü tədbirlər

Əhalinin müasir qırğın silahlarından, güclü istehsalat qəzaları və təbii fəlakətlərin nəticələrindən mühafizəyə hazırlanması olduqca vacibdir. Bunun üçün lazım olan bilik və əməli vərdişlər ümumi hazırlıqdan başlanır. Əhalinin mühafizəsi məqsədilə mülki müdafiənin gördüyü tədbirlərdə bütün vətəndaşlar fəal və bacarıqla iştirak etdikdə müsbət nəticələr əldə edilir. Beləliklə, mülki müdafiəni öyrətməkdə məqsəd – düşmən basqını təhlükəsi yaranarkən xəbərdarlıq siqnalları üzrə zədələnmə ocaqlarında, təbii fəlakət və qəza rayonlarında adamları inamla fəaliyyət göstərməyə hazırlamaqdan ibarətdir. Hazırlığın əsasını müəssisələrdə, təşkilatlarda mülki müdafiənin rəhbər heyətinin bütün işləyən əhali ilə hər il apardığı məşğələlər və təlimlər təşkil edir.

Mülki müdafiə biliklərini öyrənmək üçün ölkənin bütün əhalisi şərti olaraq aşağıdakı qruplara ayrılır:

- Mülki müdafiənin rəhbər və komandir-rəis heyəti;
- Mülki müdafiənin hərbiəşməmiş dəstələrinin heyəti;
- Mülki müdafiə mənzillərinə cəlb olunmamış fəhlə və qulluqçular;
- İstehsalatda və xidmət sahəsində işləməyən əhali;
- Məktəbli gənclər (ali məktəb və kolleclərin tələbələri, texniki peşə və ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri).

Bu məqalaların hər biri üçün müvafiq tədris proqramları hazırlanmış, tədrisin əsas məqsəd və üsulları müəyyən edilmişdir.

Mülki müdafiə məqalalarının üzvləri məqalə tərkibində xüsusi vəzifələrin icrası qaydalarını öyrənir, rəhbər-komandirlər heyəti isə xüsusi proqramlar üzrə hazırlıq keçirlər.

İstehsalatda və xidmət sahələrində işləməyən əhaliyə mühafizə biliklərinin öyrədilməsini şəhər mülki müdafiə qərargahları yaşayış yerlərində – mənzil-istismar sahələri, ev idarələri və s. üzrə təşkil edir.

Orta ümumtəhsil və texniki peşə məktəblərinin şagirdləri, ali məktəb və kolleclərin tələbələri mülki müdafiəyə müvafiq proqramlar əsasında, oxuduqları tədris müəssisəsində hazırlanırlar.

Əhalinin mühafizəyə hazırlanması baxımından mülki müdafiə təbliğatının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Əhalinin bu sahədə biliklərini artırmaq, onun mədəni-psixoloji hazırlığını təmin etmək təbliğatın əsas vəzifələrinə daxildir. Bu iş yerli icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərliyi altında yerinə yetirilir. Bu məqsədlə “Mülki müdafiə günləri” təşkil etmək, məqalələrinin, yarışmalarının və digər kütləvi tədbirlər keçirmək lazımdır.

Ümumdünya Mülki Müdafiə Günü 1 mart 1972-ci ildə Beynəlxalq Mülki Müdafiə Təşkilatının yaradılması şərəfinə qeyd edilən xüsusi gündür. Azərbaycan bu nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın tərkibinə 1993-cü ildə daxil olub. Beynəlxalq Mülki Müdafiə Günü hər il konkret bir problemə həsr edilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Mülki müdafiə və onun əhəmiyyəti barədə təqdimat hazırlayın.
2. Sizcə, obyektlərdə mülki müdafiənin təşkil olunmasına ehtiyac varmı?
3. Oxuduğunuz təhsil müəssisəsində mülki müdafiə məqalələrinin fəaliyyəti haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Sizcə, mülki müdafiə işlərinin yerinə yetirilməsində vətəndaşların vəzifələri nədən ibarətdir?
5. Mülki müdafiə vəzifələrini yerinə yetirmək üçün hansı bilik və bacarıqlara sahibsiniz?
6. Yaşadığınız rayonda (ərazidə) mülki müdafiə işləri necə təşkil edilir?

23. MÜXTƏLİF NÖV FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏR ZAMANI ƏHALİNİN MÜHAFİZƏSİNİN TƏŞKİLİ

Əhalinin mülki müdafiəyə ümumi hazırlığı müasir şəraitdən irəli gələn zərurətdir. Nə qədər ki hərbi münaqişələr təhlükəsi, istehsalat qəzaları, təbii fəlakətlər ehtimalı mövcuddur, hər kəs mühafizə qaydalarını bilməli və mühafizə olunmağı bacarmalıdır.

“Müxtəlif növ fəvqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsi” dedikdə nə başa düşürsünüz?

Əhalinin mühafizəsi dövlətin idarəetmə orqanları və bütün əhali tərəfindən aparılan tədbirlər sistemidir. Əsas məqsəd insanların zərər görməsinin qarşısını almaq və zərərçəkmişlərin sayını minimuma endirməkdən ibarətdir.

Fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

Əhalinin mühafizəsinin təşkili

Əhalinin xəbərdar edilməsi

- Mərkəzləşdirilmiş respublika və ərazi avtomat xəbərdarlıq sistemləri əvvəlcədən yaradılır və həmişə hazır vəziyyətdə saxlanılır;
- Ehtimal olunan fəlakətli daşqın zonalarında yerləşən təhlükəli müəssisələr radiasiya və kimyəvi zəhərlənmə müşahidə və nəzarət sistemlərinə qoşulur;
- Radio, televiziya verilişləri və digər texniki informasiya vasitələrindən mərkəzləşdirilmiş qaydada xəbərdarlıq üçün istifadə edilir.

Əhalinin köçürülməsi

Təhlükəli rayonlardan bütün əhali və ya əhalinin ayrı-ayrı qrupları (yaşına, məşğuliyyətinə görə) köçürülür. Müharibə dövrü üçün səfərbərlik vəzəqəsi olan şəxslər köçürülmür. Onlar Azərbaycan Respublikası Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Dövlət Xidmətinin sərəncamına gedirlər. Əhali qısa müddətdə kütləvi şəkildə, yaxud mərhələ-mərhələ köçürülə bilər. Köçürülmə nəqliyyatla, yaxud piyada həyata keçirilir.

Əhalinin yerləşdiriləcəyi rayonlar və köçürülmə qaydası hərbi komandanlıq orqanları, habelə müvafiq idarə və müəssisələrlə razılaşıdırılır.

Radiasiya və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə

- Əvvəlcədən fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya, kimyəvi kəşfiyyat və dozimetrik nəzarət cihazları ehtiyatı yaradılır;
- Düşmənin kütləvi qırğın vasitələri işlətdiyini, onların miqyasını və nəticələrini qiymətləndirmək üçün ən müasir vasitələrdən və üsullardan istifadə edilir. Ərazidə havadan radiasiya kəşfiyyatı aparılması üçün mülki aviasiya təyyarələri (helikopterləri) cəlb edilir;
- Radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmə ocaqları vaxtında ləğv edilir, zəhərli tullantılar xüsusi yerlərdə basdırılır.

Bioloji yoluxmadan mühafizə

- Kollektiv və fərdi mühafizə vasitələrindən istifadə edilir;
- Karantin və observasiya rejimləri qoyulur;
- Yoluxma ocağı zərərsizləşdirilir;
- Tibb müəssisələri və əhali tərəfindən epidemiya əleyhinə rejimə riayət edilməsi təmin olunur.

Mühafizə qurğularında yerləşmə

- Şəhərlərdə və digər yaşayış məntəqələrində olan yeraltı qurğuların bir qismi fəvqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsi üçün nəzərdə tutulur;
- Mühafizə üçün yararlı yeraltı, yerüstü binalar, qurğular, mağaralar yoxlanılır və qeydə alınır;
- Zirzəmilər və digər yeraltı tikililər daldalanacaq kimi düzəldilir;

- Sadə daldalanma yerləri tikilir;
- Hökumətin qərarlarına əsasən əvvəlcədən sığınacaqlar və radiasiya daldalanacaqları tikilir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, bütün mövcud mülki müdafiə qurğuları müəyyən edilmiş qaydalar üzrə təsərrüfat, məişət və mədəni məqsədlər üçün istifadə edilir. Onların yenidən quraşdırılmasına icazə verilmir.

Xilasetmə və yaralılara ilk yardım

- Zədələnmə ocaqlarında və fəlakət rayonlarında kəşfiyyat aparılır;
- Zədələnmə ocağı məhdudlaşdırılır;
- Axtarış və xilasetmə tədbirləri görülür;
- Zərərçəkənlərə yardım göstərilir;
- Təhlükəli rayonlardan əhali köçürülür;
- Karantin-observasiya tədbirləri, xilasetmə işləri aparılan rayonlarda ictimai asayiş təmin edilir.

Mühafizə üsul və vasitələrindən istifadə etmək, yaralılara ilk yardım göstərmək, xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərdə fəal iştirak etmək bacarığı əhaliyə müəssisələrdə, idarə və təşkilatlarda, habelə yaşayış yerlərində öyrədilir. Bu zaman əhalinin lazımi məsləhət və tövsiyələr alması üçün hər cür şərait yaradılır.

Yerlərdə ehtimal olunan fəvqəladə hallar zamanı fəaliyyət və davranış qaydaları qabaqcadan kütləvi informasiya vasitələri ilə əhalinin nəzərinə çatdırılır.

Sülh dövründəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

Sülh dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını aşağıdakılar təşkil edir:

- fəvqəladə halların qarşısını alan tədbirlərin görülməsi;
- əhalinin vaxtında xəbərdar edilməsi və təhlükəli zonadan çıxarılması;
- əldə olan mühafizə vasitələrindən istifadə edilməsi;
- fəvqəladə hallar yaranan rayonlarda xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlər aparmaq üçün qüvvə və vasitələrin hazırlanması.

Bu məqsədlə:

– Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki müvafiq obyektlərdə işin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün vahid tələblər müəyyən edilir;

– Təhlükə potensialı obyektlərdə qüsurlu qovşaqları aşkar etmək məqsədilə istehsalatın təhlükəsizliyi araşdırılır;

– Qüsurların aradan qaldırılması üzrə əməli tədbirlər planı hazırlanır və həyata keçirilir.

Fövqəladə hallarda mühafizə tədbirləri sülh dövrü üçün müəyyən edilmiş xüsusi meyarlar nəzərə alınmaqla yerinə yetirilir.

Ehtimal edilən zəhərlənmə zonalarında yaşayan əhaliyə daimi istifadə üçün fərdi-mühafizə vasitələri hökumətin qərarına əsasən pulsuz verilə bilər. Bu məqsədlə müharibə dövrü üçün nəzərdə tutulmuş vasitələrin bir qismindən istifadə etmək olar.

Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsini təşkil etməyin xüsusiyyətləri

Müharibə dövründə əhalinin mühafizəsinin əsasını mühafizə qurğularının, tibbi avadanlıq ehtiyatlarının yaradılması, təhlükəli rayonlardan əhalinin köçürülməsi üzrə tədbirlərin əvvəlcədən hazırlanması və yerinə yetirilməsi təşkil edir.

“Məqsədyönlü və kifayətdir” prinsipi əsasında əhalinin mühafizəsi üzrə tədbirlərin bir qismi əvvəlcədən, qalanı isə hərbi əməliyyatlar başlanarkən yerinə yetirilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Fövqəladə hallar zamanı əhalinin mühafizəsini necə təsəvvür edirsiniz?
2. Radiasiya və kimyəvi zəhərlənmədən mühafizə necə təşkil edilir?
3. Əhalinin köçürülməsində vacib olan amilləri şərh edin.
4. Xilasetmə və yaralılara ilk yardım zamanı sadə vətəndaşların rolunu şərh edin.
5. Sülh və müharibə dövründəki fəvqəladə hallarda əhalinin mühafizəsinin təşkili xüsusiyyətlərini fərqləndirin.

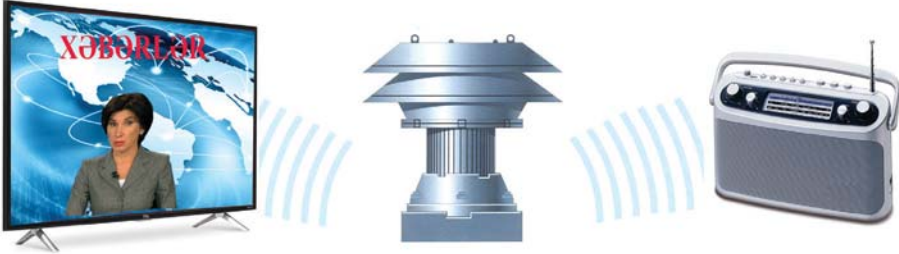
24. FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏR ZAMANI XƏBƏRDARLIQ SİQNALLARI VƏ ƏHALİNİN KÖÇÜRÜLMƏSİ QAYDALARI

Gözlənilən, yaxud baş vermiş təbii fəlakət və hadisələrin miqyası, yayılma sürəti nəzərə alınmaqla xəbər verməyin qaydası müəyyən edilir. Bütün hallarda təhlükə barədə xəbərdarlığın əsas üsulu yerli radio, televiziya və internet vasitəsilə məlumat verilməsidir.

Əhalinin xəbərdar edilməsi zərərçəkmənin nəticəsinə necə təsir edir?

XƏBƏRDARLIQ

Həyəcan siqnalının (sirenanın) səsi "Həminin diqqətinə!" deməkdir.

Bu siqnalı eşitdikdə:

1. Dərhal radioqəbuledicini, televizoru və radio səsgücləndiricini şəbəkəyə qoşmaq;
2. Yaranmış vəziyyət haqqında təcili məlumatı və hərəkət qaydalarını diqqətlə dinləmək;
3. Qəza və ya təbii fəlakətin nəticələri tam ləğv edilənədək bu vasitələri işlək vəziyyətdə saxlamaq lazımdır.

Təbii fəlakət və qəzalar barədə xəbərdarlıq

İnsanların diqqətini tez cəlb etmək, həmçinin onların radio və televizorları dərhal işə salmasına nail olmaq üçün fəvqəladə hallarda sirenalardan, müəssisələrin, nəqliyyat vasitələrinin fit səsələrindən istifadə olunmaqla səs siqnalları verilir. Belə siqnal "**Diqqət! Diqqət!**" siqnalıdır. Bu siqnalı eşidərkən dərhal internet, radio və ya televizor vasitəsilə hadisə ilə bağlı verilən məlumatları bilmək lazımdır. Təhlükə haqqında xəbərlərlə birlikdə (təhlükənin növü, yeri, miqyası və s.) əhalinin düzgün davranışına dair qısa, konkret məsləhət və vaxtaşırı vəziyyətlə bağlı göstərişlər də verəcəkdir.

Məsələn:

“Diqqət! Diqqət! Danışır mülki müdafiə qərargahı!

Vətəndaşların nəzərinə! Boya kombinatında baş vermiş qəza nəticəsində ətrafa güclü təsirə malik zəhərli maddələr yayılmışdır. Zəhərli hava buludu Bakıxanov qəsəbəsi ərazisinə tərəf irəliləməkdədir. Bu ərazidə kimyəvi zəhərlənmə zonası yaranmışdır. Sülh və Gənclik küçələrində yaşayan əhaliyə evlərdən çölə çıxmamaları və mənzillərini kipləşdirərək orada daldalanmaları tövsiyə olunur.

S.Mehmandarov və M.Fətəliyev küçələrinin sakinləri dərhal evlərini, bu ərazidə yerləşən müəssisə və idarələrin işçiləri iş yerlərini tərk edib “Olimpiya stadionu” ərazisinə çıxsınlar. Bundan sonra sizdən mülki müdafiə qərargahının göstərişlərinə uyğun davranmanız tələb olunur”.

Bəzi təbii fəlakətlər barədə qabaqcadan xəbər vermək mümkündür. Yazda, yaxud payızda baş verəcək daşqınların müddətini və miqyasını bir qədər əvvəl müəyyən etmək olur. Sel təhlükəsi hallarında ancaq 10–20 dəqiqə, bəzən isə 1–2 saat əvvəlcədən xəbərdarlıq etmək mümkündür.

Məsələn:

“Diqqət! Diqqət! Danışır rayonun mülki müdafiə qərargahı!

Vətəndaşların nəzərinə! Əyriçay, Beşikçay və Talıstançay çaylarında suyun səviyyəsinin yüksəlməsi nəticəsində Qəzli və Mican kəndlərini su basacağı ehtimal olunur. Həmin ərazilərdə yaşayanların sənəd və vacib əşyalarını götürmələri, qaz, elektrik cihazları və sobaları söndürmələri, 3 №-li orta məktəbin binasında qeydiyyatdan keçib təhlükəsiz yerə köçürülmək üçün yeni avtovağzala gəlmələri tələb olunur. Bu barədə qonşularınızı məlumatlandırmaq və veriləcək xəbərləri diqqətlə dinləməyiniz, göstərişlərə dəqiq riayət etməyiniz vacibdir”.

Belə xəbərlər verildikən hər kəs təmkinli olmalı, mütəşəkkil və intizamlı davranmalıdır. Yerli hökumət orqanlarının, mülki müdafiə qərargahlarının göstərişləri ilə fəlakətlərlə mübarizədə və onun nəticələrinin aradan qaldırılmasında hamı fəal iştirak etməlidir.

Düşmən hücumu barədə xəbərdarlıq

Düşmən hücumu barədə yerli icra orqanları tərəfindən əhaliyə xəbərdarlıq edilir. Təbii fəlakət və qəzalarda olduğu kimi, internet, radio və televiziya, eləcə də müxtəlif mətbuat orqanları vasitəsilə əhali məlumatlandırılır.

TƏXLIYƏ

Qəza, təbii fəlakət, fəvqəladə hadisələr zamanı və ya müharibə dövründə həyata keçirilir.

Təxliyə marşrutu _____

Sxemi

Təxliyə toplanma məntəqəsinin yeri: _____

TTM-ə gəlmə vaxtı: _____

Binanı tərk etməzdən əvvəl:

- işıqlandırıcı və qızdırıcı cihazları söndürün;
- bütün pəncərə və nəfəslilikləri, qaz və su xətlərini bağlayın;
- mühafizə sistemini qoşun (əgər varsa);
- mənzilin bütün qapılarını bağlayın.

Düşmənin hücumu təhlükəsi yaranan dövrdə vəziyyət çox mürəkkəb ola bilər. Hücum təhlükəsi yaranan andan düşmənin real hücum edəcəyi anadək nə qədər vaxt keçəcəyini indiki şəraitdə əvvəlcədən müəyyən etmək çətindir. Bütün hallarda ən qısa müddət nəzərdə tutulmalı və bu vaxtdan səmərəli istifadə edilməlidir. Hər kəs özünü, ailəsini və mənzilini mühafizəyə hazırlamalı, iş yerində müəssisənin, yaşayış yerində isə yaşayış məntəqəsinin mühafizəyə hazırlanması üçün görülən işlərdə fəal iştirak etməlidir. Hər bir vətəndaş intizamlı, mütəşəkkil olmalı, bacarıqla fəaliyyət göstərməlidir.

Köçürülmə (təxliyə) barədə xəbərdarlıq

Köçürülmənin başlanması haqqında sərəncam alınan kimi mülki müdafiə rəisləri bütün müəssisə, idarə, təşkilat və mənzil istismar sahələrinin rəhbərlərinə xəbər verir, obyektlər üzrə əhalinin toplanış-köçürülmə məntəqələrinə nə vaxt göndərilməsini dəqiqləşdirirlər.

Köçürüləcək bütün vətəndaşlar köçürülmə haqqında xəbər alan kimi toplanış-köçürülmə məntəqəsinə nə vaxt gəlməli olduqlarını və necə köçürüləcəklərini (nəqliyyatla və ya piyada) dəqiq öyrənməlidirlər.

Toplanış məntəqəsinə gətməzdən əvvəl mənzildə bütün elektrik cihazlarını şəbəkədən ayırır, qazı, suyu, habelə pəncərələri, pəncərə nəfəsliliklərini bağlayır, pəncərələrin pərdələrini çıxarır, tez alışan əşyaları kölgəyə yığırlar. Əgər

evdə xəstə adam varsa, bu barədə xilasedicilərə xəbər vermək lazımdır. Daha sonra özləri ilə aparacaqları şeyləri götürüb qapıları bağlamalı və açarların birini xilasedicilərin nümayəndəsinə təhvil verib göstərilən vaxt toplanış məntəqəsinə gəlməlidirlər.

Əhalinin köçürülməsi

Köçürülmə (təxliyə, evakuasiya) – adamların həyatı və fəaliyyəti üçün təhlükə yaranan rayonlardan əhalinin mütəşəkkil surətdə çıxarılıb (nəqliyyatla və ya piyada) təhlükəsiz rayonlarda (zonalarda) yerləşdirilməsi üzrə tədbirlər kompleksidir.

Evakuasiya – *latınca* “evacuatio” sözündən götürülüb, “evacuare” – “boşaltmaq”, “çıxartmaq” deməkdir.

Köçürülmə tədbirləri sülh dövründə baş vermiş fəvqəladə hallarda (təbii fəlakətlər, qəzalar zamanı) və müharibə dövründə (kütləvi qırğın vasitələri tətbiq edilərkən) əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün həyata keçirilir.

Köçürülmənin mahiyyəti əhalinin iri şəhərlərdən, vacib obyektlərdən və təhlükəli sahələrdən əvvəlcədən çıxarılıb şəhərdənkənar zonalarda az təhlükəli rayonlarda yerləşdirilməsindən ibarətdir. Köçürülmə sayəsində iri şəhərlərin əhalisinin sayı dəfələrlə azaldılır, şəhərlərdə qalan adamların mühafizə qurğularında daldalandırılması işi yüngülləşir, müasir qırğın vasitələrinin təsirindən baş verə biləcək tələfatı maksimal dərəcədə azaltmaq imkanı yaranır.

Miqyasından asılı olaraq təhlükəli zonalardan köçürülmə iki yerə ayrılır:

Lokal köçürülmə şəhər mikrorayonları və ya kiçik yaşayış məntəqələrində həyata keçirilir. Bu köçürülmələrdə əhalinin sayı 1000 nəfərə qədər ola bilər. Onlar ən yaxın yaşayış məntəqələrində və ya şəhərin zərər çəkməmiş rayonlarında yerləşdirilirlər.

Yerli köçürülmə böyük şəhərlərdə və onun ətraf rayonlarında həyata keçirilir. Belə halda köçürülməli əhalinin sayı bir neçə mindən 100 000-ə qədər ola bilər. Köçürülənlər isə daha uzaq şəhər və ya zonalara yerləşdirilirlər.

Təhlükəsiz zona düşmən basqını gözlənilən şəhərlərin və əlahiddə obyektlərin ətrafında ehtimal olunan dağıntı zonalarından və digər təhlükəli rayonlardan kənarda əhalinin qəbul edilməsi, yerləşdirilməsi və yaşaması üçün yararlı olan ərazidir.

Bakının Bayıl qəsəbəsində, həmçinin Şamaxı rayonunda baş vermiş sürüşmə, Sabirabad və Salyanda yaranmış daşqınlar, eləcə də digər fəvqəladə hallarla əlaqədar olaraq köçürülmə tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Köçürülmə zamanı əhalinin davranışı

Diqqət!

Köçürülmə zamanı mütəşəkkil, intizamlı və təmkinli olmaq, nəqliyyata minərkən basabas salmamaq, əvvəlcə uşaqlara, əlillərə, qocalara və qadınlara yol vermək, onlara kömək etmək lazımdır.

Köçürülənlər özləri ilə götürməlidirlər:

- bütün sənədləri və pulları;
- ən vacib paltar, ayaqqabı, yataq ləvazimatları;
- fərdi dərman qutusu, sarğı paketi və lazımı dərmanlar;
- iki-üç günlük ərzaq və su ehtiyatı;
- cib bıçağı və fənəri, kibrit;
- sabun, dəsmal, diş fırçası.

Sülh və müharibə dövrlərində baş vermiş fəvqəladə hallarda Azərbaycan Respublikasında əhalinin köçürülməsi haqqında əsasnamə Nazirlər Kabinetinin 1993-cü il 6 avqust tarixli 438 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Şəhər, rayon və ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrindən əhalinin köçürülməsi barədə qərarlar vəzifəli şəxslər tərəfindən qəbul edilir:

Müharibə dövründə Müdafiə nazirinin, yaxud müvafiq ərazi icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş naziri.

Sülh dövründə ərazisində fəvqəladə hallar yaranmış şəhərin (rayonun) icra hakimiyyəti başçısının təklifi üzrə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Baş naziri.

Sual və tapşırıqlar

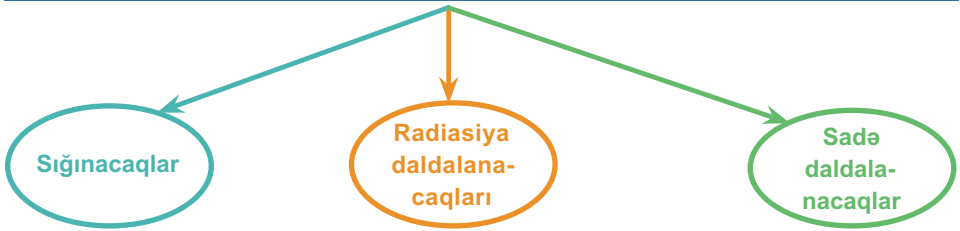
1. Təbii fəlakət və qəzalar barədə əhaliyə necə xəbər verilir?
2. Düşmən hücumu təhlükəsi barədə əhaliyə necə xəbərdarlıq edilir?
3. Köçürülmə tədbirlərinin mahiyyəti nədən ibarətdir?
4. Köçürülmənin əsas üsullarını şərh edin.
5. Köçürülmənin başlanması barədə əhaliyə kim xəbər verməlidir, bu zaman insanlar nə etməlidir?
6. Köçürülənlər özləri ilə nələri götürməlidirlər?

25. KOLLEKTİV MÜHAFİZƏ QURĞULARI

Əhalini düşmənin kütləvi qırğın silahlarından qorumağın ən əsas və etibarlı üsulu onların kollektiv mühafizə qurğularında daldalanmasını təşkil etməkdir.

Sizcə, insanların sığınacaq və daldalanacaqlardan səmərəli istifadəsini necə təmin etmək olar?

Mühafizə qurğularının xassələrinə görə növləri

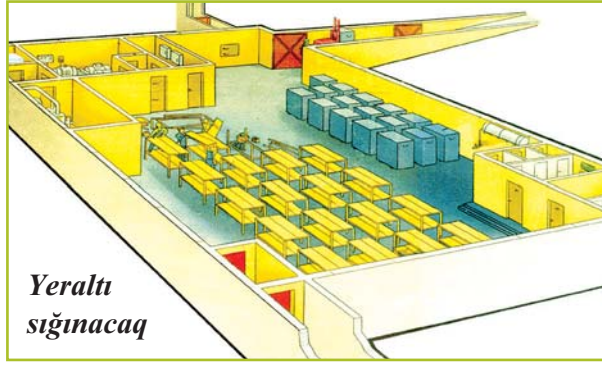
Siz 10-cu sinifdə nüvə silahının zədələyici amillərini öyrənmişiniz.

Sığınacaq

Sığınacaq insanları nüvə silahının zərbə dalğası, işıq şüalanması, nüfuz-edici radiasiya və radioaktiv zəhərlənmənin təsirindən, zəhərləyici maddələrdən mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulan tikilidir.

Sığınacağın əsas xüsusiyyəti – zərbə dalğasının müəyyən izafi təzyiqinə davam gətirə bilməsi, hermetikliyi, içəriyə verilən havanı təmizləyən süzücü-havalandırma qurğusuna malik olması və orada insanların bir neçə gün qala bilməsi üçün yaradılmış şəraitdir. Bir qayda olaraq, sığınacaqlar yerin altında tikilir.

Sığınacaqlar əsas otaqlardan və dəhlizlərdən, süzücü-havalandırma kamerasından, sanitariya qovşağından ibarət olur. Böyük sığınacaqlarda tibb otağı, anbar, əlahiddə elektrik enerjisi mənbəyi, su ehtiyatı saxlanılan qablar və tullantı qabları ola bilər. Hər bir sığınacaqda iki giriş yolu, bina ilə birgə tikilən sığınacaqda isə bunlardan başqa, qəza çıxışı yolu düzəldilir.

Qəza yolunun çıxışı ən yaxındakı binanın hündürlüyünün yarısından 3 metrədən artıq olan məsafədə yerləşdirilir.

Sığınacağın hermetikliyini təmin etmək üçün qapı tayları ilə çərçivələr arasında rezin araqaclar qoyulur. Süzücü-havalandırma vasitəsilə sığınacağın daxilində havanın təzyiqli artıqlığı yaradılır. Bu, içəriyə hava sorulmasına imkan vermir.

Sığınacaqda davranış qaydaları. Sığınacağa ev heyvanları, iri əşyalar, tezalışan maddələr gətirmək, burada lüzumsuz olaraq gəzmək, papiros çəkmək, səs salmaq, elektrik lampasını yandırmaq-söndürmək, aqrekat və şəbəkələri, qapıları özbaşına açmaq-bağlamaq, şam yandırmaq, buradakı alətləri icazə olmadan işlətmək, ərzaq qalıqlarını, tullantıları hara gəldi atmaq, xüsusi göstəriş verilməyincə sığınacaqdan çıxmaq olmaz.

İnsanlar sığınacaqda növbə ilə, uşaqlar, qocalar və əlillər isə ilk növbədə istirahət etməlidirlər. Sığınacaq zədələndikdən dərhal əleyhqaz geyinmək və qəza hallarının aradan qaldırılmasına kömək etmək lazımdır. İnsanların sığınacaqda qalması müddəti yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq mülki müdafiə qərar-gahları tərəfindən müəyyən edilir. Bütün hallarda sığınacaqda olanlar ancaq xidmət manqası komandirinin göstərişi ilə oranı tərk edə bilərlər.

Sığınacağın təchizatı. Sığınacaqda ərzaq və su ehtiyatları (bir nəfər üçün gündə 2 litr, sanitariya-gigiyena üçün 5 litr), dərmanlar və s. olur. Bunlardan başqa, yanğınsöndürmə avadanlığı, müxtəlif alətlər, radiasiya, kimya kəşfiyyatı cihazları və digər lazım olan ləvazimatlar saxlanılır. Sığınacaqda elektrik, kanalizasiya, istilik sistemləri, radio və telefon olur.

Binadan ayrı tikilən sığınacaqlar tamamilə və ya qismən yerin altında, möhkəm inşaat materiallarından inşa edilir. Onların üstü və yanları torpaqla örtülür. Girişdə və çıxış qapısında sığınacağın nömrəsi, kimə (hansı zavoda,

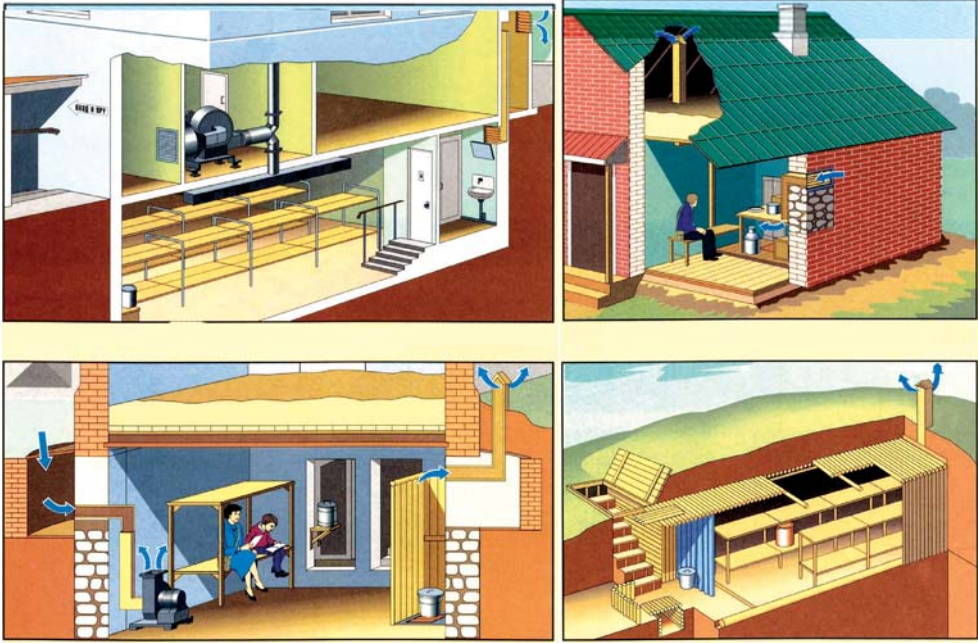
sexə, idarəyə) mənsub olduğu, açarların harada və kimdə saxlanıldığı (məsul şəxsin vəzifəsi və telefon nömrəsi) gözəçarpan iri hərflərlə yazılır.

Sığınacaqlar insanlar işləyən (yaşayan) yerdən, ən uzağı, 400 m məsafədə, su basmayan sahələrdə tikilir. Onun yaxınlığında yanğın və partlayış qorxusu tördən maddələrin yerləşdirilməsinə yol verilmir.

Sığınacaqlardan sülh dövründə təsərrüfat ehtiyatları üçün, müharibə dövründə isə insanların daldalanıb mühafizə olunması məqsədilə istifadə edilir.

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq insanları radioaktiv maddələrlə zəhərlənmədən, nüvə partlayışının işıq şüalanmasından, maye damcılar şəklində olan bakterial və kimyevi zəhərleyici maddələrdən mühafizə etmək üçündür.

Radiasiya əleyhinə daldalanacaq

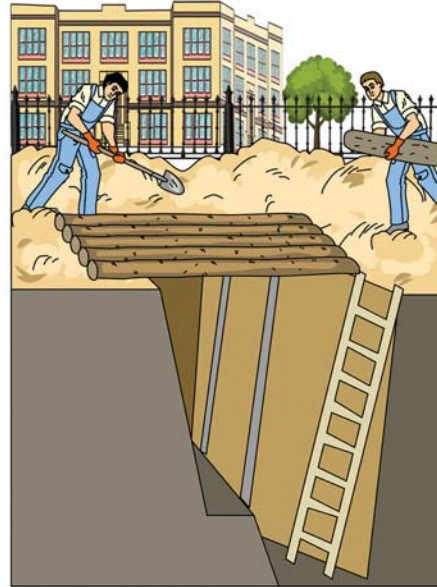
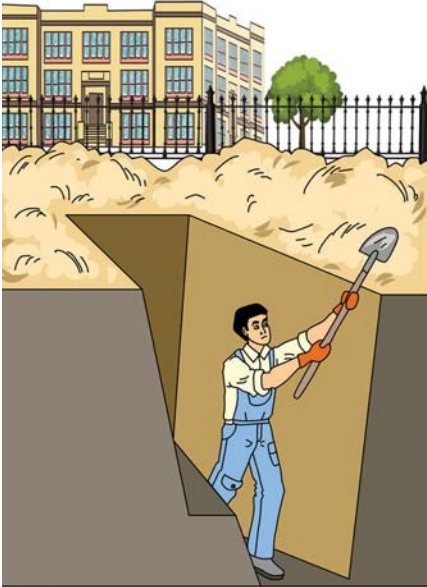
Radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar kənd və kiçik şəhərlərdə əhalini mühafizə etmək üçün nəzərdə tutulur. Burada evlərin və digər binaların zirzəmiləri, tərəvəz anbarları, daş evlərin birinci mərtəbələri radiasiya daldalanacağı kimi düzəldilə bilər. Yerin altında tikilən radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar daha etibarlıdır. Radiasiya əleyhinə daldalanacaq içəriyə radioaktiv toz keçməsinin qarşısını almalı, onun saçdığı ionlaşdırıcı şüalanmanı, ən azı, 10–50 dəfə zəiflətməli və burada insanların iki gün qalmasını təmin etməlidir. Belə daldalanacaqlar insanların yaşayış və iş yerlərinin bilavasitə yaxınlığında düzəldilməlidir.

Radiasiya əleyhinə daldalanacağıın daimi avadanlığı aşağıdakılardan ibarətdir:

- İnsanların oturması və hər 5 nəfərdən birinin uzanması üçün bir və ya iki mərtəbəli taxtlar;
- Bir nəfər üçün gündə 2 litr hesabı ilə iki günlük su və ərzaq ehtiyatları saxlanılan qablar üçün yer;
- Avadanlıq və alətlər saxlanılan yer.

Elektrik şəbəkəsi və kanalizasiya sistemi olan binalardakı radiasiya əleyhinə daldalanacaqqlar həmin şəbəkələrə qoşulur.

Yaşayış binalarından radiasiya əleyhinə daldalanacaq kimi istifadə etmək üçün qalın (ən azı 40 sm) divarları və qapı-pəncərələri az olan daş binaların içəri otaqlarından istifadə edilir. Belə binaların mühafizə xassələrini artırmaq üçün pəncərə yerlərini divar qalınlığında hörmək, evin damına 30–40 sm qalınlıqda torpaq tökmək lazımdır. İçəriyə radioaktiv toz keçməsinə dəyə qapılar kipləşdirilməli, çərçivənin bütün ətrafı boyu rezin, brezent və ya keçə vurulmalıdır. İçəri tərəfdən qapıya qalın materialdan tikilmiş pərdə asılmalıdır. Havanı dəyişmək üçün binadakı bacalardan havasorucu boru kimi istifadə etmək olar.

Qazma tipli radiasiya əleyhinə daldalanacaq

Kənd yerlərində yerli və köçüb gələn əhali üçün radiasiya əleyhinə daldalanacaqqlar kifayət qədər olmadıqda binalardan kənarında radiasiya əleyhinə dal-

dalanacaqlar tikmək lazımdır. Bunlara qazma tipli radiasiya əleyhinə daldalanacaqlar deyilir. Belə daldalanacaqların qoruyucu xassələri daha etibarlı olur.

Sadə daldalanacaq

Sadə daldalanacaq ən qısa müddətdə düzəldilən üstüaçıq və ya örtülü xəndəklərdən, səngərlərdən, qazmalardan ibarətdir. Bu cür daldalanacaqlar kütləvi qırğın silahlarının zədələyici təsirini azaldır. Düşmən hücumu təhlükəsi olduqda bu iş əhalinin köməyi ilə ən qısa müddətdə həyata keçirilir.

Qazma tipli sadə daldalanacaqlardan müvəqqəti yaşayış üçün də istifadə etmək olar. Lakin zəhərləyici və bakterial maddələrdən üstüörtülü səngərdə mühafizə olunmaq mümkün deyil. Belə hallarda səngərlərdə daldalanarkən fərdi mühafizə vasitələrindən – tənəffüs üzvlərini və bədənin səthini qoruyan vasitələrdən istifadə edilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xəndəklər, səngərlər və digər sadə daldalanacaqlar əhalinin mühafizəsi üçün əsas vasitə sayılmır, onlar yalnız yardımçı vasitələrdir. Bunlar əsas mühafizə qurğuları kifayət etməyi hallarda qısa müddətdə düzəldilir.

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin mütəmadi keçirdiyi təlimlərin təcrübəsi göstərir ki, 10 nəfərlik səngər əl aletləri ilə 30–36 adam/saat ərzində hazırlanır.

Səngər tikmək üçün relyefin xarakteri nəzərə alınmalıdır. Leysan yağışlar yağarkən və qar əriyərkən su basa biləcək yerlərdə, torpağın sürüşmə ehtimalı olan ərazilərdə, magistral qaz, istilik, su kəmərləri yaxınlığında səngər tikmək olmaz. Səngərlər bir-birindən, ən azı, 10 m məsafədə düzəldilməlidir.

Sual və tapşırıqlar

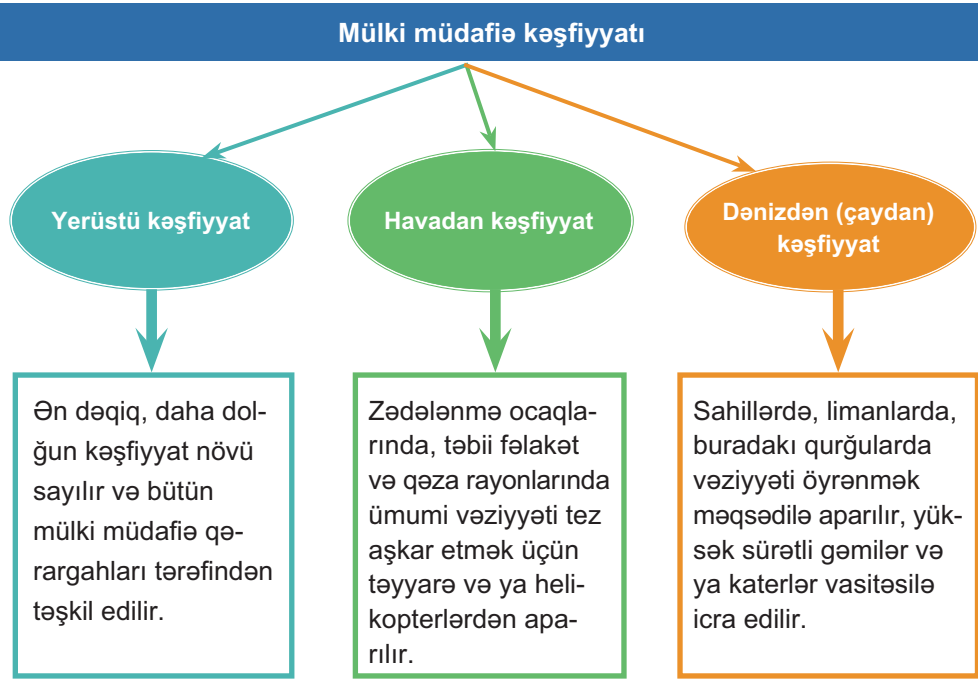
1. Mülki müdafiənin mühafizə qurğularının qoruyucu xassələrinə görə hansı növləri var?
2. İnsanlar sığınacaqda necə davranmalıdırlar?
3. Zirzəmilərdə və digər yeraltı otaqlarda radiasiya əleyhinə daldalanacağı necə düzəltmək olar?
4. Yerüstü otaqları (mənzili) radiasiya əleyhinə daldalanacaq kimi necə düzəltmək olar?
5. Qazma tipli yeraltı radiasiya əleyhinə daldalanacaq necə tikilir?
6. Sadə daldalanacaqların düzəldilməsi haqqında təqdimat hazırlayın.
7. Radiasiya əleyhinə daldalanacaqda insanlar necə davranmalıdırlar?

26. RADIASIYA, KİMYƏVİ VƏ BAKTERİOLOJİ KƏŞFİYYATIN TƏŞKİLİ

Radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyat mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün görülən əsas tədbirlərdən biridir.

Sizcə, radiasiya, kimyəvi və bakterioloji kəşfiyyat mülki müdafiənin təşkilinə necə təsir edir?

Mülki müdafiə sistemində aparılan kəşfiyyatda məqsəd güclü istehsalat qəzası, təbii fəlakət və ya düşmən basqınından sonra yaranmış vəziyyət barədə dəqiq məlumatlar toplamaqdır.

Mülki müdafiə kəşfiyyatının əsas vəzifələri

Sülh dövründə:

- Ətraf mühitdə hava, su və torpağın, eləcə də maldarlıq, bitkiçilik məhsullarının radioaktiv, kimyəvi, bakterial maddələrlə çirklənməsinə vaxtaşırı müşahidə və laboratoriya nəzarəti aparmaq;

- Yoluxucu xəstəlik ehtimalı olan rayonlarda *epidemik**, *epizootik*** və *epifitotik**** vəziyyətə müntəzəm nəzarət etmək.

Müharibə dövründə:

- İşlədilmiş silahın növünü, zərbənin nə vaxt və haraya endirildiyini, nüvə partlayışının gücünü və koordinatlarını təyin etmək;
- Radiasiyanın səviyyəsini, zəhərleyici maddənin konsentrasiyasını və zəhərli hava buludunun yayılma istiqamətini müəyyən etmək;
- Zədələnmə ocağının hüdudlarını müəyyənləşdirmək;
- Xilas etmə və digər işlər aparılan rayonlarda zədələnmə şəraitinin necə dəyişdiyini daim müşahidə etmək.

Mülki müdafiə kəşfiyyatının təşkili və aparılması qaydaları

Kəşfiyyatı təşkil etmək bütün mülki müdafiə rəhbərlərinin, qərargahlarının və komandirlərinin ən vacib vəzifələrindən biridir.

Kəşfiyyatın konkret məqsədlərini, bunun üçün istifadə ediləcək qüvvələri, ilk növbədə, hansı məlumatların toplanmasını və müddətlərini mülki müdafiə rəhbəri müəyyənləşdirir.

Kəşfiyyatın təşkil edilməsi üçün mülki müdafiə qərargahının rəisi məsuliyyət daşıyır. Bu işin bilavasitə təşkilatçısı isə MM qərargah rəisinin müaviniyədir.

* *Epidemik* – insanlar arasında
** *Epizootik* – heyvanlar arasında
*** *Epifitotik* – bitkilər arasında

O, mülki müdafiə rəhbərinin qərarına və qərargah rəisinin konkret göstərişlərinə uyğun olaraq kəşfiyyat tədbirlərini planlaşdırır, qrupları və manqaları fəaliyyətə hazırlayır, kəşfiyyata göndərir, onlardan alınan məlumatları toplayır, təhlil edir və ümumiləşdirir.

Yaranmış vəziyyət barədəki məlumatlar dərhal mülki müdafiə rəhbərinə və yuxarı qərargaha təqdim edilir, tabelikdəki qərargahlara çatdırılır.

Plana obyektin sxemi əlavə edilir. Burada idarəetmə məntəqələri, mühafizə qurğuları və kəşfiyyat bölmələrinin yerləri, onların fəaliyyət marşrutları, vəzifələrini yerinə yetirdikdən sonra qayıdacaqları toplanış məntəqələri şərti işarələrlə göstərilir. Mülki müdafiə qərargahının reisi bölmə komandirlərinə kəşfiyyat aparmaq barədə şifahi sərəncamı məhz bu sxem əsasında verir. Sərəncamda yaranmış vəziyyət barədə qısa məlumat verilir, kəşfiyyatın nə məqsədlə aparıldığı, konkret vəzifələri və icra müddəti, marşrutlarda fəaliyyət vaxtı rabitə yaratmaq və nəticələr barədə məlumat vermək qaydaları dəqiq göstərilir.

Kəşfiyyat bölmələri radioaktiv zəhərlənmə ocaqlarında kəşfiyyat işlərini kəşfiyyat qrupunda və radiasiya-kimyə müşahidəsi postlarında həyata keçirirlər.

Kəşfiyyat dəstəsi təbii fəlakət və ya qəza nəticəsində bilavasitə obyektə, habelə düşmənin basqınından sonra zədələnmə ocağında və hərəkət marşrutlarında yaranmış vəziyyəti öyrənmək məqsədilə göndərilir. Kəşfiyyat qrupu onun komandirindən, rabitə və bir neçə kəşfiyyat manqalarından ibarət olur. Hər manqa bir-birindən 500 m aralı, 800 m-dək zolaqda, yaxud şəhərin 2-3 məhəlləsindən ibarət sahədə kəşfiyyat aparmaq üçün nəzərdə tutulur. Kəşfiyyat manqası fərdi mühafizə vasitələri, radiasiya və kimyə kəşfiyyatı cihazları, kəşfiyyat jurnalı, qələm, hədd nişanları dəsti və fərdi dozimetrlə təchiz edilir, fəaliyyətə başlayarkən ona nəqliyyat və rabitə vasitələri, habelə hərəkət marşrutunun sxemi, obyektə kəşfiyyat apardıqda isə obyektin sxemi verilir.

Zədələnmə rayonlarında kəşfiyyat aparılarkən radiasiya səviyyələri 0,5 rentgen-saatdan çox olan, yaxud kimyəvi zəhərlənmə aşkar edilən zonanın hüdudları hədd nişanları vasitəsilə nişanlanır.

Zədələnməni ölçdükdən sonra kəşfiyyatçı hədd nişanı qoyur və nişanda zəhərlənmənin növünü, səviyyəsini, ölçülmə vaxtını qeyd edir. Hədd nişanı yolun kənarında yaxşı görünən yerdə qoyulmalıdır. Qrup komandiri hərəkəti

davam etdirərək marşrutun sxemini zəhərlənmə ölçülən yeri, zəhərlənmənin növünü, ölçülmə vaxtını kəşfiyyat jurnalında qeyd edir və bu barədə obyektin mülki müdafiə qərargahına məlumat verir.

Kəşfiyyat qurtardıqdan sonra qrup qərargaha gəlir. Qrup komandiri vəzifələrin yerinə yetirilməsi haqqında məlumat verir və kəşfiyyat sxemini təqdim edir. Bundan sonra o, lazımı hallarda şəxsi heyətin və avtomobilin zəhərlənmə dərəcəsinə yoxlayır, ehtiyac olduqda xüsusi sanitariya təmizləmə işlərini təşkil edir, qrupu yeni vəzifələrin icrası üçün hazırlayır.

Radiasiya və kimya müşahidəsi postları bütün obyektlərdə yaradılır və təhlükə yaranarkən bilavasitə fəaliyyətə başlayır. Onların əsas vəzifələri radioaktiv və kimyəvi zəhərlənmələri vaxtında aşkar etmək, müşahidə sahəsində vəziyyətin dəyişməsinə fasiləsiz nəzarət etmək və qərargaha müntəzəm məlumat verməkdir. Təbii fəlakət və istehsalat qəzaları vaxtı posta digər vəzifələr də tapşırıla bilər. Post elə yerdə qoyulmalıdır ki, oradan hər tərəfi müşahidə etmək mümkün olsun və postun özü mülki müdafiə idarəetmə məntəqəsinin yaxınlığında yerləşsin. Müşahidəçilərin daldalanması və növbədən sonra dincəlməsi üçün burada hökmən üstüörtülü səngər düzəldilir, müşahidəçi duran yerdə cəhətləri göstərən nişanlar qoyulur. Postun heyəti reisdən və iki müşahidəçidən ibarətdir.

Kimyəvi müşahidə postlarının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Radiasiya, kimyəvi, bakterioloji (bioloji) və meteoroloji müşahidələrin aparılması;

- Əhalinin radiasiya, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) çirklənmə haqqında xəbərdar edilməsi;
- Çirklənmə ərazilərinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Ərazidə radiasiya və havanın zəhərləyici maddələrlə çirklənməsi səviyyəsinin dəyişməsinə dair nəzarətin aparılması;
- Hava, su, torpaq və bitki örtüyündən nümunələrin götürülməsi, onların müayinə üçün laboratoriyaya göndərilməsi.

Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat bölməsi özü-özlüyündə vahid bir kimyəvi müşahidə postu təşkil edir. Bölmə müşahidəni, adətən, kimyəvi kəşfiyyat avtomobilindən aparır. Kimyəvi müşahidə postları yaxşı görünüş sahəsinə malik olmalı və gizlədilməlidir. Onlar meşə kənarında və ya görünən oriyentirlər yanında qurulmamalıdır. Bəzi hallarda müşahidəçilər səngərlərdə və ya xüsusi təchiz edilmiş müşahidə səngərlərində yerləşdirilməlidir.

Kimyəvi müşahidə postlarına rəhbərlik bölmə komandiri tərəfindən həyata keçirilir. Kəşfiyyat zamanı komandirlə əlaqə rabitə vasitəsilə reallaşdırılır.

Hər hansı bir radiasiya, yaxud kimyəvi zədələnmə aşkar olunarsa, bölmə komandiri xüsusi həyəcan signalı verir və bu barədə komandirə (rəisə) məruzə edir. Bundan sonra müşahidəçi fərdi mühafizə vasitələrini hazır vəziyyətə gətirir və radiasiya səviyyəsini, zəhərli maddələrin növünü müəyyən edərək nəticələr haqqında bölmə komandirini məlumatlandırır, eləcə də növbədən kənar meteoroloji ölçmələr aparır. Növbə təhvil verildikdə yeni gələn müşahidəçi müşahidə nəticələri ilə tanış edilir, nəyə xüsusi diqqət yetirəcəyi bildirilir və müşahidə postunun avadanlığı təhvil verilir.

Bölmə komandiri müşahidəçinin verdiyi məlumatları yoxlamalı və kimyəvi müşahidə postunu təyin edən komandirə məruzə etməlidir. Sonra bu nəticələri bölmə komandiri müşahidə jurnalında qeyd edir. Nəzarət rayonunda zəhərli ərazinin və havanın kəşfiyyatı, radiasiya səviyyəsinə nəzarət təşkil olunur.

Radiasiya və kimyəvi müşahidə jurnalında aşağıdakı parametrlər öz əksini tapır:

- Ölçülmə vaxtı;
- Radiasiya səviyyəsi;
- Ölçülmə yerinin koordinatları;
- Zəhərləyici maddələrin istifadəsi (aşkar edilməsi) vaxtı;
- Zəhərləyici maddənin tipi;
- İstifadə vasitələri;
- Zəhərləyici maddələrin istifadə (aşkarlanma) yeri, koordinatları;
- Zəhərlənmiş ərazinin sahəsi;
- Kime və nə zaman məruzə edilmişdir (vaxtı, soyadı və inisialları).

Sual və tapşırıqlar

1. Mülki müdafiə qüvvələrinin fəaliyyətini təmin etmək üçün görülən əsas tədbirlər hansılardır?
2. Sülh və müharibə dövrlərində mülki müdafiə kəşfiyyatının əsas vəzifələrini fərqləndirin.
3. Kəşfiyyat dəstələri necə təşkil olunur?
4. Radiasiya-kimya müşahidəsi postlarının əsas vəzifələri nələrdir?
5. Radiasiya və kimyəvi müşahidə jurnalını tərtib edin.

27. TƏBİİ FƏLAKƏTLƏR, ONLARIN ƏRAZİLƏRƏ GÖRƏ XARAKTERİKLİYİ VƏ NƏTİCƏLƏRİN TƏQRİBİ PROQNOZLAŞDIRILMASI

Son bir əsr ərzində insanlar təbii mühiti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişlər. Bu, ilk növbədə, dünya əhalisinin sayının artması ilə izah olunur. Hesablamalara görə, 2050-ci il üçün Yer kürəsində əhalinin sayı 10 milyarda çatacaq. Bu isə təbii resurslara (su, bitki və torpaq örtüyü, heyvanlar aləmi, istilik resursları və sair) tələbatın artmasına səbəb olacaq.

Sizcə, təbii fəlakətin nəticələri ərazilərə görə necə dəyişə bilər?

Təbii fəlakətlərin xüsusiyyət və miqdar baxımından artmasına əhalinin təhlükəli yerlərdə yaşayış məntəqələri salması da təsir göstərir.

Yer kürəsində təbii fəlakətlərin çoxalmasının səbəblərindən biri də global iqlim dəyişikliyidir. Bu da Yer kürəsinin müxtəlif regionlarında havanın temperaturunun, küləyin, yağıntıların illik orta göstəricilərinin fərqli olması ilə nəticələnir.

Keçmişdə iqlim təbii ardıcılıq və dinamik proseslər nəticəsində dəyişikliyə məruz qalırdı.

Təbii fəlakətlərin əsas növlərinin siyahısı

Təbii fəlakət	Əsas göstəriciləri	Təsiredici amil və nəticələr
Zəlzələ	Gücü və ya intensivliyi 12 bala qədər	Süxurun titrəməsi, çatlar, yanğınlar, partlayışlar, dağıntılar, insan tələfatı
Sel axını, sürüşmə	Axının kütləsi, sürəti	Daş-palçıq axını, insan tələfatı, maddi sərvətlərin məhvi
Güclü külək (qasırğa, burağan)	Küləyin sürəti	Küləyin gücü, maddi sərvətlərin məhvi, insan tələfatı
Buzlaşma, qar yağması	Yağıntıların miqdarı 12 saatda 20 mm-dən çox	Qar qalağının səviyyəsi, naqillərin qırılması, insan tələfatı
Toz fırtınası	Küləyin sürəti	Küləyin gücü, əkinlərin və münbit torpaqların məhvi
Daşqın	Suyun səviyyəsinin qalxması	Qurunu su basması, dağıntılar, insan tələfatı
Sunami	Dalğaların hündürlüyü və sürəti	Qurunu su basması, dağıntılar, insan tələfatı

Zəlzələ

Vurduğu ziyanə, insan tələfatına və törətdiyi dağıdıcı təsirlərə görə zəlzələ təbii fəlakətdir. O, tektonik, vulkanik, uçqun təbiətli olmaqla meteoritlərin düşməsi nəticəsində və ya dəniz suyu altında baş verə bilər. MDB-də il ərzində orta hesabla 500, təkcə Yaponiyada isə 7500 zəlzələ qeydə alınır.

Zəlzələ külli miqdarda azad olan enerji ilə bağlı Yer qabığı dərinliyində baş verən parçalanma və yerdəyişmələr nəticəsində qəflətən yaranan yeraltı təkanlar, yaxud yer səthinin titrəməsidir.

Zəlzələ nəticəsində baş verən dağıntılar. Seysmik dalğalar zəlzələ mərkəzindən çox böyük məsafələrə yayılaraq dağıntılar və kombinasiyalı təsir ocaqları yaradır. Yeraltı zərbənin yaranma ərazisi zəlzələnin ocağı, ocağın mərkəzində yerləşən nöqtənin yer səthindəki proyeksiyası isə *episentrl* adlanır. Güclü zəlzələlər zamanı süxurun bütövlüyü pozulur, tikililər dağılır, kommunikasiyalar, energetik obyektlər sıradan çıxır, yanğınlar olur və insan tələfatı baş verir. Zəlzələlər, adətən, müxtəlif intensivlikli xarakterik səslərlə müşayiət olunur ki, bunlar da ildırım çaxmalarına, gurultu və partlayış səslərinə bənzəyir. Bu əlamətlər barədə məlumatlı insanlar üçün ilk saniyələr də xilasedici ola bilər. Yaşayış

rayonlarında və meşə massivlərində qalaqlanmalar, böyük ərazilərdə torpaq sürüşmələri baş verir və nəticədə avtomobil və dəmir yolları sıradan çıxır, yaxud deformasiyaya uğrayır. Zəlzələ suyun altında baş verdikdə böyük dalğalar (sunami) yaranır ki, bunlar da sahiləni rayonlarda güclü dağıntı və daşqınlara səbəb olur.

Zəlzələ dağ və qar uçqunlarına, sürüşmələrə, subasmalara da səbəb ola bilər.

- 1201-ci ildə Aralıq dənizinin şərqində baş verən zəlzələ zamanı 1 milyondan çox insan həlak olub.
- 2011-ci ildə Yaponiyada baş verən zəlzələ nəticəsində Yer kürəsinin fırlanma sürəti artıb, nəticədə gün 1,8 mikro saniyə qısalıb.
- 2015-ci ildə Nepalda baş verən zəlzələ nəticəsində Everest yüksəkliyi 2,5 sm azalıb.

<i>Zəlzələlər</i>	<i>Tikililərin zədələnmə xarakteri</i>
Zəif (3 bala qədər) Mülayim (4 bala qədər)	Divarlarda çatlar, suvağın tökülməsi, tüstü bacalarının uçması, süşələrin sınması
Güclü (5–6 bal) Çox güclü (7 bal)	Qeyri-seysmik binaların xarici divarlarındakı çatlar, konstruksiyaların uçması, qapıların pərçimlənməsi
Dağıdıcı (8–10 bal)	Seysmik dözümlü binaların zəif dağılmaya məruz qalması, digərlərinin uçması
Qəza (11–12 bal)	Xarici konstruksiyaların uçması və binaların tam dağılması

Vulkan püskürməsi

“Vulkan” sözü qədim Roma mifologiyasına əsasən Od tanrısı olan Vulkanın adından götürülmüşdür. Vulkanla məşğul olan elm *vulkanologiya* adlanır.

Vulkanlar formasına (şit və ya stratovulkanlar), aktivliyinə (fəaliyyətdə olan, sönmüş) və yerinə görə (yerüstü, sualtı, buzaltı) təsnif olunurlar.

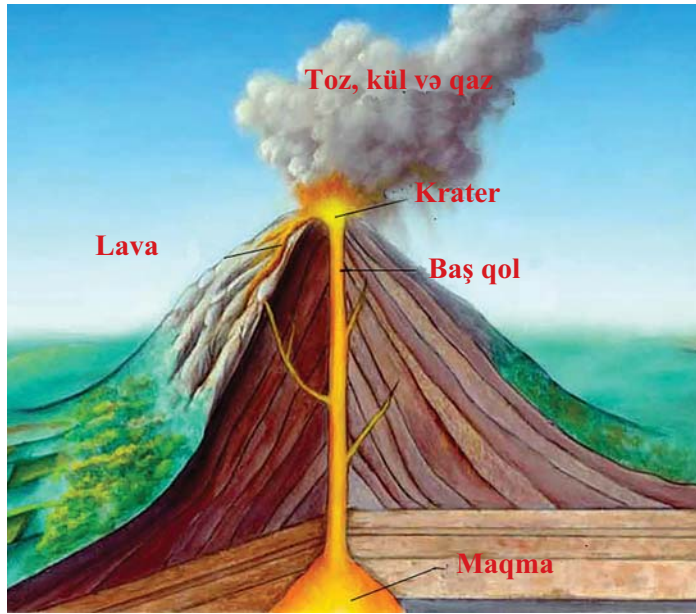
Yerin 100 km dərinliyində, təxminən, 1000-1300°C temperatur mövcuddur. Bu istiliyin təsirindən ərmiş daş qarışığı maqmaya çevrilir. Təzyiq çoxaldıqca maqma litosferə daxil olur. Bu yolla yerin üzünə çıxmış maqmaya **lava** deyilir. Vulkan püskürməsi zamanı təkəcə közərmiş maye deyil, həm də bərk və qaz halında olan maddələr xaricə çıxır. Püskürmədən sonra vulkanın aktivliyi ya dayanır, ya da o, uzun müddət “mürgüleyir”. Bu zaman vulkanın özündə və ətrafında maqmatik özəyin soyuması ilə müşayiət olunan aktivlik davam edir.

Vulkan püskürməsi nəticəsində torpaq üçün zəngin qida elementləri və minerallar ətrafa yayıldığından həmin ərazidəki torpaqlar planetin ən münbit torpaqları hesab olunur.

- Dünya üzrə 760-a yaxın fəaliyyətdə olan vulkan var ki, onların püskürməsi nəticəsində son 400 il ərzində 300 mindən artıq insan həlak olub. Vulkanlar zəlzələlərdən fərqli olaraq, daha az baş verir, lakin nəhəng kataklizmlərlə nəticələnir.
- Santorin adasında (Egey dənizi, b.e.ə. 1470-ci il) vulkanın püskürməsi Krit adasında mövcud olan sivilizasiyanın məhvinə səbəb olub. Vezuvinin püskürməsi isə (eramızın 79-cu ilində) Pompey şəhərinin yox olması ilə nəticələnib. Sumatra adasında (vulkandan 40 km məsafədə) çoxlu insan diri-diri yanıb, stratosferə 20 km³ kül tullanıb (vulkanik toz yer ətrafında, təxminən, iki dəfə dövr edib).

Çox güclü və böyük vulkanlar “super vulkan” adlanır. Onların nəticələri uzunmüddətli təsirə, qlobal iqlim dəyişikliyinə səbəb olur, təbiətdə, heyvanlar aləmində böyük itkilərə gətirib çıxarır.

Vulkanların püskürdüyü rayonlarda epidemioloji nəzarət təyin edilir.

Vulkanın yaranma sxemi

Sürüşmə

Torpaq sürüşmələri geoloji fəlakətlərin ən təhlükəli növlərindən biri olub təsərrüfatlara, tikililərə, ətraf mühitə böyük zərər verir, itkilərə səbəb olur. Əsas

zədələyici faktorları hərəkət edən dağ süxurlarıdır. Onların təsiri nəticəsində binələr, tikililər dağılır, kənd təsərrüfatı obyektləri, meşə massivləri süxur layları ilə örtülür, çayların yataqlarının dəyişməsinə və çoxsaylı insan tələfatına səbəb olur. Bir çox hallarda bu geoloji hadisələr dağlıq ərazidə yerüstü nəqliyyat üçün təhlükə yaradır, körpülərin dayaqlarını, relsləri, avtomobil yollarını dağıdır, elektrik və rabitə xətlərini, neft kəmərlərini, yaşayış məntəqələrini sıradan çıxarır.

1911-ci ildə Pamir dağlarında baş verən zəlzələ böyük bir sürüşməyə səbəb olub. Nəticədə Usoy qışlağı əhalisi ilə birlikdə torpaq kütləsinin altında qalıb. Sürüşmənin Murqab çayının qarşısını kəsməsi nəticəsində isə yaxınlıqdakı Saraz qışlağı yeni yaranmış göldə batıb.

Sürüşmənin miqyası proses gedən sahə ilə xarakterizə olunur. Miqyasına görə sürüşmələr **nəhəng** – 400 ha və daha çox, **çox böyük** – 200–400 ha, **böyük** – 100–200 ha, **orta** – 50–100 ha, **kiçik** – 5–50 ha, **çox kiçik** – 5 ha kimi təsnif edilir.

İldırım

İldırım atmosfer hadisəsidir. Yağış buludları və Yer arasında güclü elektrik boşalmaları ildırım əmələ gətirir. Belə boşalmalarda gərginlik milyon volta çatır.

Bir tufanda sərf edilən elektrik enerjisi kiçik bir şəhəri il ərzində elektrik enerjisi ilə təmin etməyə bəs edər. Boşalmaların sürəti 100 min km/san., cərəyanının gücü isə 180 min ampere çatır. İldırımın kanalındakı temperatur Günəş səthindəkindən 6 dəfə çox olur, ona görə də ildırımın vurduğu hər bir əşya yanır. İşıqlanan boşalma kanalının eni 70 m-ə çatır. Kanalda qızan havanın sürətlə genişlənməsi nəticəsində ildırım çaxmalarının səsi eşidilir. Yer kürəsində ildə 44 minə qədər ildırım çaxması baş verir. Onların davamiyyət müddəti bir saata çatır. İldırım, adətən, hündür yerləri, ayrıca dayanmış ağacları, texnikanı vurur. İldırım çaxan zaman suda və ona yaxın yerdə dayanmaq olmaz.

- Qüds məbədi mislə örtülmüş hündür qüllələrlə əhatə edilmişdir. Planetin ən ildırım təhlükəli rayonunda yerləşməsinə baxmayaraq, min illik tarixi ərzində o, bir dəfə də olsun ildırımdan zərər çəkməmişdir.
- İnsanın istifadə etdiyi ilk şüşə təbii mənşəlidir. İldırım qumsal yerə düşdükdə qumu əridir və şüşə borucuğa çevirir.
- 1998-ci ildə Konqoda meydançaya düşən ildırım nəticəsində 11 nəfər futbolçu həlak olub.

Güclü qar yağması, qar yığınları, buzlaşma və uçqunlar

Dağlıq ərazilərdə qarın toplanması uçqunların yaranmasına səbəb olur, bunların enməsi külli miqdarda qar və daşların yerdəyişməsinə səbəb olur. Hərəkət edən kütlə öz yolunda hər şeyi silib-süpürür ki, bu da qurbanlar və kommunikasiyaların sıradan çıxması ilə nəticələnir.

Bunlar, əsasən, qış fəslində müşayiət olunan təbiət hadisələridir. Güclü qar yağması bir neçə gün davam edib yolları, yaşayış məntəqələrini qarla örtür. Müasir dövrdə yeni texnologiya və avadanlıqlar sayəsində təbiət hadisələri dəqiq olaraq proqnozlaşdırılır və adətən, fəlakət gözlənilən rayonlara vaxtında xəbərdarlıq edilir.

1938-ci ildə Yaponiyada qar uçuqunu yaşayış binasını 800 m məsafəyə qədər sürüyüb aparmış və qayalara çırparaq dağıtmışdır.

2017-ci ildə isə İtaliyanın Peskara vilayətində mehmanxana binası qar uçuqununun altında qalmışdır.

Fəsadların aradan qaldırılması üçün çoxlu miqdarda yükləmə və daşınma vasitələri cəlb edilir. Yolların təmizlənməsini və yaşayışı təmin edən əsas müəssisələrin (çörək zavodlarının, xəstəxanaların və s.) işinin fasiləsiz olması üçün tədbirlər görülür.

Sual və tapşırıqlar

1. Təbii fəlakətlərin xüsusiyyət və miqdar baxımından artmasını necə izah edərdiniz?
2. Təbii fəlakətlərin təsiredici amilləri və nəticələri barədə təqdimat hazırlayın.
3. Zəlzələləri və tikililərin zədələnmə xarakterini şərh edin.
4. Nəyə görə vulkanların püskürdüyü rayonlarda epidemioloji nəzarət təyin edilir?
5. İldırım necə yaranır və hansı fəsadları var?
6. Güclü qar yağması, qar yığınları, buzlaşma və uçuqun hadisələrini dəqiq proqnozlaşdırmaq olarmı? Nümunələr göstərməklə şərh edin.

28. XİLASETMƏ TƏDBİRLƏRİ ZAMANI ƏHALİNİN HƏRƏKƏTLƏRİ

Dünyada həm təbii fəlakətlərin, həm də texnogen qəzaların artdığı bir zamanda fəvqəladə halların qarşısının alınması, baş verə biləcək hadisələr zamanı təhlükəsizliyin təmin olunması hamını düşündürən mövzu olmalıdır. Hər bir vətəndaş özünü, ailəsini müdafiə etməyi, digər insanlara yardım göstərməyi bacarmalıdır. Bu məqsədlə əhalidə qəza və fəlakətlər zamanı qabaqalayıcı tədbirlərdə iştirak etmək və səriştəli davranmaq vərdişlərinin formalaşdırılması olduqca əhəmiyyətlidir.

Fəvqəladə hallar üçün müəyyən olunmuş qaydalara biganəlik nə ilə nəticələne bilər?

Xilasetmə işləri aşağıdakıları əhatə edir:

- Hərəkət marşrutlarında və iş sahələrində (obyektlərində) yanğınların məhdudlaşdırılması və söndürülməsi;
- Zədələnmiş adamların axtarılması və onların uçqunlar altından, dağılan və yanan binalardan, qaz, su və tüstü ilə dolmuş otaqlardan çıxarılması;
- Uçmuş və zədələnmiş mühafizə qurğularının açılması, oradan insanların xilas edilməsi;
- Uçqunlar altında qalmış və süzücü-havalandırma sistemi zədələnmiş mühafizə qurğularına hava verilməsi;
- Zədələnmiş adamlara ilk tibbi yardım və ilk həkim yardımı göstərilməsi, onların müalicə müəssisələrinə köçürülməsi;
- Əhalinin təhlükəli sahələrdən təhlükəsiz rayonlara çıxarılması;
- Əhalinin sanitari təmizlənməsi, paltarların, texnikanın, nəqliyyatın, mühafizə vasitələrinin, ərazinin, qurğuların, habelə ərzaq məhsullarının və suyun zərərsizləşdirilməsi.

Fövqəladə hallar zamanı ailənin təhlükəsizliyini təmin etmək və təşvişin qarşısını almaq məqsədilə ailə üçün plan hazırlanması tövsiyə olunur.

Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planı:

- Yaşadığınız bölgə üçün xarakterik olan fəvqəladə halları əvvəlcədən müəyyən edin;
- Həmin fəvqəladə hallara hazırlıq, onların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasına dair davranış qaydalarını öyrənin, ailənin hər bir üzvünün bilməsinə əmin olun;
- Çalışdığınız yerlərdə (iş yeri, məktəb, bağça və s.) fəvqəladə hal planı (təxliyə planı) ilə tanış olun;
- Ailə üzvlərinizlə kənarında görüş yeri təyin edin. Əmin olun ki, ayrı düşdükdə hamı bir-biri ilə nə vaxt və necə əlaqə saxlayacağını bilir;
- Aidiyyəti qurumlardan başqa, fəvqəladə hallar zamanı əlaqə saxlaya biləcəyiniz yaxın bir adam müəyyən edin. Bütün ailə üzvləri o şəxsin telefon nömrəsini və ünvanını bilməlidir. Fəvqəladə haldan sonra həmin şəxsə zəng edin, olduğunuz yeri və hər şeyin qaydasında olub-olmadığını söyləyin;
- Ev heyvanı saxlayırsınızsa, fəvqəladə hallar zamanı onun təhlükəsizliyini necə təmin edəcəyinizi müəyyən edin. Çünki ev heyvanları belə hallar zamanı yaradılan sığınacaqlara buraxılmaz.

Plan hazırlandıqdan sonra aşağıdakılara əməl edilməlidir:

- Ailənlə fəvqəladə hallara hazırlığı birlikdə müzakirə edin və əmin olun ki, hər kəs öz rolunu bilir;
- Planınızı mütəmadi məşq edin, ailə üzvlərinin plan haqqında biliklərini müntəzəm olaraq yoxlayın;
- Ehtiyat çantasını vaxtılı-vaxtında yoxlayın, istifadə müddəti bitmiş məhsulları təzələyin.

Yadda saxlayın!

- Fəvqəladə hal baş verən zaman “112” qaynar xəttinə zəng etməyi və hansı məlumatları verəcəklərini uşaqlara öyrədin;
- Qaz və elektrik enerjisinin şəbəkədən necə ayrıldığını hər kəs öyrənib yadda saxlasın;
- Vacib sənədlərinizi təhlükəsiz yerdə saxlayın və onların bir surətini etibar etdiyiniz şəxsə verin.

Fövqəladə hallara hazırlıq çantası

Hazırlıq çantası fəvqəladə hadisələr zamanı istifadə edilməsi üçün hazırlanan və içərisində zəruri ehtiyac vasitələri olan ehtiyat çantasıdır. Bu çanta hər zaman hazır vəziyyətdə əl altında olmalıdır.

Hazırlıq çantasına olan tələblər:

Çantanın parçası möhkəm, işıqqaytaran zolaqlı, su keçirməyən və yüngül, qa-yışları isə boyunuza uyğun, daşımaya rahat olmalıdır.

Hazırlıq çantasında aşağıdakılar olmalıdır:

- Quru qida məhsulları və su (minimum 3 günlük qidalanma üçün yüngül, yer az tutan məhsullar);
- Tibbi yardım qutusu;
- Pul və sənədlər;
- Zəruri geyim əşyaları;
- Çoxfunksiyalı bıçaq;
- Kibrit və ya alışıqan;
- Şam;
- İynə və sap;
- Birdəfəlik istifadə üçün qab-qacaq;
- Fit (yardım çağırmaq üçün);
- Gigiyena vasitələri (nəm və quru salfet, sabun və s.);
- Kiçik bloknot və qələm;
- Kompas;
- Fənər və batareyalar;
- Telefon və qida bloku;
- Mümkündürsə, yataq torbası.

Yadda saxlayın ki, hazırlıq çantası yaşadığınız yerə və fərdi xüsusiyyətlərə uyğun olmalı, xarab ola bilən ərzaq və ləvazimatlar mütəmadi yenilənməlidir.

Sual və tapşırıqlar

1. Xilasetmə işləri nələri əhatə edir?
2. Ailənin fəvqəladə hallara hazırlıq planını şərh edin.
3. Hazırlıq çantasında nələr olmalıdır?
4. Zəruri geyim əşyaları deyəndə nə başa düşürsünüz?
5. Hazırlıq çantasındakı kiçik bloknot və karandaş nə üçün lazımdır?

Fikirlərinizi əsaslandırın.

6. Yaşadığınız yerin fərdi xüsusiyyətlərinə uyğun hazırlıq çantası yığın.

7. Yaşadığınız bölgə üçün xarakterik fəvqəladə hallara hazırlıq, onların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasını yerinə yetirin.

29. KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARININ TÖRƏTDİYİ FƏSADLARIN ARADAN QALDIRILMASI

“Bir hadisənin qarşısını almaq onun nəticələrini aradan qaldırmaqdan daha asandır”.

Heydər Əliyev

Kütləvi qırğın silahlarının törətdiyi fəsadların aradan qaldırılması təbii mənşəli dağıntıların aradan qaldırılmasından nə ilə fərqlənir?

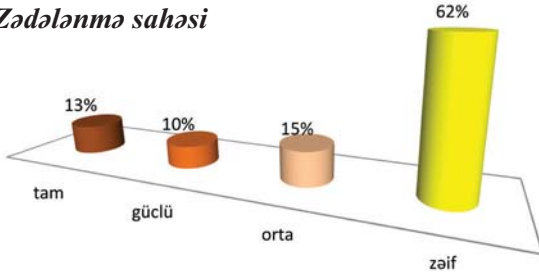
Nüvə zədələnməsi ocağı

Nüvə zədələnməsi ocağı nüvə partlayışının zədələyici amilləri nəticəsində saysız-hesabsız binalar, qurğular dağılan, yanğınlar və radioaktiv zəhərlənmə baş verən ərazidir. Burada mühafizə olunmayan əhali kütləvi surətdə zədələne bilər.

Nüvə zədələnməsi ocağının ölçüləri, burada dağıntıların nəticəsi və tələfat – nüvə sursatının gücü, partlayışın növü, yaşayış məntəqəsindəki tikililərin xüsusiyyətləri, yerin relyefi və s. faktorlardan asılı olur.

Dağıntıların ehtimal olunan xarakterini, aparılacaq xilasetmə işlərinin həcmi və şəraitini müəyyən etmək məqsədilə nüvə zədələnməsi ocağını dörd zonaya – tam, güclü, orta və zəif dağıntılar zonasına ayırırlar.

Zədələnmə sahəsi

Zədələnmə ocağı sahəsinin 13%-ni tam, 10%-ni güclü, 15%-ni orta, 62%-ni zəif dağıntılar zonası təşkil edir.

Bu zonalarda görüləcək xilasetmə işləri:

Tam dağıntılar zonasında – xilasetmə işləri aparılacaq sahələrə keçid yolu düzəltmək və oradakı yanğını söndürmək; uçqun altında qalmış sığınacaq və daldalanacağa hava keçməsinə təmin etmək; oradan insanları çıxarmaq, onlara tibbi yardım göstərmək və s.

Güclü dağıntılar zonasında – yanğını söndürmək, uçqunlar altında və yanan binalarda qalan insanları xilas etmək; uçqun altında qalan sığınacaqları açmaq, oraya hava vermək; xilasetmə işlərinə təhlükə törədən zədələnmiş binaları və qurğuları dağıtmaq və s.

Orta dərəcəli dağıntılar zonasında – güclü yanğınları söndürmək; mühafizə qurğularının çıxış yerlərini açmaq, buradan və yanan binalardan insanları xilas etmək və s.

Zəif dağıntılar zonasında – ayrı-ayrı yanğınları söndürmək; yanan binalardan insanları xilas etmək, tibbi yardım göstərmək və s.

Radioaktiv zəhərlənmə zonalarında görülən tədbirlər. Burada radiasiyanın səviyyəsini müəyyən etmək üçün kəşfiyyat işləri aparılır, xəstəlik və ölümün sayı hesablanır, görüləcək işlərin (baytar emalı, heyvanların müalicəsi və ya məhv edilməsi, tikilinin, yemin, suyun dezaktivasiyası və s.) həcmi müəyyən edilir. Radioaktiv zəhərlənmə zonasında heyvanların mühafizə və saxlanma rejiminin düzgün seçilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır.

Qapalı şəraitdə saxlanılan heyvanlar radioaktiv maddələrdən etibarlı mühafizə edilir. Tikilidən kənar təhlükə sovuşmayana qədər onlar tikili daxilində saxlanılır.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı

Kimyəvi silah tətbiq olunan ərazilərdə kimyəvi zəhərlənmə ocağı yaranır.

Kimyəvi zəhərlənmə ocağı kimyəvi silahın zəhərli maddələri (ZM) və ya güclü təsire malik zəhərli maddələr (GTZM) nəticəsində həmin ərazidə əhalinin, heyvanların və bitkilərin zədələnməsi baş verdiyi əraziyə deyilir. Kimyəvi zəhər-

lənmə ocağının ölçüləri zəhərləyici maddələrin işlədilməsi miqyasından, növündən, tətbiq edilmə üsulundan, meteoreoloji şəraitdən və yerin relyefindən asılı olur. Kimyəvi zəhərlənmə ocağı iki zonaya – ZM ilə bilavasitə zəhərlənən əsas zonaya, ZM-in buxar və ya aerozolları yayılan ikinci zonaya ayrılır. GTZM-dən mühafizə olunmaq üçün sənaye əleyhqazlarından və xüsusi respiratorlardan istifadə olunur.

Ərazinin, eləcə də kənd təsərrüfatı heyvanlarının saxlanıldığı yerin zəhərləyici maddələrdən təmizlənməsi böyük qüvvə və vasitələrin sərfiyyatını tələb edir. Məsələn, 1 hektar sahədə deqazasiya işlərinin görülməsi üçün 10 ton deqazasiya məhlulu işlədilir. Ona görə də zəhərsizləşdirmə yalnız insanların yaşayaraq işlədiyi, heyvanların və ərzağın saxlanıldığı ərazilərdə aparılır. Digər ərazilər isə xüsusi məhdudedicilə işarələrlə qeyd olunaraq öz-özünə zəhərsizləşdirmə üçün saxlanılır. Dağıdıcı amilin növündən asılı olaraq ərazinin, yemin, suyun və digər əşyaların zəhərsizləşdirilməsi dezaktivasiya, deqazasiya və dezinfeksiya adlandırılır. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının saxlanılma yerlərinin, ərazinin, kənd təsərrüfatı texnikasının, ərzağın, suyun təmizlənməsi müxtəlif mexaniki, fiziki, kimyəvi, fiziki-kimyəvi və kombinəedilmiş üsullarla aparıla bilər.

Bioloji zədələnmə ocağı

Bioloji silah tətbiq olunan ərazilərdə bioloji zədələnmə ocağı yaranır.

Bakterioloji (bioloji) zədələnmə ocağında infeksiyon xəstəliyin yayılmasının qarşısını almaq üçün xüsusi rejim – karantin rejimi qoyulur.

Karantin bakterial zədələnmə ocağını tam təcrid etmək, infeksiyon xəstəliyin yayılmasının qarşısını almaq və yoluxmanı aradan qaldırmaq məqsədilə yerinə yetirilən epidemiya əleyhinə rejimli profilaktik tədbirlər sistemidir. Karantin məqsədi zədələnmə ocağını tam təcrid etmək və xəstəliyi aradan qaldırmaqdır. Rejimli tədbirlərə bunlar aiddir: zədələnmə ocağını təcrid etmək, əhalini kiçik qruplara bölmək, komendant xidməti yaradaraq əraziyə giriş və çıxışı qadağan etmək, ev əşyalarının və heyvanlarının ərazidən çıxarılmasına qadağa qoymaq, ocağın içərisində hərəkəti məhdudlaşdırmaq.

Epidemiya əleyhinə tədbirlər:

- Təcili profilaktika;
- Xəstələrin və xəstələndiyi şübhə edilənlərin müəyyənləşdirilərək təcrid olunması;
- Onların hospitala göndərilməsi və müalicəsi;
- Əhalinin sanitar təmizlənməsi;
- Ərazinin, nəqliyyatın, əşyaların və mənzillərin dezinfeksiyası.

Karantin qoyulan ərazidə bütün müəssisələrdə işlər, tədris ocaqlarında dərslər dayandırılır, bazarlar və əhalinin kütləvi yığıldığı yerlər bağlanır. Fəhlə və qulluqçular profilaktik sanitariya təmizlənməsindən keçirilir. Karantin zonasına yalnız mülki müdafiə qərargahı rəisi tərəfindən xüsusi icazəsi olanlar buraxılır. İşini davam etdirən obyektlər xüsusi rejimə keçirilir, işçiləri kiçik qruplara bölünür, onlar arasında əlaqə azaldılır. Qidalanmaq və istirahət üçün xüsusi otaqlar ayrılır. Əhaliyə evlərindən çıxmaq tövsiyə olunur. Ərzaq və su lazım gəldikdə xüsusi dəstələr vasitəsilə evlərə çatdırılır. Karantin müddəti axırncı xəstənin təcridindən, şəxsi heyətin tam sanitar təmizlənməsi və yoluxmuş obyektlərin dezinfeksiyası başa çatdıqdan sonra ləğv edilir.

Kütləvi xəstələnmə təhlükəsi olmadıqda observasiya rejimi təyin olunur.

Observasiya epidemiya ocağında yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almaq məqsədilə həyata keçirilən təcridetmə – məhdudlaşdırma və müalicə-profilaktik tədbirlər sisteminə deyilir.

Observasiya zamanı görülən işlərə aşağıdakılar daxildir:

1. Giriş-çıxışın məhdudlaşdırılması;
2. İnfeksiyon xəstələrin müəyyənləşdirilməsi, təcrid edilməsi və hospitallaşdırılması, əhalinin sanitar təmizlənməsi;
3. Təcili profilaktik tədbirlərin görülməsi, sanitar-gigiyenik və epidemiya əleyhinə tədbirlərin gücləndirilməsi.

Observasiya zamanı bütün müalicə-profilaktika tədbirləri olduğu kimi aparılır, yalnız təcridetmə tədbirləri yüngülləşdirilir. İnfeksiyon zədələnmə ocağında əhali tibb xidmətinin qoyduğu bütün tədbirlərə ciddi riayət etməlidir. Profilaktik peyvəndlərin keçirilməsindən və dərman qəbulundan heç kim imtina etməməlidir. Observasiya müddəti son xəstə təcrid olunduqdan, dezinfeksiya işləri başa çatdıqdan sonra aradan qaldırılır. Müşahidə olunan şəxslər bu məqsədlə yaradılmış observasiya məntəqələrində yerləşdirilir, daimi nəzarət altında saxlanılır. Bəzən müşahidə zamanı profilaktik peyvəndlər aparılır. Müşahidə olunan şəxslər arasında xəstələr aşkar edilərsə, onlar təcrid edilir, digərləri yenidən sanitar təmizləmədən keçirilir, otaqlar dezinfeksiya olunur, observasiya müddəti uzadılır. Bu müddət başa çatdıqdan sonra müşahidə olunan şəxslər karantin zonasını tərk edir və onlara əmək qabiliyyətini itirmə vəərəqəsi verilir, observasiya məntəqələrində son dezinfeksiya işləri aparılır. Karantin və observasiya zonalarında əhali profilaktik olaraq antibiotik və digər preparatlar qəbul edir. Karantin və observasiya təyin olunduqdan sonra həmin ərazidə dezinfeksiya, dezinseksiya və deratizasiya həyata keçirilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Nüvə zədələnməsi ocağının ölçüləri nələrdən asılıdır?
2. Zədələnmə ocağının sahəsini hansı dağıntılar zonası təşkil edir?
3. Nüvə zədələnməsi ocağında görülməli xilasetmə işlərini şərh edin.
4. Kimyəvi silah tətbiq olunan ərazilərdə hansı vəziyyət yaranır?
5. Radioaktiv zəhərlənmə zonalarında hansı tədbirlər görülür?
6. Karantin və observasiya rejimini şərh edin.

30. FƏRDI MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏ QAYDALARI

Fərdi mühafizə vasitələri onlardan istifadə edən şəxsləri ətraf mühitdəki hər hansı zərərli maddələrdən və digər bu kimi təhlükələrdən qorumaq üçün istifadə olunur. Lakin onlar mühafizə zamanı son ümid vasitəsi kimi qəbul edilməlidir. Fərdi mühafizə vasitələri kollektiv mühafizə qurğusunu tam əvəz edə bilməz. Eyni zamanda, fərdi şəkildə istifadə olunduqlarına görə onlar ümumi mühafizə sistemləri üçün əvəzedici vasitə kimi qəbul edilməməlidir.

Sizcə, fərdi mühafizə vasitələrinin istifadəsi bütün əhəlinin təhlükəsizliyini təmin edə bilərmə?

Süzücü ümumqoşun əleyhqazları

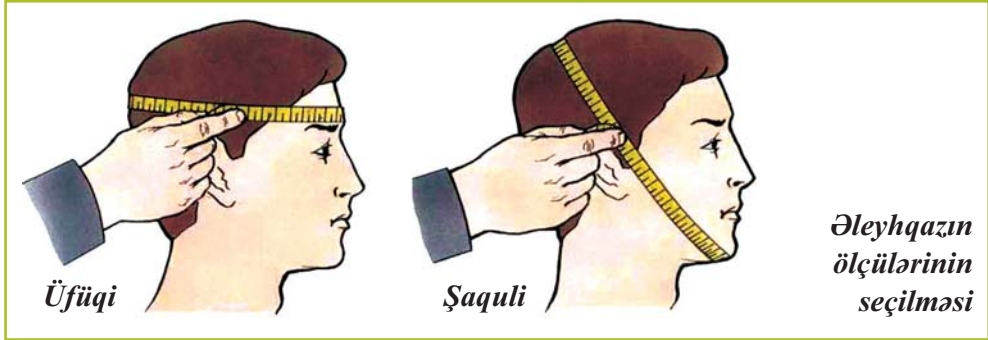
“Radon” süzücü ümumqoşun əleyhqazı şəxsi heyətin tənəffüs orqanlarını, gözlərini və sifətini havada qaz, buxar və aerosol halında olan zəhərleyici maddələrdən, radioaktiv tozlardan qorumaq üçün təyin olunub.

Əleyhqazın iş prinsipi nəfəs orqanlarını ətraf mühitdən qorumaq və alınan havanı zəhərli aerosol və buxarlardan süzgəc vasitəsilə təmizləməkdən ibarətdir.

“Radon”
süzücü əleyhqazı

Onun üz maskasının ən kiçik, kiçik, orta və böyük ölçüləri var. Şerti ölçüləri üz maskasının üzərində aşağıdakı formada yazılır:

Əleyhqazın üzlük hissəsinin lazımi ölçüsünü tapmaq üçün üfüqi və şaquli ölçü kəmiyyətlərini (sm-lə) cəmləyir və lazımi ölçünü cədvəl üzrə müəyyən edirlər.

Üfüqi ölçü: qaşların üstü, qulaqların üst tərəfi və boyun arxasından keçən dairəvi xətdir.

Şaquli ölçü: kəllə–yanaq–çənəaltı dairəvi xətdir.

<i>Ölçmənin nəticəsi</i>	<i>Tələb olunan ölçü</i>
121 sm-ə qədər	1
121,5–126 sm-ə qədər	2
126,5–131 sm və daha çox	3

Süzücü əleyhqazdan istifadə qaydaları. Şəraitdən asılı olaraq süzgeç tipli əleyhqaz “Yürüş”, “Hazır” və “Döyüş” vəziyyətində gəzdirilir. “Yürüş” vəziyyətində əleyhqaz çantası qayıışı sağ tərəfdən keçirilməklə sol yandan asılır, yuxarı həddi kəmər səviyyəsində, qapağı çölə və bağlı olur. Yerləş zamanı sol əlin hərəkətinə mane olmaması üçün çanta arxaya çəkilir. Əleyhqaz “**Hazır**” vəziyyətə “**Əleyhqazı hazırla**” komandası ilə gətirilir. Bu komanda ilə əleyhqaz qabağa çəkilir, bağla bel nahiyəsinə bərkidilir, çantanın qapağı açılır.

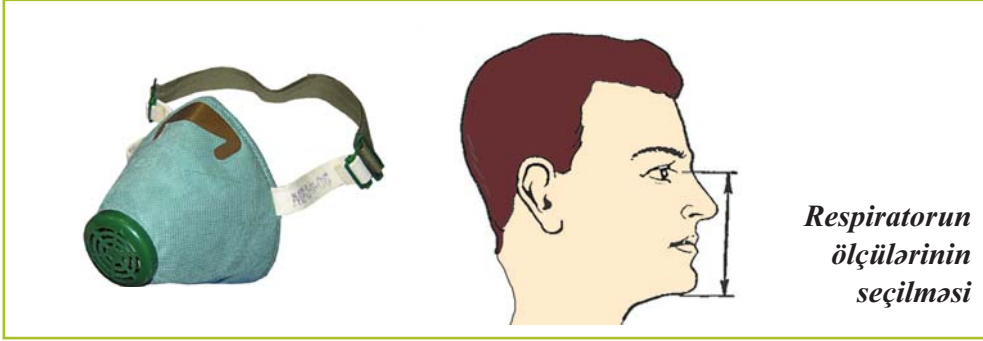
Əleyhqaz “**Döyüş**” vəziyyətinə “**Qazlar**”, “**Kimya həyəcanı**” komandaları ilə, yaxud sərbəst olaraq radioaktiv çirklənmə, zəhərleyici maddələr, bakterioloji (bioloji) vasitələr aşkar edildiyi zaman gətirilir. Bunun üçün tənəffüs saxlanılır, gözlər yumulur, baş geyimi çıxarılır, hər iki əlin dörd barmağı ilə şlem-maskanın aşağı hissəsinin qalınlaşdırılmış kənarından tutaraq (baş barmaq kənarında qalır) şlem-maskanı çənəyə, əllərin yuxarı və arxaya cəld hərəkəti ilə başa geyilir (bu zaman şlem-maskada qırıqlar olmamalı, gözlüklər qovşağı gözlərin önündə olmalıdır), nəfəs tam buraxılır, gözlər açılır və tənəffüs bərpa edilir.

Əleyhqaz “**Kimyəvi həyəcan sovuşdu**”, yaxud “**Əleyhqazı çıxarın**” komandası ilə çıxarılır.

Respiratorlardan istifadə qaydaları

Respiratorların təyinatını 10-cu sinif proqramından artıq bilirik.

Respiratorlar üç ölçüdə buraxılır. Onun hər hansı bir şəxs üçün seçilməsi həmin şəxsin alın və burnunun birləşdiyi nöqtə ilə çənəsinin ən aşağı nöqtəsi arasındakı məsafəni ölçməklə aparılır.

<i>Ölçmənin nəticəsi</i>	<i>Tələb olunan ölçü</i>
109 mm-ə qədər	1
110 mm-dən 119 mm-ə qədər	2
120 mm və çox	3

Respirator seçildikdən sonra geyilmə zamanı onun kipliyi yoxlanılır. Bunun üçün:

– Yarımmaska üzə geyilir, bu zaman burun və çənə yarımmaskanın içində olmalıdır;

– Başlıq elə geyilir ki, baş başın kəlləsində olur, lazım gələrsə, yarım-maskanı çıxarıb başın uzunluğunu tənzimləmək mümkündür;

– Sıxacı buruna sıxmaq lazımdır.

Yarımmaskanın üzə kipliyini yoxlamaq üçün nəfəsburaxma klapanının qoruyucu ekranının deşiklərini ovucla örtmək və yüngül nəfəs buraxmaq lazımdır. Əgər bu zaman respiratorun kənarlarından hava çıxmırsa və o, azca şişirsə, deməli, respirator düzgün geyilmişdir. Əgər burun pərlərinin yanından hava çıxırsa, onda burun sıxacı bir az bərk sıxılmalıdır. Bu zaman yenə də hermetiklik alınmırsa, onda ölçünü dəyişmək, yoxlamadan sonra isə onu çantaya qoymaq lazımdır.

Şəxsi heyət onu **“Respiratoru geyin”** komandası ilə geyinir. Bunun üçün baş geyimini çıxarmaq, respiratoru çantadan götürüb geyinmək, paketi çantaya qoymaq və baş geyimini geyinmək lazımdır.

Respiratorun çıxarılması əleyhqazların çıxarılması üçün verilən komandalarla icra olunur.

Respiratoru çıxardıqdan sonra yarımmaskanı çırpmaqla onun xarici hissəsindən tozu kənar edərək dezaktivləşdirmək lazımdır. Yarımmaskanın daxili səthi nəm tamponla silinir, sonra qurudulur, pakete qoyulur və çantada saxlanılır.

Dərinin qorunma vasitələri

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində silahlanmada olan müasir **YMK-1 yüngül mühafizə kostyumu** şəxsi heyətin dəri səthlərini, geyim və ayaqqabılarını zəhərləyici maddələrdən, radioaktiv tozlardan, kimyəvi və bakterioloji vasitələrdən qorumaq üçün təyin olunub.

YMK-1 kostyumu xüsusi qorunma paltarına aiddir. O, çirklənmiş zonaların radiasiya, kimyəvi, bakterioloji kəşfiyyatının, ələ keçmiş qurğuların və əmlakın xüsusi kəşfiyyatının, ekspertizasının aparılması zamanı istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdur.

YMK-1 kostyumunun materialı kamuflyaj edilmiş, nəfəs almaq üçün yararlı təbəqəsi olan, su keçirməyən qoruyucu parçadandır. Zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmiş YMK-1 kostyumunun xüsusi təmizlənməsi həyata keçirilir, sonra isə yenidən istifadə edilir.

YMK-1 gödəkcədən, şalvarla birlikdə kəmərdən, beşbarmaqlı rezin əlcəkdən, uzunboğaz rezin çəkmədən və 2 ədəd çantadan ibarətdir.

YMK-1 kostyumu (gödəkə və şalvar) üç ölçüdə (boyda) hazırlanır:

Birinci boy	165 sm-ə qədər
İkinci boy	165 sm-dən 172 sm-ə qədər
Üçüncü boy	172 sm-dən çox
Rezin çəkmələr	42; 44; 46 və 48 ölçülərdə hazırlanır

Sual və tapşırıqlar

1. Süzücü ümumqoşun əleyhqazı olan “Radon”un təyinatını şərh edin.
2. Süzücü əleyhqazdan istifadə qaydalarını praktiki göstərin.
3. Özünüə görə respirator ölçülərini müəyyən edin.
4. YMK-1 yüngül mühafizə kostyumunun təyinatını şərh edin.
5. Əleyhqazın, yaxud respiratorun geyinilməsi normativini yerinə yetirin.
6. YMK-1 kostyumunun geyinilməsi normativini yerinə yetirin.

Fərdi mühafizə vasitələrinin geyilməsi üzrə bəzi NORMATİVLƏR

N	Normativin adı	Normativin yerinə yetirilmə şərti (qaydası)	Öyrədilənlərin kateqoriyası (bölmə)	Vaxta görə qiymət		
				“əla”	“yaxşı”	“kafi”
F.1	Əleyhqazın, yaxud respiratorun geyinilməsi	Gözlənilmədən “Qazlar” və ya “Respiratoru geyin” komandası verilir. Öyrədilənlər əleyhqazları və ya respiratorları geyinirlər. Vaxt komanda verilən andan baş geyiminin geyinilməsində hesablanır. Qeyd: Sürətdə əleyhqazın, məxrəcdə isə respiratorun geyinilmə vaxtı göstərilib.	Hərbi qulluqçu	<u>7 san.</u> 11 san.	<u>8 san.</u> 12 san.	<u>10 san.</u> 14 san.
			Heyət (manqa)	<u>8 san.</u> 12 san.	<u>9 san.</u> 13 san.	<u>11 san.</u> 15 san.
			Taqım	<u>9 san.</u> 13 san.	<u>10 san.</u> 14 san.	<u>12 san.</u> 17 san.

N	Normativin adı	Normativin yerinə yetirilmə şərti (qaydası)	Öyrədilənlərin kateqoriyası (bölmə)	Vaxta görə qiymət		
				“əla”	“yaxşı”	“kafi”
F.5	Yüngül qoruyucu kostyumun (YMK-1) və əleyhqazın geyinilməsi	“Yüngül qoruyucu kostyum geyin”, “Qazlar” komandaları ilə öyrədilənlər yüngül qoruyucu kostyumu və əleyhqazları geyinirlər.	Hərbi qulluqçu	4 dəq.	4 dəq. 20 san.	5 dəq. 10 san.

31. KİMYƏVİ KƏŞFİYYAT VƏ RADİASİYAYA NƏZARƏT CİHAZLARINDAN İSTİFADƏ QAYDALARI

Zəhərləyici və adi kimyəvi maddələri aşkar etmək üçün kimyəvi kəşfiyyat cihazlarından istifadə olunur. Müasir zəhərləyici maddələri hiss orqanları vasitəsilə aşkar etmək heç də həmişə mümkün deyil. Onların çoxunun iyi, rəngi, qıcıqlandırıcı xassələri yoxdur. Bir sıra maddələrin zəhərlilik dərəcəsi o qədər yüksəkdir ki, onları iyinə və ya qıcıqlandırıcı təsirinə görə aşkar etmək cəhdi zəhərlənmələrlə nəticələnə bilər.

Kimyəvi kəşfiyyat aparılmazsa, nə baş verir?

Kimyəvi kəşfiyyat cihazları

Müşahidə yolu ilə, yəni əşyanın səthindəki zəhərli maddənin damcılarına və ləkələrinə, yaratdığı buludun və zəhərlənmiş bitki yarpaqlarının rənginin dəyişməsinə görə onlardan bəzilərini təxmini olaraq aşkar etmək mümkündür.

ВПХР qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı

Təyinatı və quruluşu. ВПХР (QKKC) qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı havada, ərazidə, müxtəlif texnikaların (obyektlərin) səthində zəhərləyici maddələri (ZM) təyin etmək üçündür. O, havada, ərazidə, müxtəlif texnikaların (obyektlərin) səthində zarin, zoman, iprit, havada V-qazları, fosgen, difosgen, sianid turşusu, xlorosian tipli ZM-in mövcudluğunu müəyyən edir.

ВПХР tipli qoşun kimyəvi kəşfiyyat cihazı

Bir gün italyalı kimyaçı Fransa kralı XIV Lüdovikə müraciət edərək özünün ixtira etdiyi bakterioloji silahı silahlanmaya qəbul etməsinə xahiş edir. Kral nəinki bu təklifdən imtina edir, hətta silahın sirrini başqa ölkələrə satmaması üçün ona ömürlük təqaüd ödəyir.

İndikator borucuqları ZM-i təyin etmək üçündür. O, daxilinə doldurucu maddə və reaktivli ampulalar yerləşdirilmiş, ucları lehirlənmiş şüşə borucuqlardan ibarətdir. Borucuqlar rəngli halqa şəklində haşiyələrlə işarələnmişdir. Bu haşiyələr həmin borucuq vasitəsilə hansı zəhərləyici maddənin təyin edildiyini göstərir.

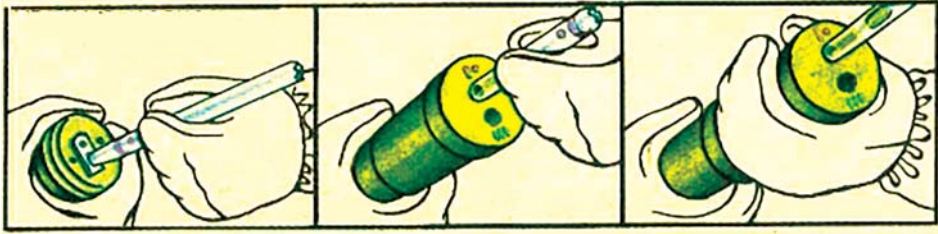

İndikator borucuqları

Cihazın dəstində üç növ indikator borucuqları olur: bir qırmızı haşiyəli və qırmızı nöqtəli borucuqlar – zarin, zoman, V-qazları tipli ZM-i; üç yaşıl haşiyəli borucuqlar – fosgen, difosgen, sianid turşusu, xlorsianı; bir sarı haşiyəli borucuq isə ipriti təyin etmək üçündür. Hər kağız kasetdə eyni işarəli 10 ədəd indikator borucuğu yerləşir.

İndikator borucuqlarının uclarını aşağıdakı qaydada ayırmaq lazımdır:

- sol əllə nasosu, sağ əllə indikator borucuğunu götürməli;
- indikator borucuğunun ucunu nasosdakı bıçaq vasitəsilə çərtməli;
- borucuğun çətilmiş ucunu nasosun başlığında çökək yerə basmaqla sındırmaqlı, bu qayda üzrə borucuğun digər ucunu da açmalı və nasosu işlətməli.

Nasosun işlədilməsi (vurulması) sürəti 1 dəqiqədə 50–60 hərəkətə bərabərdir.

Radiasiyaya nəzarət cihazları

Mülki Müdafiə sistemində dozimetriyanın əsas vəzifəsi müxtəlif radiasiya şəraitində əhəlinin, mülki müdafiə qoşunları və hərbi ləşməmiş dəstələrin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə ionlaşdırıcı şüalanmaları aşkar etmək və bu şüalanmaların onlar üçün yaratdığı təhlükənin dərəcəsini qiymətləndirməkdir.

Dozimetriya vasitəsilə aşağıdakı işlər yerinə yetirilir:

– Zədələnmə ocaqlarında xilasetməni, digər təxirəsalınmaz işlərin təhlükəsizliyini və əhəlinin həyat fəaliyyətini təmin etmək üçün şüalanmaların aşkarlanması və ölçülməsi;

– Dezaktivasiya və sanitariya təmizlənməsinin həyata keçirilməsi zərurətini, bunların keyfiyyətini müəyyənləşdirmək, habelə zəhərlənmiş ərzaq məhsullarının

dan istifadənin mümkünlüyünü, normalarını təyin etmək üçün müxtəlif obyektlərin zəhərlənmə dərəcələrinin ölçülməsi;

– Radiasiya baxımından əhalinin və ayrı-ayrı adamların iş qabiliyyətini təyin etmək məqsədilə şüalanma dozalarının ölçülməsi;

– Ərzaq məhsullarının, suyun radioaktiv maddələrlə zəhərlənmə dərəcəsinin laboratoriyalarda ölçülməsi.

Dozimetrik cihazları təyinatına, vericisinin tipinə, ölçülən şüalanmanın növünə və cihazın sxeminin çevirdiyi elektrik siqnallarının xarakterinə görə təsnif etmək olar.

Target Identifier cihazı

- 1 – sintilyator;
2 – indikator tablosu;
3 – tənzimləyicilər.
Çəkisi 1,25 kq-dır.

Target Identifier spektral müşahidə cihazının təyinatı və texniki göstəriciləri. Target Identifier spektral müşahidə cihazı əldə gəzdirilən detektordur, qamma və neytron radioaktiv mənbələrin yerini müəyyən etmək, radionuklid spektral analizini aparmaq üçün təyin olunmuşdur.

Cihazın işə hazırlanması. Cihazı işə salmaq üçün elektrik təchizatı düyməsindən istifadə etməklə “LED” qırmızı “Həyəcan” işarəsi işıqlanana qədər düyməni basırıq, bu zaman tabloda “ON” yazısı görünəcəkdir. Cihazı söndürmək üçün isə səs siqnalları səslənənə və indikator tablosunda “POWER OFF” (enerji təchizatı kəsilmişdir) yazılana qədər düyməni basırıq. Bu halda tabloda “OFF” görünəcəkdir.

Doza səviyyəsini ölçmək üçün mənbə “Deso Rate Mode” rejimində yerləşdirilir. Mənbənin yerinin müəyyən edilməsi üçün “FINDER MIOD” rejimindən, mənbənin tərkibinin müəyyən edilməsi üçün isə “IDENTIFICATION MODE” rejimindən istifadə edilir.

Polimaster DKQ RM1621A tipli fərdi dozimetrin təyinatı və texniki göstəriciləri. Polimaster DKQ RM1621A tipli fərdi dozimetr γ - və rentgen şüalanmasının ekvivalent dozasını, eyni zamanda ekvivalent dozasının gücünü ölçmək üçün təyin edilmişdir. Cihazın işə hazırlanması üçün ancaq 2 düymədən istifadə olunur.

Polimaster DKQ RM1621A tipli fərdi dozimetr

- 1 – detektor; 2 – infra-qırmızı şüaları qəbuledici (ötürücü); 3 – maye kristal lövhə; 4 – səsli həyəcan siqnalı; 5 – “LIGHT”/“SET” düyməsi, 6 – MODE (iş rejimi) düyməsi, 7 – qida mənbəyi

Cihazın işə hazırlanması və istifadə qaydaları

Cihazı işə hazırlamaq üçün əvvəlcə “LIGHT”/“SET” düyməsi ilə quraşdırma rejiminə daxil olmaq lazımdır. Bunun üçün “SET” düyməsini 5 saniyə basıb saxlamaq, sonradan isə norma hədlərini quraşdırmaq lazımdır: doza rejimini; doza səviyyəsi rejimini və hər biri üçün iki norma həddini.

“SET” (quraşdırmaq) rejimindən istifadə edərkən lazımdır:

- hazırda əksolunan rejim üzrə norma hədlərini quraşdırıb “SET” (quraşdırma) düyməsini 5 saniyə basmaqla birinci norma həddini aktivləşdirmək;
- yanıb-sönən qiymətləri dəyişmək üçün “MODE” (rejim) düyməsindən istifadə edərək “SET” düyməsini azacıq basmaqla növbəti qiyməti seçmək;
- “SET” düyməsini 5 saniyə basaraq 1-ci norma həddinin quraşdırılmasını sona çatdırmaq;
- ikinci norma həddini quraşdırmaq üçün “SET” düyməsini cəld basaraq vahidləri, rəqəmləri və onluqları seçmək;
- yanıb-sönən rəqəmlərin qiymətini artırmaq üçün “MODE” düyməsindən istifadə edib “SET” düyməsini yenidən 5 saniyə basaraq “Display Mode” (İndikator rejimi) rejiminə (quraşdırmaların sonu) qayıtmaq;
- doza səviyyəsini yenidən quraşdırmaq və taymeri sıfır səviyyəsinə gətirmək üçün “SET” və “MODE” düymələrini birlikdə 5 saniyə basmaq.

Həyəcan siqnalının səsini kəsmək üçün istənilən düyməni basmaq olar. Əgər qiymət norma həddindən aşağı düşərsə, bu halda səs kəsilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Müasir zəhərləyici maddələri hissiyyat orqanları vasitəsilə aşkar etmək nə üçün təhlükəlidir?
2. Zəhərləyici maddələri təyin etmək üsulları barədə təqdimat hazırlayın.
3. BİXP-in köməyi ilə zəhərləyici maddələri təyinetməni yerinə yetirin.
4. Şəxsi heyətin aldığı şüalanma dozalarını nəyə görə mütəmadi olaraq ölçmək lazımdır?
5. İonlaşdırıcı şüalanmaları təyin etmək üsulları haqqında fikirlərinizi bildirin.
6. Dozimetrik cihazlar barədə təqdimat hazırlayın.

TİBBİ BİLİKLƏR VƏ İLK TİBBİ YARDIM QAYDALARI

Hərbi tibbi hazırlıq

- ✓ 32. Sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması
- ✓ 33. Fövqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardım
- ✓ 34. Radioaktiv və kimyəvi zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardımın göstərilməsi
- ✓ 35. Radioaktiv və kimyəvi zədələnmələrin tibbi profilaktikası
- ✓ 36. Yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə

32. SAĞLAM HƏYAT TƏRZİNİN FORMALAŞDIRILMASI

Sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasında insanın sağlamlığına müsbət təsir edən amillərin, xüsusilə gündəlik iş rejiminin, səmərəli qidalanmanın və idmanla məşğul olmağın təsiri böyükdür.

Sağlam həyat tərzini hansı amillər şərtləndirir?

Hörmətli gənclər, QİÇS (Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu), hemo-filiya, talassemiya, narkomaniya, alkoqolizm, xərçəng və s. xəstəliklərin geniş yayıldığı bir dövrdə yaşayırıq. Sağlamlıq haqqında biliklərə yiyələnmək və bu biliklərə riayət etmək hər kəsin başlıca vəzifələrindən biridir. Sağlam həyat təzi hər bir yeniyetmənin, gəncin şəxsi seçim yolu və fərdi davranış sistemidir. Məktəblilərdə onun formalaşmasında valideynlərin və müəllimlərin şəxsi nümunəsi xüsusi rol oynayır.

Siz Həyat bilgisi, Biologiya, Çağırışaqədərki hazırlıq fənlərini öyrənərkən ekoloji biliklərə yiyələnməklə yanaşı, ekoloji təfəkkür və mədəniyyətə malik şəxsiyyət kimi də formalaşırırsınız. Asudə vaxtınızın səmərəli təşkili sizi zərərli vərdislərdən çəkindirir, sağlam həyat təzinə meyilləndirir. Ətraf mühitin qayğısına qaldıqca öz fiziki və mənəvi sağlamlığınız barədə də düşünürsünüz.

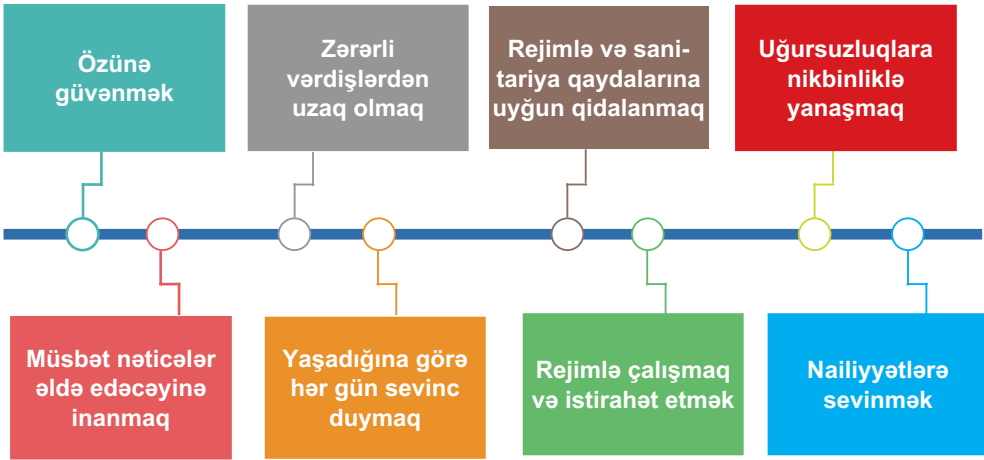
Zəlzələ, sel, daşqın, torpaq sürüşməsi, yanğın, eləcə də digər təbii fəlakətlər zamanı davranış və xilasolma qaydaları ilə tanış oldunuz. Təbii fəlakət zamanı

insanların ilk yardıma nə qədər ehtiyacı olduğunu və bu yardımın onlar üçün nə qədər önəm daşdığını da artıq bilirsiniz. İndi isə təbii fəlakət zamanı zərər çəkən insanların xilas edilməsi, onlara yardım göstərilməsi kimi verdişlərə yiyələnməyin əsl vaxtıdır.

Oxuduğunuz təhsil müəssisəsində təşkil edilmiş ekoloji lövhələrdən yoluxucu xəstəliklər, yoluxma mənbələri və bu xəstəliklərə yoluxmamaq üçün profilaktik tədbirlərlə tanış olmalısınız.

**Əziz gənclər, sağlam həyat tərzinizi təmin etmək üçün
özünüzdə aşağıdakı cəhətləri mütləq
formalaşdırmalısınız:**

**Unutmayın ki, xırda bir uğurun sevinci
böyük nailiyyətlərə təkan verir.**

- Özünü yaxşı hiss edirsənsə, bu sağlamlıqdır.
- Heç yerin ağrırsa, bu sağlamlıqdır.
- Həyatda sevinməyinə heç nə mane olursa, bu sağlamlıqdır.
- Səhər yuxudan xoş əhvali-ruhiyyə ilə oyanırsansa, bu sağlamlıqdır.

Cəmiyyətdə gənc nəslin sağlam yetişməsinə mane olan problemlərin siyahısında siqaretçəkmə, narkomaniya və spirtli içkilərin istifadəsi kimi zərərli vərdişlər daha geniş yer tutur. Siqaretin insan orqanizminə nə qədər ziyan vurduğunu siqaret çəkənlər çəkməyənlərdən daha yaxşı bilir. Ömrünü siqaret çəkməklə, spirtli içki və narkotik maddələr qəbul etməklə keçirmək öz sağlamlığınıza küllüq çalmaq deməkdir.

Gənclərin zərərli vərdişlərə qurşanması bir tərəfdən onların zehni inkişafını zəiflədir, digər tərəfdən isə idmana, təhsilə, zəhmətə olan həvəsini söndürür.

Spirtli içkiləri çox qədim zamanlardan "əqlin oğrusu" adlandırmışlar. Məşhur riyaziyyatçı Pifaqor spirtli içki aludəçiliyini "Sərxoşluq ağılsızlığın məşqidir" sözləri ilə xarakterizə etmişdir.

Sağlam böyüməyiniz, hərtərəfli inkişaf etmiş bir şəxsiyyət kimi yetişməyiniz üçün özünüzdə erkən yaşlardan sağlam həyat tərzinə uyğun vərdişlər formalaşdırmalısınız. Bu məqsədlə məktəblərdə fəaliyyət göstərən idman dərnekələrində (bölmələrində), Uşaq-Gənclər İdman Məktəblərində maraqlarınız üzrə idmanla məşğul olmalısınız. Günə səhər gimnastikası ilə başlamalı, günün müxtəlif vaxtlarında kross qaçışları həyata keçirməlisiniz.

Təbii sərvətlərdən düzgün istifadə qaydalarını öyrənmək də sizin sağlam ruhlu, sağlam düşüncəli, bir sözlə, fiziki və mənəvi cəhətdən yetkin vətəndaş kimi tərbiyə edilmənzə kömək edər.

Müəllim-şagird kollektivinin maraqlı oyun formasında birgə təşkil etdiyi tədbirlər, əlamətdar təqvim günlərinə həsr edilmiş spartakiadalar sağlam həyat tərzinizin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

- 31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Gününə həsr edilmiş siniflərarası estafet yarışlarının;
- 5 Mart – Bədən Tərbiyəsi və İdman Gününə həsr edilmiş silsilə idman tədbirlərinin;
- 7 Aprel – Ümumdünya Sağlamlıq Gününün;
- Tədris ilinin başa çatması münasibətilə hərbi idman bayramının

keçirilməsinin əsas məqsədi insan orqanizmi üçün çox vacib olan sağlamlığı möhkəmləndirməyə maraqlı yaratmaqdır.

Ümumdünya Sağlamlıq Günü təşkil olunan “Sağlam həyat təzi nədir?”, “Ekologiya və insan sağlamlığı” və s. mövzularda viktorinalarda, dəyirmi masalarda fəal iştirak etmək təkəcə fiziki cəhətdən deyil, həm də mənəvi cəhətdən sağlam bir vətəndaş kimi formalaşmağınızda mühüm rol oynayır.

Mobil telefonlar, kompüterlər və oturaq həyat təzi sağlamlığınıza mənfi təsir edir.

Əziz gənclər, sizin sağlam həyat tərzinizi formalaşdırmaq ailənizin, hər bir vətəndaşın və təhsil işçisinin borcudur. Bu işdə siz də onlara yardımçı olun. Unutmayın, güclü dövlətlər sağlam düşüncəli, savadlı, yüksək intellektli və vətənpərvər gənclər hesabına inkişaf edir.

Sual və tapşırıqlar

1. Asudə vaxtınız səmərəli təşkil olunubmu?
2. Yoluxucu xəstəliklər, yoluxma mənbələri və bu xəstəliklərə yoluxmamaq üçün vacib olan tədbirlərlə tanışsınız mı? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Sağlam həyat tərzinin formalaşmasında müəllimlərin və valideynlərin şəxsi nümunələrini şərh edin.
4. Siqaret çəkmənin, narkomaniyanın, spirtli içki qəbul etmənin orqanizmə vurduğu ziyan haqqında təqdimat hazırlayın.
5. Mobil telefonların, kompüterlərin və oturaq həyat tərzinin sağlamlığa mənfi təsiri haqqında təqdimat hazırlayın.

33. FÖVQƏLADƏ HADİSƏLƏR ZAMANI İLK TİBBİ YARDIM

Hər hansı fəvqəladə hadisə zamanı zərər çəkmiş şəxsin həyatını xilas etmək və sağlamlığının bərpası üçün ona göstərilmiş ilk tibbi yardımın böyük əhəmiyyəti var. Hadisə yerində bəzi tədbirləri yubanmadan həyata keçirməklə ağır fəsadların və xoşagəlməz nəticələrin qarşısını almaq mümkündür.

Fövqəladə hallar zamanı ilk tibbi yardım hansı bilikləri zəruri edir?

İstənilən vaxtda və məkanda baş verə biləcək fəvqəladə hadisə zamanı yaxınlıqda tibb işçisi olmaya bilər və bu vaxt digər şəxslər zərərçəkmişə ilk yardım göstərməyə borcludurlar. Özünü itirmək və bacarıqsızlıq zərərçəkmişin vəziyyətini daha da ağırlaşdırmağa bilər. Ona görə hər kəs ilk tibbi yardım qaydalarını öyrənməli və ehtiyac olduqda həkim gələndə qədər yerinə yetirməlidir.

Təbii fəlakət zamanı insanlarda düşüncə və davranış dəyişikliyi, həyəcan, depressiya, əsəbilik, ağlama, baş ağrıları, yuxubasma, yardım edənə qarşı inamsızlıq, yardım qəbul etməmək və s. hallar yaşanır. Bunların baş verməməsi üçün hər kəsin maariflənməsi, müxtəlif fəvqəladə hadisələrə əvvəlcədən hazır olması vacibdir. Fəlakət zonasına düşmüş şəxs özünü ələ almalı və təmkinli olmağa çalışmalıdır.

İlk növbədə yerinə yetirilməli olan təxirəsalınmaz tədbirlər üç əsas qrupa bölünür:

Birincisi, zərərçəkmişə xarici zədələyici amillərin (elektrik cərəyanı, aşağı və ya yuxarı hərəkət, ağır əşya altında sıxılma və s.) təsirinin dərhal aradan qaldırılması, onun əlverişsiz şəraitdən uzaqlaşdırılması (sudan, yanan və ya qaz dolmuş yerdən çıxarılması və s.).

İkincisi, alınmış zədənin növündən və xarakterindən asılı olaraq dərhal ilk tibbi yardımın göstərilməsi (qanaxmanın dayandırılması, süni tənəffüs verilməsi, yaralara sarğı qoyulması və s.).

Üçüncüsü, ehtiyatlı davranmaqla, yaxud hadisə yerinə təcili tibbi yardım çağırmaqla zərərçəkənin ən qısa müddətdə yaxındakı tibb müəssisəsinə çatdırılması.

İlk yardım göstərəkən hadisə yeri diqqətlə nəzərdən keçirilməli, şərait qiymətləndirilməlidir. Elə etmək lazımdır ki, yardım edən özü də zədələnməyə məruz qalmasın (elektrik cərəyanı, uçuqun və s). Əlavə zədə almaması üçün zərərçəkəni düşdüyü əlverişsiz şəraitdən ehtiyatla çıxarmaq vacibdir. Onu sakit bir yerdə uzatmaq, kəmərinə boşaltmaq, yaxasını açmaq, üstünü örtmək və tibbi yardım çağırmaq lazımdır. Zərərçəkmişin vaxtında tibb məntəqəsinə çatdırılması onun həyatını xilas etmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman istənilən yolüstü nəqliyyatdan da istifadə etmək olar.

Əksər hallarda zərərçəkənə yardım göstərəkən onun paltarını çıxarmaq lazım gəlir. Belə olduqda paltar əvvəlcə bədənə salamat tərəfindən çıxarılır. Güclü qanaxmalar və yanmalar olduqda ən yaxşı üsul paltarı kəsinib atmaqdır. Yanıb dəriyə yapışmış paltarı güc tətbiq etməklə qoparmaq qəti qadağandır. O, ehtiyatla kəsilib götürülməlidir.

Zərərçəkmiş huşsuz vəziyyətdədirsə, onun başını yana çevirmək lazımdır ki, qusuntu kütləsi tənəffüs yollarını bağlamasın.

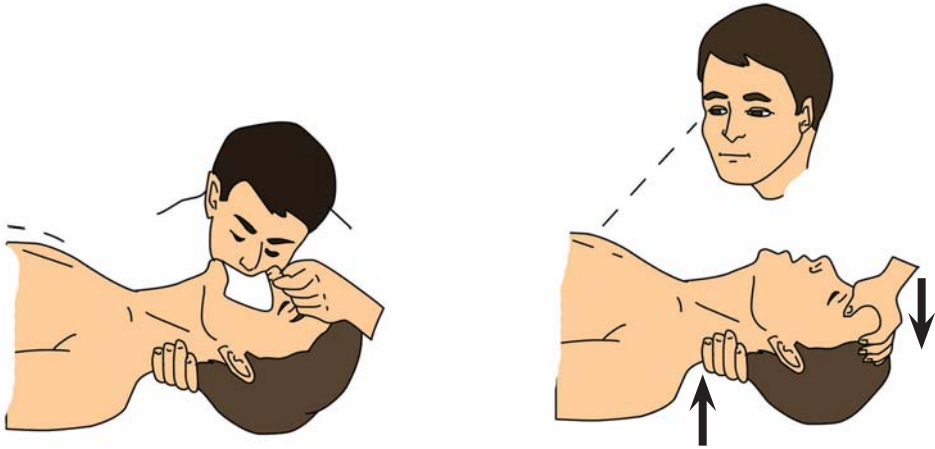

Ürək və tənəffüs fəaliyyəti dayanıbsa, bu heç də zərərçəkmişin ölməsi demək deyil. Ürək fəaliyyəti və tənəffüsün dayanması çoxlu qanitirmə, tənəffüs yoluna yad cismin düşməsi, elektrotravma, suda boğulma, kəskin zəhərlənmə, uçuqun altında qalma nəticəsində baş veribsə, dərhal ürəyin qapalı masajına və süni tənəffüə başlamaq lazımdır.

Zərərçəkmiş arxası üstə döşəməyə və ya düz yerə uzadılmalıdır. Yardım göstərən şəxs yan tərəfdə duraraq əllərini bir-birinin üstündə yerləşdirir və xəstənin döş qəfəsinin aşağı hissəsinə qoyaraq öz bədəninin ağırlığı ilə döş qəfəsini ritmik şəkildə (dəqiqədə 80–100 dəfə) onurğa sütununa doğru sıxır. Yardım göstərən tək olduqda hər 10 ritmik hərəkətdən sonra zərərçəkmişin ağciyərlərinə “ağızdan ağıza “ və ya “ağızdan buruna” 2 dəfə hava üfürür. Yardım göstərənlərdən biri ürəyin qapalı masajını edir, digəri isə süni tənəffüs verir. Ürəyin qapalı masajı və süni tənəffüs ürək fəaliyyəti bərpa olanadək davam etdirilir. Bu zaman zərərçəkmişin yuxu arteriyasında nəbz vurğusu əmələ gəlir. Sifətində, dodaqlarında göyermə azalır, bəbək refleksi bərpa olunur, qan təzyiqi yüksəlməyə başlayır.

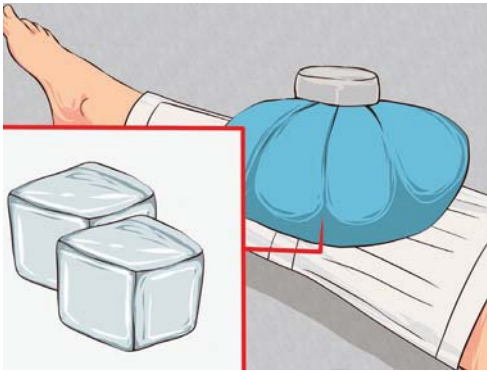
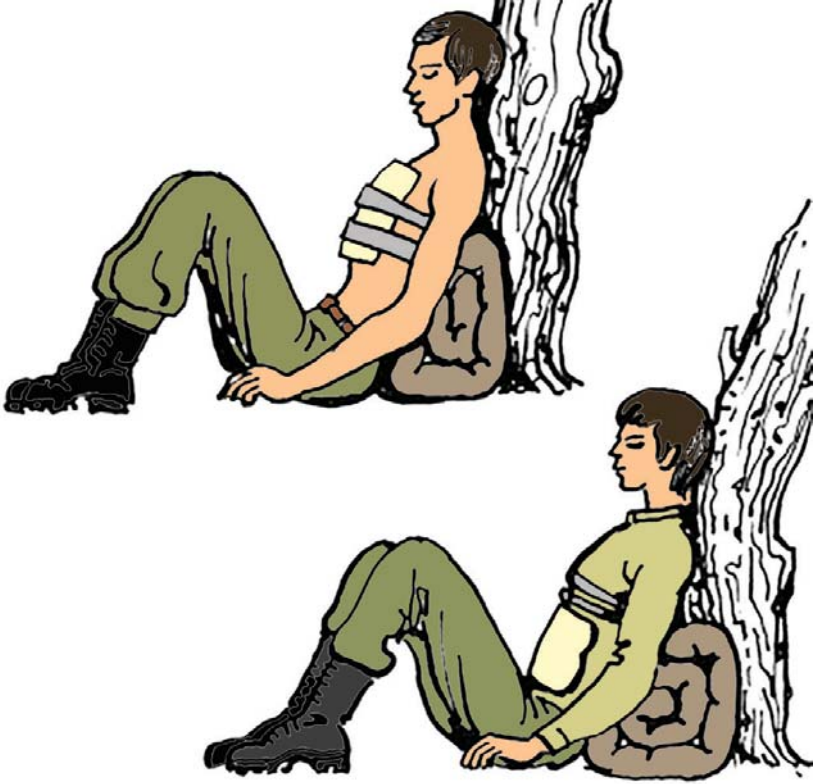

Süni tənəffüs vermək üçün əvvəlcə zərərçəkənin ağız boşluğu, burnu qumdan, torpaqdan, lildən və s. təmizlənməli, diş protezi varsa, çıxarılmalıdır. Sonra xəstənin başı geri dartılır, ağızına təmiz tənzif və ya dəsmal örtülür, burnu barmaqla sıxılır, hava sürətlə zərərçəkənin ağızına üfürülür. Bu zaman döş qəfəsinin genişlənməsi havanın ağciyərlərə daxil olmasını göstərir. Xəstənin tənəffüsü bərpa olunana qədər süni tənəffüs davam etdirilir.

Hər hansı zədə zamanı qan damarlarının zədələnməsi qanaxmalara səbəb ola bilər. Qan bədən boşluqlarına axarsa, daxili qanaxma adlanır. Qanaxmalar zamanı görülən tədbirləri artıq 10-cu sınıfdən bilirsiniz.

Ağciyərlərdən qanaxma olarsa (bu zaman köpüklü al-qırmızı qan gəlir), zərərçəkəni yarımoturaq vəziyyətə getirmək, döş qəfəsi üzərinə buz döşəmək, öskürəyi azaldan dərmanlar vermək lazımdır. Qanlı qusma olarsa (bu zaman qusuntu kofe çöküntüsünə oxşayır), xəstəyə tam sakitlik verilməli, qarnının üstünə buz qoyulmalı, yeməyə və maye qəbuluna icazə verilməməlidir.

Əzilmə, burxulma, çıxıqlar zamanı zədələnmiş nahiyənin sakitliyini təmin etmək, buz qoymaq və xəstəyə ağrıkəsici dərman içirtmək lazımdır.

Vaxtında və düzgün göstərilmiş ilk yardım insanların həyatını xilas edə bilər, bu isə hər kəsin insanlıq vəzifəsidir.

**Müxtəlif zədələrin, qəfləti xəstəliklərin əlamətləri
və göstərilən ilk tibbi yardım**

<i>Zədələr, qəfləti xəstəliklər</i>	<i>Əlamətlər</i>	<i>İlk tibbi yardım</i>
Yaralar	ağrı, dəri və selikli qişaların, bəzən daha dərin qatların və orqanların zədələnməsi, qanaxma	Yaranın ətrafını antiseptik vasitələrlə (yod, spirt, izosol və s.) işləmək. Qanaxmanı dayandıрмаq, sarğıyı oymaq.
Oynaqların gərilməsi, vətərlərin dartılması	ağrı, oynağın şişkinliyi, hərəkət zamanı oynaqda ağrı	Oynağa sıxıcı sarğı, buz qoymaq. Ətrafı bədənədən yuxarı səviyyədə yerləşdirmək.
Çıxıqlar	oinağın normal vəziyyətindən oynaqətrafı sümüklərin tərpənməsi, şiddətli ağrı, oynaqda hərəkətin qeyri-mümkünlüyü	Oynağa maksimal rahatlıq yaratmaq (bintlə, mələfə ilə, kəmərlə sarğı). Qeyri-tibb işçisinə çıxığı yerinə salmaq qadağandır. Zərərçəkəni təcili olaraq tibb müəssisəsinə çatdırmaq.
Sınıqlar	sümüyün bütövlüyünün pozulması. Ağrı, zədələnmiş ətrafın hərəkətliliyinin qeyri-mümkünlüyü; ətrafın oxunun dəyişilməsi, ətrafın gödəlməsi	Taxtadan, fanerdən, kartondan şina qoymaq. Açıq sınıq zamanı yaraya sarğı qoymaq. Ətrafın sınığına şübhə az olsa belə, ətrafın immobilizasiyası mütləqdir.
Qarın boşluğu orqanlarının açıq yaralanmaları	Qarın boşluğunu dələn yaralar qarın divarının, mədənin, mədəaltı vəzinin, dalağın, bağırsaqların, qaraciyərlərin və s. orqanların zədələnməsi, zədənin ağırlığı çox vaxt baş verən şokdan, daxili qanaxmadan və qarın divarının iltihabından asılıdır. Qarında şiddətli və sərt ağrılar, batmış və ağırlı qarın, şok müşayiət olunur.	Yaranın üzərinə sarğı qoymaq. Xaric olmuş qarın boşluğu orqanlarını daxilə salmağa cəhd etməmək, orqanların üzərinə steril material örtüb xəstəni təcili olaraq xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır. Həkimə qədər ilk tibbi yardımını göstərmək vacibdir (şok əleyhinə və s. tədbirlər).

Dəm qazı ilə zəhərlənmələr	baş ağrısı, başgicəllənmə, qulaqlarda küy, sinədə ağrı, quru öskürək, göz yaşının axması, dəri örtüklərinin qızarması, ürək döyüntüsünün şiddətlənməsi, huşun itirilməsi	Qazın təsirini kəsmək, təmiz hava vermək, başa soyuq su tökmək, naşatır spirtini iylətmək, huşun itirilməsi və ürək fəaliyyətinin pozulması zamanı süni tənəffüs və ürəyin qapalı masajını tətbiq etmək.
Quduz heyvanların və həşəratların dişləməsi	dişlənmiş və ya sancılmış nahiyədə qızartı, şişkinlik və ağrı, ürək fəaliyyətinin zəifləməsi, təngnəfəslik	Zədələnmiş ətrafı bədənədən yuxarı səviyyədə yerləşdirib zərərçəkəni uzatmaq. Çoxlu maye içirtmək. Zəruri yardımın göstərilməsi (zərdabın vurulması) üçün zərərçəkmiş təcili olaraq yaxın müalicə müəssisəsinə çatdırmaq.

Sual və tapşırıqlar

1. Hər hansı fəvqəladə hadisə zamanı zərərçəkənə göstərilən ilk tibbi yardımın əhəmiyyətini əsaslandırın.
2. Sizcə, ilk növbədə yerinə yetirilməli olan təxirəsalınmaz tədbirləri müəyyən ardıcılıqla icra etməyin səbəbi nədir?
3. Zərərçəkənin əlaltı vasitələrlə təxliyə edilməsini praktiki yerinə yetirin.
4. Süni tənəffüsvermədən əvvəlki tədbirləri əsaslandırın.
5. Qanaxmanın saxlanmasını əl altında olan vasitələrlə praktiki yerinə yetirin.

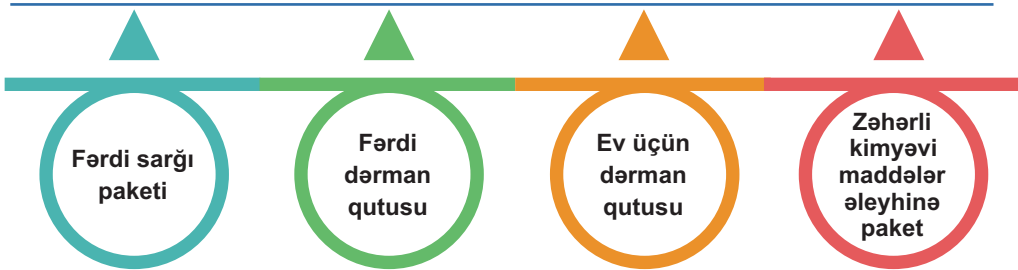
34. RADIOAKTİV VƏ KİMYƏVİ ZƏDƏLƏNMƏLƏR ZAMANI İLK TİBBİ YARDIMIN GÖSTƏRİLMƏSİ

Fərdi tibbi qoruyucu vasitələr fəvqəladə hadisələr zamanı ilk tibbi yardımın göstərilməsi üçün zəruri olan sadə vasitələrdir. Bunlardan istifadə etmə qaydalarını hər kəs bilməlidir.

Fərdi tibbi qoruyucu vasitələr müxtəlif fəvqəladə hallar və qəzalar zamanı hansı əhəmiyyətə malikdir?

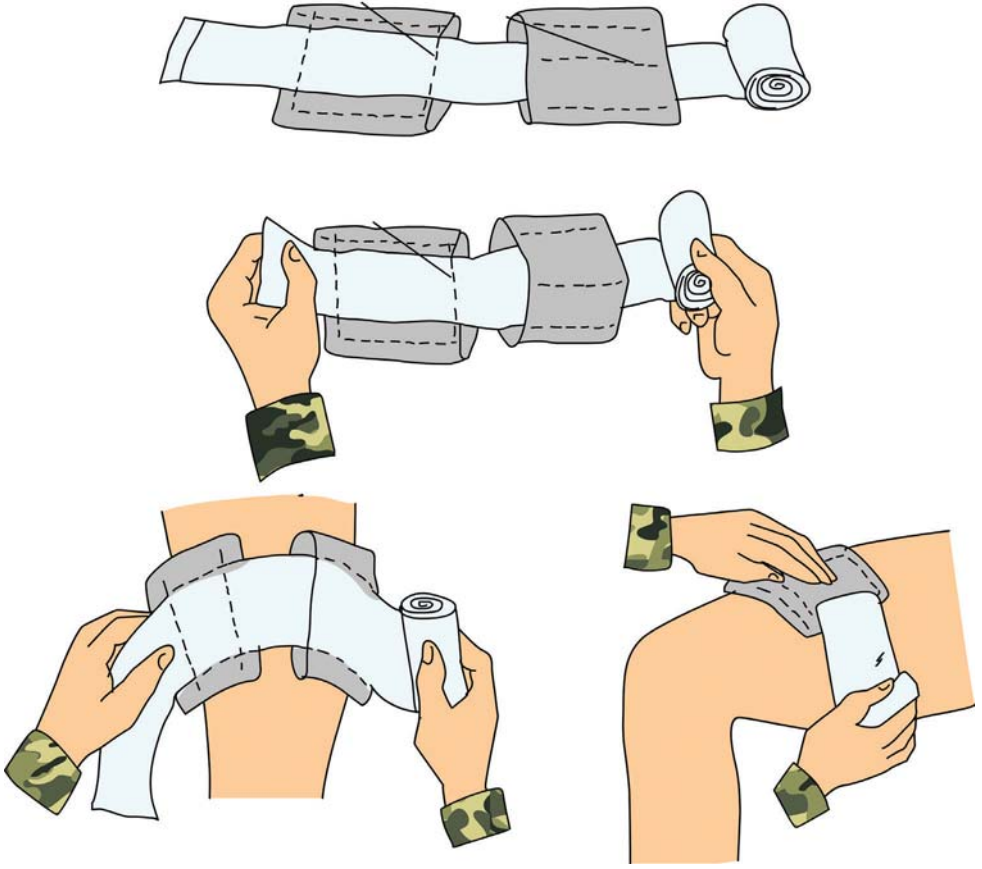
Texnogen qəzalar və təbii fəlakətlər zamanı insanlar zədələrə məruz qalır, zəhərləyici və radioaktiv maddələrin təsirindən zəhərlənirlər. Bütün bu hallarda tibbi qoruyucu vasitələr sizin birinci, ən uyğun və sadıq köməkçiniz olacaq.

Fərdi tibbi qoruyucu VASİTƏLƏR

Fərdi sarğı paketi

Fərdi sarğı paketindən yara səthinə birincili sarğı qoyulması məqsədilə istifadə edilir. O, bintdən (10 sm enində, 7 m uzunluğunda) və iki ədəd pambıqcuna yastıqcıqdan ibarətdir. Yastıqcıqlardan biri hərəkətsiz halda bintin bir kənarına tikilib, digər yastıqcıq isə bint uzununu hərəkətlidir. Adətən, bint və yastıqcıqlar mumlanmış kağıza bükülmüş halda sellofan və ya perqament kağızından olan üzlüyə (çexola) yerləşdirilir. Paketin içində eyni zamanda sancaq da olur. Üzlüyün üzərində paketdən istifadə qaydası yazılır.

Paketdən istifadə edərkən onu sol əldə tutub sağ əllə üzlüyün çətilmiş kənarından dartmaq, yapışdırılmış hissəni qoparmaq və içərisindəki mumlanmış paket və sancağı çıxarmaq lazımdır. Kağız örtüyün büküşündən sancağı çıxarıb müvəqqəti olaraq göz önündə paltara bərkidin. Mumlanmış kağız örtüyü ehtiyatla açıb sol əlinizlə bintin pambıq-cuna yastıqcıq tikilmiş kənarından tutun və sağ əlinizlə binti açın. Bu zaman ikinci yastıqcıq sərbəst açılır ki, onu bint boyu hərəkət etdirə bilərsiniz. Yastıqcıqların bir üzü qırmızı saplarla tikilib. Vacib olduqda yardım göstərən əlləri ilə yalnız yastıqcığın bu üzünə toxuna bilərsiniz.

Yastıqcıqların digər tikişlər olmayan səthi yaranın üzərinə qoyulur. Kiçik yaralanmalarda yastıqcığın biri yara üzərinə qoyulur. Böyük ölçülü yara və yanıqlarda isə hər ikisindən yanaşı şəkildə istifadə edilir. Deşilmiş ikitərəfli yaralarda yastıqcığın biri yaranın giriş, digəri isə çıxış hissəsinə qoyulur. Sonra dairəvi gedişlə yara bintlənib sancaqla bərkidilir. Paketin üzlüyünün daxili səthi steril olduğu üçün onlardan hermetik sarğılarda istifadə edilir. Paket əleyh-qazlar üçün olan xüsusi çantalarda və ya paltarın cibində saxlanılır.

Fərdi dərman qutusu

Fərdi dərman qutusunun içərisində yanıqlar, yaralanmalar zamanı (ağrını aradan qaldırmaq məqsədilə) öz-özünə və qarşılıqlı yardım üçün lazım olan, radioaktiv, zəhərli və qəza təhlükəli kimyəvi maddələrin təsirini azaltmaq, aradan qaldırmaq və yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması üçün lazım olan vasitələr olur.

Fərdi dərman qutusu yuvacıqlara malik, 90×100×20 mm ölçüdə, 130 qr çəkiyə malik plastmas qutudur. Havanın soyuq vaxtı maye halında olan dərman vasitələrinin donmaması üçün onu paltarın içəri cibində saxlamaq lazımdır. Dərman qutusunun yuvacıqlarında aşağıda göstərilən dərman vasitələri yerləşdirilir:

Yuvaciq №1: Ağrıkəsici vasitə şpris-tübikdə hazır halda olur. Sınıqlar zamanı, geniş sahəli yaralar və yanıqlarda istifadə edilir. Təcili hallarda inyeksiyanı paltarın üstündən də yeritmək olar.

Yuvaciq №2: Zəhərlənməyə qarşı vasitə. Fosforüzvi zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmələr zamanı antidot istifadə olunur. Zəhərlənmə təhlükəsi olduqda antidot qəbul edilir və bundan sonra əleyhqaz geyinilir.

Yuvaciq №3: Bakteriyaya qarşı vasitə. Bu preparatdan radiasiyanın təsirdən yaranan mədə-bağırsaq pozuntularında, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikasında istifadə edilir.

Yuvaciq №4: Radiasiyaya qarşı vasitə. Radiasiya təhlükəsi olduqda qəbul edilir.

Yuvaciq №5: Geniş təsir spektrli bakteriyaya qarşı vasitə. Yoluxucu xəstəliklərlə yoluxma təhlükəsi olduqda, yaxud yoluxma baş verdikdə, genişölçülü yanığ və yaralarda təcili profilaktik vasitə kimi istifadə olunur.

Yuvacıq №6: Radiasiyaya qarşı vasitə. Preparat atom elektrik stansiyalarında baş verən qəzalardan sonra, radiasiyalı ərazidə otlayan inəyin təzə südündən içdikdə 10 gün müddətində qəbul olunur. Preparat orqanizmə südlə daxil olan radioaktiv yodun qalxanvarı vəz tərəfindən tutulmasının qarşısını alır.

Yuvacıq №7: Qusmaya qarşı vasitə. Başda olan zədələnmələr, beyin sil-kələnmələri zamanı, eyni zamanda radioaktiv şüalanma baş verdikdə qusmanın profilaktikası məqsədilə istifadə olunur.

Fərdi dərman qutusunda ən çox istifadə ediləni həb şəklindəki sistamin adlı maddə ionlaşdırıcı şüalanmanın təsir dərəcəsini zəiflədir. Bu həbləri şüalanmadan 30–40 dəqiqə əvvəl qəbul etmək məsləhətdir.

Ev üçün dərman qutusu

Gündəlik həyatımızda, xüsusən fəvqəladə hadisələr zamanı vaxtaşırı zədələyici faktorların təsiri ilə üzleşirik. Bu zaman insanların bəziləri yaralanmalara, sınıqlara məruz qalır, bəzilərində isə başağrıları, ürəkdöyünmə, mədə ağrıları, bu və ya digər xəstəliklər baş verir. Unutmamalıyıq ki, hətta balaca yaralanmalar belə insan üçün təhlükə yarada bilər.

Profilaktika və ilk tibbi yardım göstərən zaman öncə görülməli tədbir yaraya steril sarğının qoyulmasıdır. Bu məqsədlə içərisində sarğı vasitələri olan ev üçün dərman qutusunun olması zəruridir.

Ümumiyyətlə, içərisində bütün hallarda istifadə oluna biləcək dərman və vasitələrin olduğu dərman qutusunu komplektləşdirmək mümkünsüzdür. Sadəcə, ailə üzvlərində olan xəstəlikləri, rayonun, şəhərin sanitar-epidemioloji vəziyyətini nəzərə alıb optimal tərkib yaratmaq olar. Ev üçün dərman qutusunda ilk tibbi yardım üçün lazım olan minimum vasitələr olmalıdır. Onun təqribi tərkibi aşağıdakı kimidir:

- *Validol həbləri* ürək nahiyəsində olan kəskin ağrılarda istifadə edilir.
- *Nitroqliserin* stenokardiya tutmalarında istifadə edilir.
- *Korvalol, valokordin* ürəkəğrısı, ürəkdöyünməsi zamanı istifadə edilir.
- *Aspirin* soyuqdəymə zamanı, qızdırmalı vəziyyətlərdə iltihab əleyhinə vasitə.
- *Analgin həbləri* ağrıkəsici, iltihab əleyhinə, hərərətsalan kimi istifadə edilir.
- *Baralgin, pentalgin həbləri* ağrıkəsicidir.
- *Aktivləşdirilmiş kömür həbləri* mədə-bağırsaq sistemində köp olduqda istifadə edilir.
- *Besalol* qarın boşluğu orqanlarının xəstəliklərində ağrıkəsici effekti verir.
- *Natrium hidrokarbonat tozu* mədə qıçqırmaları zamanı və ağız boşluğunu qarqara etmək üçündür.
- *Kalium permanqanat məhlulunu* suda həll edərək yaraların yuyulmasında və boğazı qarqara etmək üçün istifadə edilir.
- *Bakteriosid leykoplastır* sıyrıntılarda, kəsilmiş kiçik yaraların müalicəsi üçün istifadə edilir.
- *Adi leykoplastır* sarğıların bərkidilməsində istifadə edilir.
- *Yodun spirtdə 5%-li məhlulu* antiseptik vasitə kimi xaricə təyin edilir.
- *Ammonyak məhlulu (naşatır spirti)* dәм qazı ilə zəhərlənmələrdə, huşunu itirmə zamanı tənəffüsün bərpa edilməsi məqsədilə istifadə edilir.
- *Öskürək əleyhinə həblər* yuxarı tənəffüs yollarının iltihabi xəstəliklərində təyin edilir.
- *Qansaxlayıcı turna* qanaxmaların müvəqqəti olaraq dayandırılmasında istifadə edilir. Adətən, zədə nahiyəsindən yuxarıda qoyulur.
- *Sintomisin emulsiyası* yanıqlar və donvurmalar zamanı xaricə təyin edilir.
- *Termometr.*

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paket

Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paketlərdən insanın paltarına, bədəninə, fərdi qoruyucu vasitələrə və alətlərə düşmüş damcı-maye halda olan zəhərli, kimyəvi təhlükəli maddələrin zərərsizləşdirilməsi məqsədilə istifadə olunur. Paketə deqazasiyaedici vasitə və 4 pambıq-cuna tampon daxildir. Paket sellofan kisəcikdə yerləşdirilib.

İstifadə zamanı paket açılır, tamponlardan biri flakonda olan məhlulla isladılır. İsladılmış tamponla dərinin açıq sahələri, əleyhqazın şlem-maskası silinir. Yenidən isladılan tamponla paltarın yaxalığı, manjetlər təmizlənir. Maye dəriyə qısamüddətli, qıcıqlandırıcı təsir edir. Amma bu, iş qabiliyyətinə təsir göstərmir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, paketdə olan maye zəhərlidir və gözlər üçün təhlükəlidir. Buna görə də gözlərin ətrafını quru tamponla silib 2%-li soda məhlulu ilə təmizləmək lazımdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Fərdi tibbi qoruyucu vasitələr haqqında təqdimat hazırlayın.
2. Fərdi sargı paketinin istifadə qaydasını şərh edin.
3. Fərdi dərman qutusunun yuvacıqlarını şərh edin.
4. Ev üçün dərman qutusu haqqında təqdimat hazırlayın.
5. Zəhərli kimyəvi maddələr əleyhinə paketin istifadə qaydalarını göstərin.

35. RADIOAKTİV VƏ KİMYƏVİ ZƏDƏLƏNMƏLƏRİN TİBBİ PROFİLAKTİKASI

Radioaktiv və kimyəvi zədələnmə ocaqlarında fəsadları azaltmaq üçün ərazinin, texnikanın, avadanlıqların, üst geyiminin, həmçinin bədənə açıq hissələrinin zərərsizləşdirilməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Bunun üçün tam və qismən təmizləmələr tətbiq edilir.

Radioaktiv və kimyəvi zədələnmələr hansı ilkin yardımları zəruri edir?

Radiasiyalı, kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzalar baş verdikdə, kütləvi qırğın silahları tətbiq edildikdə insanların paltarları, texniki vasitələr və ərazi radioaktiv, kimyəvi və bioloji vasitələrlə zəhərlənə bilər.

Radioaktiv və damcı şəklində olan zəhərləyici maddələrin təsiri bir neçə gün ərzində, soyuq vaxtlarda isə bir neçə həftə davam edir. Bioloji vasitələrin təsir müddəti bir neçə gün və bir ay ola bilər.

İnsan zəhərləndikdə sanitariya təmizlənməsi, ərazilər, qurğular, binalar, texniki vasitələr xüsusi təmizləmə keçməlidirlər. Sanitariya təmizlənməsi insanların bədənini və paltarlarını zəhərlənmələrdən təmizləməkdən ibarətdir.

Bu təmizləmə **qismən** və **tam** ola bilər.

Qismən təmizləmə – zədələnmə ocaqlarında və yaxud bu ərazilərdən çıxdıqdan sonra bədənə açıq hissələrini müstəqil təmizləməklə bitir. Radioaktiv maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizləmə bu ardıcılıqla aparılır:

– Əleyhqazı (respiratoru) çıxarmadan üst paltarları çıxarıb silir, süpürür və çırpırlar;

– Ayaqqabıları yaş əsgisi ilə silir və yaxud yuyurlar;

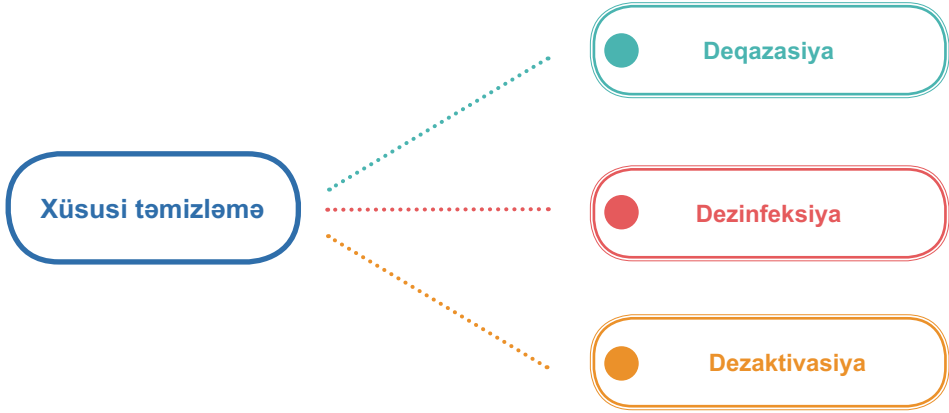
– Əleyhqazların (respiratorun) çantasını, üzünü borucuğunu, qutusunu yaş əsgisi ilə silirlər;

– Əleyhqazı (respiratoru), əlcəkləri çıxarıb üzünü, boyunu, əlləri təmiz su ilə yuyur, ağzı və boğazı qarqara edirlər.

İnsanların dərisi və paltarı damcı-maye halında zəhərləyici maddələrlə zəhərləndikdə qismən sanitariya təmizlənməsi dərhal yerinə yetirilir. Bunun üçün kimya əleyhinə paket və ya maye ilə isladılmış tənziq dəsmalla dərisini, paltarı və əleyhqazın üzünü silmək lazımdır.

Tam təmizləmə – vaxt çox olduqda zədələnmə ocaqlarından çıxandan sonra sanitariya yuma məntəqəsində aparılır. Bu vaxt insanların bədənini isti su, sabun və hamam lifi vasitəsilə yuyulur.

Xüsusi təmizləmə – deqazasiya, dezinfeksiya və dezaktivasiyadan ibarətdir.

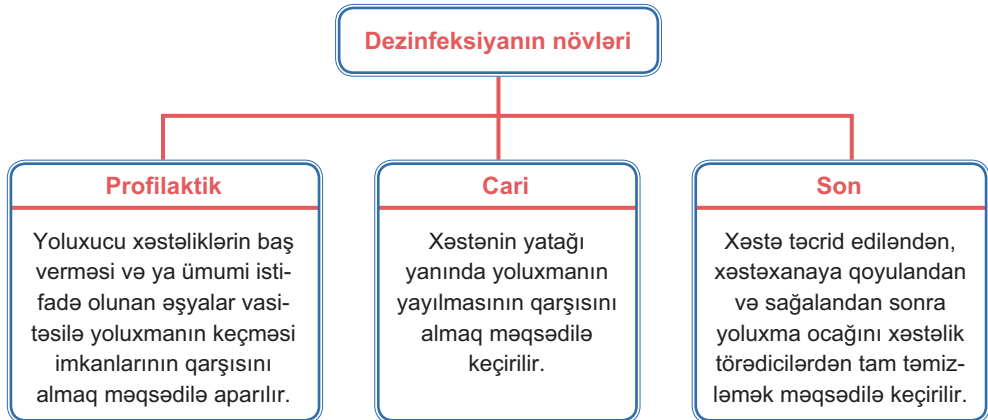
Deqazasiya

Deqazasiya kimyəvi, fiziki-kimyəvi və fiziki üsullarla aparıla bilər.

- Fiziki-kimyəvi üsul zəhərlənmiş səthdən yuyucu məhlullar, yaxud həll-edicilər vasitəsilə zəhərli maddələrin yuyulmasına əsaslanır.
- Fiziki üsul yüksək temperaturlu qaz axınının təsiri şəraitində zəhərlənmiş səthlərdən zəhərli maddələrin buxarlanması və qismən parçalanmasına əsaslanır. Bu üsul istilik maşınları vasitəsilə aparılır.

Dezinfeksiya

Dezinfeksiya və yoluxucu xəstəlik törədicilərinin zərərsizləşdirilməsi ətraf mühitdəki yoluxucu xəstəlik törədən mikrobların məhv edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərdir.

Bunu bilmək vacibdir!

Xlorlu əhəng suyu əlləri, qab-qacağı, otağı, ayaqyolunu və s. zərərsizləşdirmək üçün 0,2–0,5 faiz, 2–3 faiz, 5–10 faiz su məhlulu halında və quru halda işlədilir.

Xlorlu əhəngin 10 faizli durulaşdırılmamış məhlulunu hazırlamaq üçün 1 kq xlorlu əhəng və 10 litr (1 vedrə) su götürülür. Bu miqdardakı xlorlu əhəngə əvvəlcə azacıq su qatıb bütün kəsəklərini əzib xırdalayır və qalan suyu tədricən əlavə edərək əhəngə qarışdırırlar. Belə məhlul hazırlandıqdan dərhal sonra işlədilir.

Xloraminin 0,2–0,5 faizli məhlulu damcılı yoluxma zamanı binaları dezinfeksiya etmək, 0,2–3 faizli məhlulu bağırsaq yoluxmaları zamanı alt paltarlarını yumazdan əvvəl islatmaq üçün işlədilir.

Lizol 3–5 faizli məhlul halında maye ifrazatları, binaları, dəri və rezin məmulatları, ayaqqabıları, əlləri zərərsizləşdirmək, alt və üst paltarlarını islatmaq üçündür.

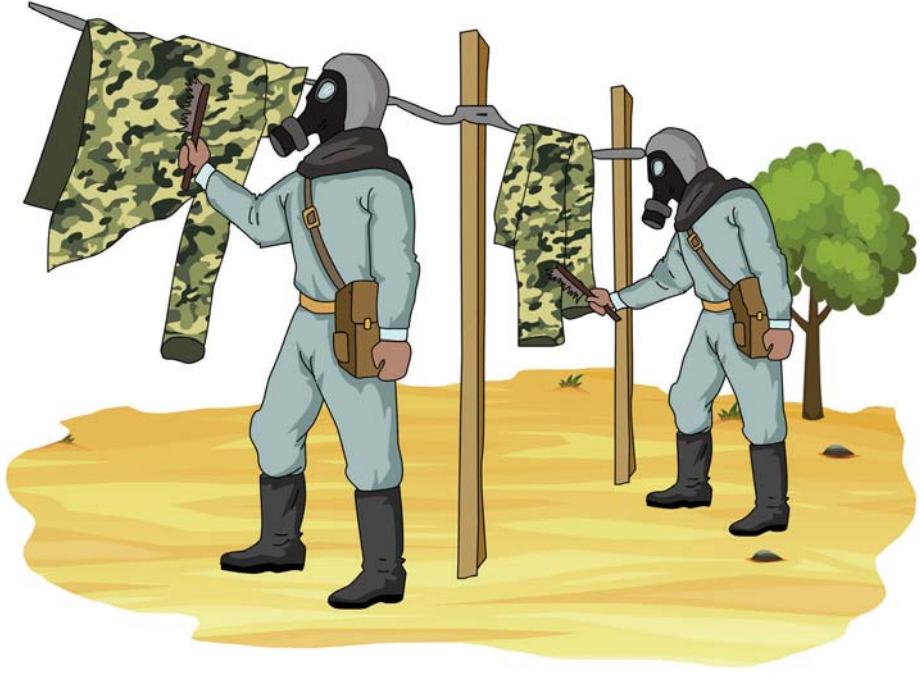
Formalin formaldehidin 40 faizli suda məhluludur. Dezinfeksiya kameralarında dəri və xəz əşyaları zərərsizləşdirmək üçün işlədilir.

Dezaktivasiya

Dezaktivasiya qurğulardan, binalardan, paltarlardan, sudan, qida məhsullarından və s. radioaktiv maddələrin təmizlənməsidir.

Radioaktiv yoluxma zonasından çıxdıqdan sonra dərhal radioaktiv tozu kənar etmək lazımdır. İnsan bədənindən radioaktiv maddələrin kənar edilməsi sanitariya təmizlənmə ilə həyata keçirilir. Paltarların ən sadə dezaktivasiya yolu silkələmə, tozu çırpma, tozsoranla təmizləmə, bu üsulların az effektivliyi zamanı yuyucu vasitələrlə xüsusi camaşırxanalarda yuyulmadır. Suyun dezaktivasiyası üçün bioloji süzgeçlərdən istifadə olunur. Yaxşı qablaşdırılmış məhsulların dezaktivasiyası üçün onları yuyurlar, qablaşdırılmamış məhsulların dezaktivasiyası üçün isə onların üst səthlərini soyurlar. Azqiymətli və kiçik miqdarlı məhsulları məhv edirlər.

Dezaktivasiyanın həyata keçirilməsinə nəzarət dozimetrik və radiometrik cihazlarla yerinə yetirilir.

Paltarların qismən dezaktivasiyası

Sual və tapşırıqlar

1. Radioaktiv və kimyəvi maddələrin zərərsizləşdirilməsi üsullarını izah edin.
2. Paltarların silkəlməsi zamanı küləyin istiqamətindən yararlanmanı necə təsəvvür edirsiniz?
3. Deqazasiyanın aparılma üsullarını praktiki göstərin.
4. Dezinfeksiyanın növləri haqqında təqdimat hazırlayın.
5. Cari dezinfeksiya hansı məqsədlə aparılır?
6. Dezaktivasiya necə həyata keçirilir?

36. YOLUXUCU XƏSTƏLİKLƏRƏ QARŞI MÜBARİZƏ

Yoluxucu xəstəliklər təsadüfi olmayıb, bəşər tarixi ilə birlikdə inkişaf edən və dəyişən qanunauyğunluqdur. Bir infeksiyanı başqası əvəz edir, bununla da, onların profilaktikasının yeni problemləri yaranır.

Yoluxucu xəstəliklərə yoluxmamaq üçün nə etməliyik?

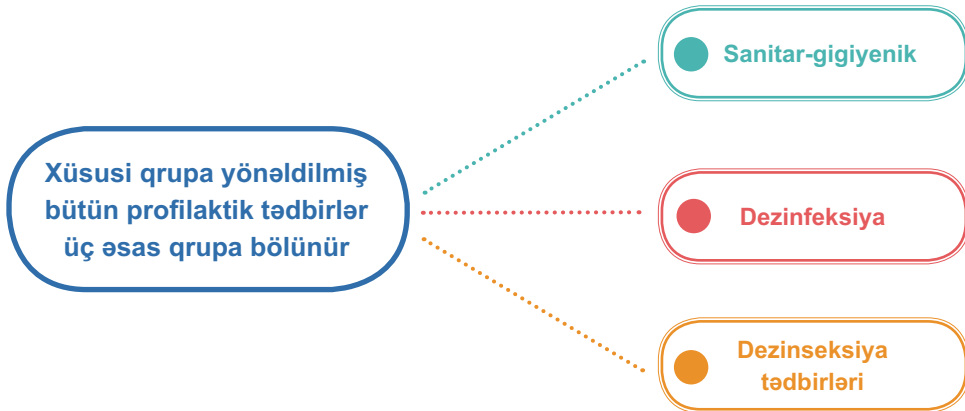
Havalar soyuduqda bir çox yoluxucu xəstəliklərin sayı artmağa başlayır. Yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almaq üçün görülən tədbirlər onların azalmasına, bəzilərinin törədicilərinin tamam məhv olmasına səbəb olur.

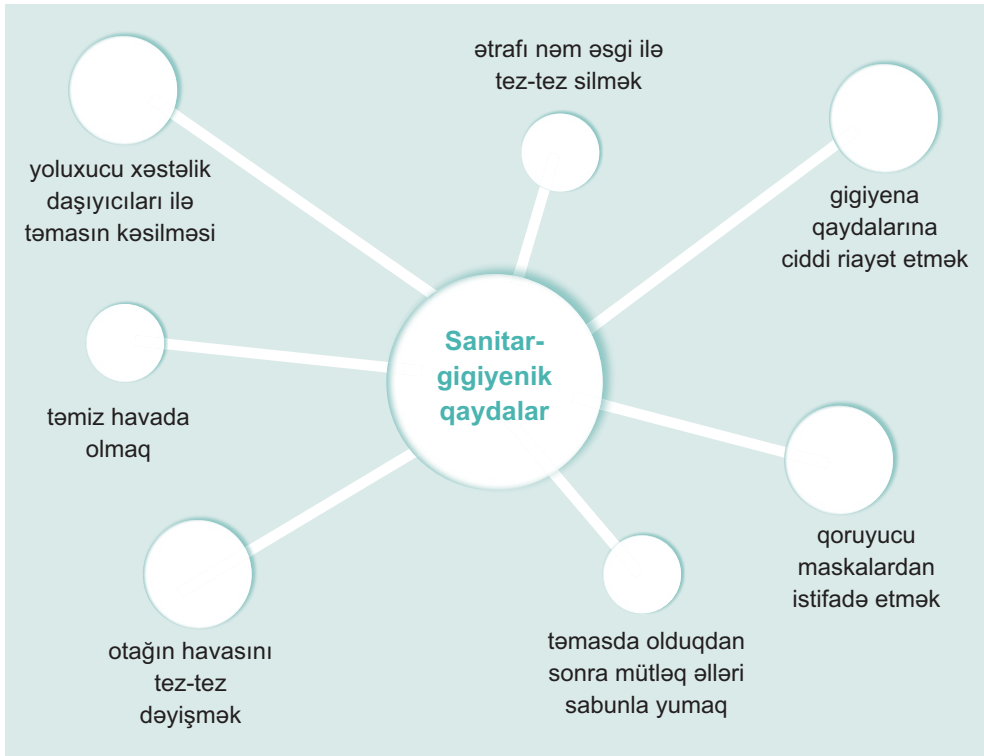
İnfeksiyon xəstəliklər üzrə profilaktik tədbirlər ümumi və xüsusi olmaqla iki qrupa bölünür.

Ümumi profilaktika tədbirləri qrupuna əhalinin maddi rifah halının yüksəldilməsinə, tibbi təminatın, əmək və istirahət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş dövlət tədbirləri, habelə yaşayış məntəqələrinin tikintisi və səmərəli planlaşdırılması tədbirləri, yoluxucu xəstəliklərin profilaktikasında, ləğv edilməsində uğur qazanmağa imkan verən bir çox başqa tədbirlər aid edilir.

Rejimli tədbirlər kompleksində xəstənin qab-qacağının, dəyişəyinin, otağının və işlənən alətlər kompleksinin dezinfeksiyası mühüm yer tutur.

Hospitala yerləşdirilmiş xəstələrin səmərəli kompleks terapiyası yoluxucu xəstəliklər barəsində görülən profilaktik tədbirlərdən biri sayılır. Xəstə tam klinik sağaldıqdan və hər bir infeksiya üçün yenidən yoluxma ehtimalının müəyyən edilmiş müddəti keçəndən sonra stasionardan çıxarılır.

İnfeksiya mənbəyinin ötürülmə yollarına təsir edən profilaktik tədbirlər, infeksiyon xəstəlik ocaqlarında, ictimai yerlərdə (vağzallarda, nəqliyyatda, məktəblərdə və s.) aparılan işlər **dezinfeksiyaya** aiddir.

Tənəffüs yollarının infeksiyaları (qızılca, məxmərək, difteriya, skarlatina, grip və s.) zamanı törədici mikrobu yoluxma yollarını aradan qaldırmaq üçün tədbirlərin aparılması bağırsağ infeksiyalarındakına nisbətən böyük çətinlik törədir. Tənəffüs yollarının törədici mikrobları olan, xarici mühitdə azdavamlı infeksiyalarda (qızılca, suçiçəyi, məxmərək, epidemik parotit) dezinfeksiya, demək olar ki, tətbiq edilmir. Dezinfeksiya, əsasən, skarlatina və difteriya zamanı aparılır.

Transmissiv infeksiyaların qarşısını almaq üçün törədici mikrobları yayan qansoran gənələrin, həşəratların məhv edilməsinə yönəldilmiş **dezinseksiya** vasitələri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin yoluxdurucuların dişləməsindən və hücumundan kollektiv və fərdi qorunma tədbirləri tətbiq olunur.

Süni aktiv immunitet yaratmaq məqsədilə vaksinlə profilaktika tətbiq edilməlidir. Bunun üçün immun serumlardan istifadə edirlər.

Süni aktiv immunitet vaksin yerildikdən dərhal sonra deyil, müəyyən vaxt keçdikdə yaranır. Bu, adətən, bir neçə həftə çəkir.

Yoluxucu xəstəliklərə yoluxma və onlardan qorunma yolları

<i>Yoluxucu xəstəliyin adı</i>	<i>İnsanın xəstəliyə yoluxma yolları</i>	<i>İnsanın yoluxucu xəstəlikdən qorunma yolları</i>
Qrip	Virus xəstəliyidir. Hava-damcı yolu ilə yayılır.	Şəxsi gigiyena qaydalarına əməl etməklə qorunmaq olar. Gigiyena qaydalarına ciddi riayət etmək, bayırdan gələndə, yeməkdən qabaq, xəstələrlə təmasdan dərhal sonra əlləri sabunla təmiz yumaq lazımdır. Rejim üzrə çimmək, dəyişəyi tez-tez dəyişmək, qoruyucu maskadan istifadə etmək (onları hər 4 saatdan bir dəyişmək), zəngin vitaminli qidalar qəbul etmək, fiziki aktivliyi artırmaq, təmiz havada olmaq vacibdir.
Viruslu hepatit (sarılıq və ya Botkin xəstəliyi)	Su, qida vasitəsilə və gigiyena qaydaları pozulduqda yoluxur.	
Taun	Siçan, siçovul və qansoran həşəratlar tərəfindən yoluxur.	
Qoturluq	Qotur gənəsi vasitəsilə yoluxur.	

Yoluxucu xəstəliklərin əlamətləri və onlarla mübarizə üsulları

<i>Yoluxucu xəstəliyin adı</i>	<i>Yoluxucu xəstəliyin nəticələri</i>	<i>Yoluxucu xəstəliyə tutulmuş insanın xəstəliklə mübarizə üsulları</i>
Qrip	Titrəmə, yüksək hərarət, öskürmə, boğaz ağrısı, ümumi zəiflik	Vitaminlərlə zəngin qidalar qəbul etmək, soyuqdan qorunmaq, qoruyucu maskadan istifadə etmək. Otağın havası tez-tez dəyişdirilməli, nəm əsgilə otaq tez-tez silinməlidir.
Viruslu hepatit (sarılıq və ya Botkin xəstəliyi)	Ümumi zəiflik, iştahasızlıq, yüksək hərarət, dəri və gözün ağının saralması, qaraciyər zədələnməsi	Yataq rejimi, pəhriz, fərdi gigiyena qaydalarına riayət etmək. Otağın havası tez-tez dəyişdirilməli, nəm əsgilə otaq tez-tez silinməlidir.

Malyariya, Taun	Yüksək hərarət, üşütmə, baş və əzələ ağrıları, yorğunluq, qusma, ishal halları	Həkimin təyin etdiyi dərmanlar vasitəsilə, ciddi və uzunmüddətli müalicə. Tauna tutulmuş xəstələr ciddi təcrid edilməli və məcburi hospitalla yerləşdirilməlidir.
--------------------	--	---

Yoluxucu xəstəliklərdən qorunma vasitəsi kimi çox vaxt maskadan istifadə edilir. O, insanı yalnız hava-damcı yolu ilə yoluxan xəstəliklərdən qoruyur. Amma səpgili yataq, malyariya, taun, göbələk və digər yoluxucu xəstəliklərdən qoruya bilmir.

Sual və tapşırıqlar

1. Ümumi profilaktik tədbirlərin yoluxucu xəstəliklərin qarşısını almasını izah edin.
2. Sanitar-gigiyenik profilaktika tədbirlərinin faydasını izah edin.
3. Yoluxucu xəstəliklərdən qorunmaq üçün daha nələr təklif edərdiniz?
4. Sizcə, peyvəndlərin yalnız səhiyyə müəssisələrində aparılmasının səbəbi nədir?
5. “Yoluxucu xəstəliklərlə mübarizədə hər kəs özünün həkimi olmalıdır” fikrini necə başa düşürsünüz?

ƏLAVƏLƏR

Azərbaycan Müdafiə Sənayesinin istehsalı olan SİLAHLAR

9×19 mm-lik “ZƏFƏR”, “ZƏFƏR-K”, “ZƏFƏR-P” və “İNAM” tipli tapançalar fərdi hücum və müdafiə silahı olaraq düşmənin canlı qüvvəsinə qısa məsafələrdə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

“ZƏFƏR”, “ZƏFƏR-K” və “ZƏFƏR-P” tipli tapançaların çərçivəsi üzərində yerləşən “Pikatini” tipli yönəldici müxtəlif növ taktiki avadanlığın bərkidilməsini təmin edir.

Tapançadan atəş aparmaq üçün NATO standartına uyğun bütün növ 9x19 mm-lik tapança patronlarından istifadə olunur.

Tapançaların əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

Xüsusiyyətin adı	ZƏFƏR	ZƏFƏR-K	ZƏFƏR-P	İNAM
Çapı, mm	9×19			
Nişangah atış məsafəsi, m	75	50		
Maqazinin tutumu, patron	15			
Boş maqazinlə birlikdə çəkisi, q	950	940	595	860
Uzunluğu, mm	204,5	193	174	191
Lülənin uzunluğu, mm	117	102		110
Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	370	340		350
Tətbiq edildiyi temperatur diapazonu	–40°C-dən +50°C-yə qədər			
Lülənin zəmanətli atış sayı (resursu), atəş	10 000			

5,45×39 mm-lik AK74M tipli avtomat düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

Əlbəyaxa döyüşdə düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək üçün avtomata süngü-bıçaq birləşdirilir.

Avtomatın zərbə-tetik mexanizmi avtomatik və tək-tək atəşin aparılmasına imkan verir.

Atış zamanı patronlar tutumu 30 patron olan plastik və ya şəffaf sektorlu maqazindən ötürülür.

Avtomatın yığılan qundağı, tapança dəstəyi və əl qundağı yüksək möhkəmiyə malik plastik materialdan hazırlanmışdır.

Avtomatın lülə qutusunun sol divarına bərkidilən kronşteyn müxtəlif növ optik, gecə və kollimator tipli nişangahların bərkidilməsini təmin edir.

Avtomatın üzərində 40 mm-lik lüləaltı qumbaraatan bərkidilə bilər.

Avtomatdan atəş aparmaq üçün 5,45×39 mm-lik adi, yüksək dələmə qabiliyyətli, izburaxan, zirehdələn gülləli və boş patronlardan istifadə olunur.

Avtomatın əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
Nişangah məsafəsi, <i>m</i>	1000
Güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	900
Çapı, <i>mm</i>	5,45×39
Lülənin uzunluğu, <i>mm</i>	415
Avtomatın uzunluğu:	
açıq qundaqla və birləşdirilmiş süngü-bıçaqla, <i>mm</i>	1089
yığılmış qundaqla, <i>mm</i>	705
Atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	600
Döyüş atış tezliyi:	
tək-tək atəş apardıqda, <i>atış/dəq.</i>	40
qatarla atəş apardıqda, <i>atış/dəq.</i>	100
Avtomatın çəkisi:	
boş maqazinlə, <i>kq</i>	3,4
dolu maqazinlə, <i>kq</i>	3,7
Avtomatın tətbiq edildiyi temperatur diapazonu, °C	±50
Avtomatın zəmanətli atış sayı (resursu), <i>atəş</i>	10 000

7,62 × 54 mm-lik HP-7,62 tipli hücum pulemyotu qısa məsafəli döyüşdə düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub. 7,62 × 54 mm-lik HP-7,62 tipli pulemyotdan atəş iki-ayaqdan və ya müxtəlif konstruksiyalı üçayaqlı və döyüş maşınlarında quraşdırılan dəzgahlardan aparıla bilər.

Pulemyotun konstruksiyasında lülə üzərində bərkidilən istilikyayıcı sipər, yeni növ ikiayaq, yanacağı və çiyinliyi olan teleskopik qundaq və əl qundağı tətbiq olunub. Pulemyotun əl qundağının aşağı və yan tərəflərində, həmçinin lülə qutusunun qapağı üzərində yerləşən "Pikatini" tipli yönəldicilər müxtəlif növ optik və kollimator tipli nişangahların, həmçinin pulemyotun taktiki imkanlarını artıran döyüş fənəri, əlavə dəstək, lazer hədəfgöstəricisi və digər xüsusi avadanlığın bərkidilməsini təmin edir.

Atəş zamanı patronlar pulemyotun qəbuledicisinə tutumu 100, 200 və 250 patron olan səpəlməyən metal lent vasitəsilə ötürülür. Pulemyotlardan atəş aparmaq üçün 7,62 × 54 mm-lik adi, izburaxan, zirehdələyən-yandırıcı, yandırıcı-hədəfgöstərici gülləli və boş tüfəng patronlarından istifadə olunur.

Pulemyotun əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
Nişangah məsafəsi, <i>m</i>	1000
Güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	825
Çapı, <i>mm</i>	7,62 × 54
Pulemyotun uzunluğu:	
açıq qundaqla, <i>mm</i>	1080
yığılmış qundaqla, <i>mm</i>	980
Atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	650–750
Döyüş atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	250
Pulemyotun çəkisi, <i>kq</i>	8,8
Pulemyotun tətbiq edildiyi temperatur diapazonu, °C	±50

7,62×54 mm-lik UP-7,62 tipli universal və TP-7,62 tipli tank pulemyotları düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

7,62 × 54 mm-lik UP-7,62 tipli pulemyotdan atəş ikiayaqdan və ya müxtəlif konstruksiyalı üçayaqlıdan, döyüş maşınlarında quraşdırılan dəzgahlardan aparıla bilər. Pulemyota müxtəlif növ optik, gecə kollimator tipli nişangahları bərkətmək mümkündür.

Elektrik tətiklə dəstəşdirilmiş 7,62 × 54 mm-lik TP-7,62 tipli pulemyot müxtəlif növ döyüş maşınlarında quraşdırılır.

Atəş zamanı patronlar pulemyotun qəbuledicisinə tutumu 100, 200 və 250 patron olan səpələnməyən metal lent vasitəsilə ötürülür. Patron lentləri müxtəlif tutumlu patron qutulara yığılır.

Pulemyotlardan atəş aparmaq üçün 7,62 × 54 mm-lik adi, izburaxan, zirehdələyən-yandırıcı, yandırıcı-hədəfgöstərici gülləli və boş tufəng patronlarından istifadə olunur.

Pulemyotların əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>UP-7,62</i>	<i>TP-7,62</i>
Nişangah məsafəsi, <i>m</i>	1500	1500–2200
Güllənin başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	825	855
Çapı, <i>mm</i>	7,62 × 54	
Pulemyotun uzunluğu, <i>mm</i>	1173	1098
Atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	650–750	700–800
Döyüş atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	250	
Pulemyotun çəkisi, <i>kq</i>	7,8	10,5
Pulemyotların tətbiq edildiyi temperatur diapazonu, <i>°C</i>	±50	

7,62×51 mm-lik snayper tüfəngi ST-308 ‘‘Yalquzaq’’ snayperin fərdi silahı olaraq 1000 m-  qədər məsafələrdə müxtəlif növ görünən, hərəkət edən, a ıq v  maskalanmıř t k hədəfləri məhv etmək  c n nəzərdə tutulub.

Snayper tüfəngi qeyri-avtomatik silahdır. Məmulatın doldurulması, atəşin açılması, at şdən sonra gilizin çıxarılması və yeni patronun lülənin patron yuvasına ötürülməsi atıcı tərəfindən əllə yerinə yetirilir.

Snayper t f nginin hədəfə tuřlanması optik və mexaniki niřangahla t tbic olunur. Atıřın dəqiq yerinə yetirilməsi  c n snayper tüfəngi t tiy  d ř n qüvvə və t tiyin gediři tənzimlənən tətik mexanizminə, yanađının hündürlüyü v  uzunluđu tənzimlənən qundađa, hündürlüyü tənzimlənən ikiayađa v  qundaqda bərkidilən əlavə dayađa malikdir.

Snayper tüfəngi müxtəlif istismar ř raitində havanın 93–97% nisbi r t b tliliyində, ətraf mühitin $\pm 50^{\circ}\text{C}$ temperaturunda, yađıř, toz v  qar ř raitində etibarlı iřleyir. O, müxtəlif sıxlıđa malik olan s thlərd n uzanaraq, oturaq v  diz st  at ř vəziyyətlərindən, xüsusi hazırlanmıř s ng r, yarım s ng r və ya at ř  c n  lverifli m vq lərd n atıř aparmađa imkan verir.

Snayper t f nginin əsas taktiki-texniki x susiy tl ri

<i>Texniki xassələr</i>	<i>Parametrlər</i>
�apı, <i>mm</i>	7,62 × 51
Optik niřangahla niřanalma məsafəsi, <i>m</i>	1000
D�y�ř at�ř tezliyi, <i>atıř/dəq.</i>	8–10
Güllənin bařlanđic sürəti, <i>m/san</i>	790±15
Snayper t�f�nginin boř maqazınla çəkisi, <i>kq</i>	7
Snayper t�f�nginin yıđılmıř qundaqla uzunluđu, <i>mm</i>	953,5
Məmulatın a�ılmıř qundaqla uzunluđu, <i>mm</i>	1174,5
Lülənin uzunluđu, <i>mm</i>	660
Qundađın tənzimlənmə uzunluđu, <i>mm</i>	75
Maqazinin tutumu, <i>patron</i>	10

40x46 mm-lik piyada əleyhinə əl qumbaraatanı RBG 40 mm/6M11 düşmənin açıq ərazidə, səngərlərdə, yüksəkliklərin arxa tərəflərində, çökəkliklərdə, dərələrdə və s. yerlərdə yerləşən canlı qüvvəsini məhv etmək və yüngül zirehli hədəfləri ilə mübarizə aparmaq üçün nəzərdə tutulub.

Qumbaraatanın hədəfə tuşlanması kollimator tipli nişangahla yerinə yetirilir.

Qumbaraatan müxtəlif istismar şəraitində havanın $\pm 50^{\circ}\text{C}$ temperaturunda, yağış, toz və qar şəraitində etibarlı işləyir.

Qumbaraatandan atəş aparmaq üçün qəlpəli, kumulyativ-qəlpəli, tüstüburaxan və işıqlandırıcı paraşütlü qumbaralı atəş yığımlarından istifadə olunur.

Qumbaraatandan atəş aparmaq üçün bütün növ 40 x 46 mm-lik qumbaraatan atəş yığımlarından istifadə olunur.

Qumbaraatanın əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
Çapı, <i>mm</i>	40 x 46
Atış məsafəsi, <i>m</i>	1600
Qumbaranın başlangıç sürəti, <i>m/san.</i>	76
Lülənin uzunluğu, <i>mm</i>	300
Patron yuvasının uzunluğu, <i>mm</i>	140
Uzunluğu, <i>mm</i>	953,5
Atəş tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	4–6
Qumbaraatanın nişangahsız boş vəziyyətdə kütləsi, <i>kq</i>	5,9

120 mm-lik minaatan “SƏFIYAR” asma trayektoriya ilə atəş açan topdur:

– açıq ərazidə, səngərlərdə, yüksəkliklərin arxa tərəflərində, çökəkliklərdə, dərələrdə və səhra tipli istehkam qurğularında yerləşən canlı qüvvəni və atəş vasitələrini məhv etmək, məftil maneələri dağıtmaq və atəş vasitələrini susdurmaq;

– qoşunları düşmən atəşindən və müşahidəsindən qorumaq üçün tüstü pərdələri yaratmaq;

– ərazini işıqlandırmaq üçün nəzərdə tutulub.

Minaatandan atəş aparmaq üçün 120 mm-lik qəlpəli-fuqaslı, yandırıcı, tütübüraxan və işıqlandırıcı minalı atəş yığımlarından istifadə olunur. Ondan atəş aparmaq üçün NATO standartına uyğun hamar lüləli minaatanlar üçün nəzərdə tutulmuş bütün növ 120 mm-lik minalardan istifadə etmək olar.

Minaatanın əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

<i>Xüsusiyyətin adı</i>	<i>Parametri</i>
Çapı, <i>mm</i>	120
Minanın maksimal başlanğıc sürəti, <i>m/san.</i>	325
Qəlpəli-fuqaslı mina ilə atış məsafəsi:	
maksimal, <i>m</i>	7100
minimal, <i>m</i>	450 m-dən çox olmayaraq
İkiayağın yerini dəyişməklə borunun tuşlama bucaqları	
şaquli	45–85°
üfüqi	360°
Minaatanın döyüş vəziyyətinə keçirilmə müddəti	3 dəq.-dən çox olmayaraq
Tuşlamamı düzəltmədən maksimal atış tezliyi, <i>atış/dəq.</i>	10
Minaatanın döyüş vəziyyətində (optik nişangahsız) çəkisi, <i>kq</i>	210
Qəlpəli-fuqaslı minanın çəkisi, <i>kq</i>	16,1
Heyət, <i>nəfər</i>	5

qələbənin əsas həlledici amillərindən biri hesab olunur. Bu silahlı münaqişə tarixə “Toyota Müharibəsi” kimi düşüb. Bu, avtomobil markası ilə adlandırılan yeganə silahlı münaqişədir.

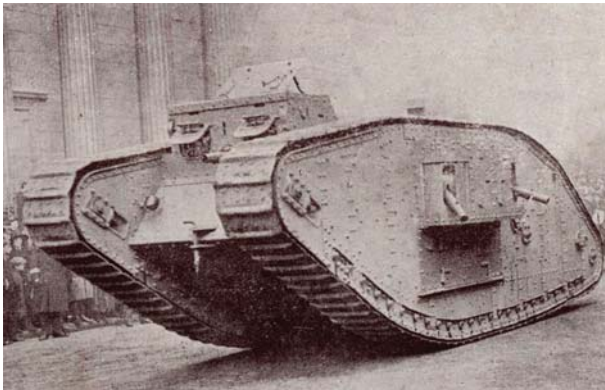
Yalnız qadınlardan ibarət birləşmə nə vaxt və harada mövcud olmuşdur?

Amazonkalar haqqında əfsanə hamıya məlumdur. Amma Daqomeya Qərbi Afrika krallığında yalnız qadınlardan ibarət həqiqi hərbi birləşmə mövcud olmuşdur. “Daqomeya amazonkaları” sıralarına əsasən davranışına görə krala şikayət olunan qadın və qızlar daxil edilirdilər.

Könüllü döyüşçü olmaq istəyənlər də az olmurdu. Bu birləşmələr Afrikanın müstəmləkə edilməsi zamanı Fransa-Daqomeya müharibələrində mühüm rol oynamışdır. Başlanğıcda fransız əsgərlər amazonkalara atəş açmaqdan imtina etdiklərinə görə çoxlu itki vermiş, amma daha sonra onları tamamilə məhv etmişlər.

Rusiyada ilk tankları niyə «Лохань» (“Ləyən”) adlandırırdılar?

İlk tankları cəbhəyə göndərərəkən ingilis əks-kəşfiyyatı şayiə yayır ki, Rusiya hökuməti İngiltərəyə içməli su üçün çənlər sifariş verib. Tanklar dəmir yolu ilə sistem adı altında göndərilirdi. (İlk tankların ölçü və forması bu versiyaya tam uyğun idi). İngiliscə “Tank” – “Çən, sistem” mənası verdiyi üçün bu texnika “Tank” adlandırıldı.

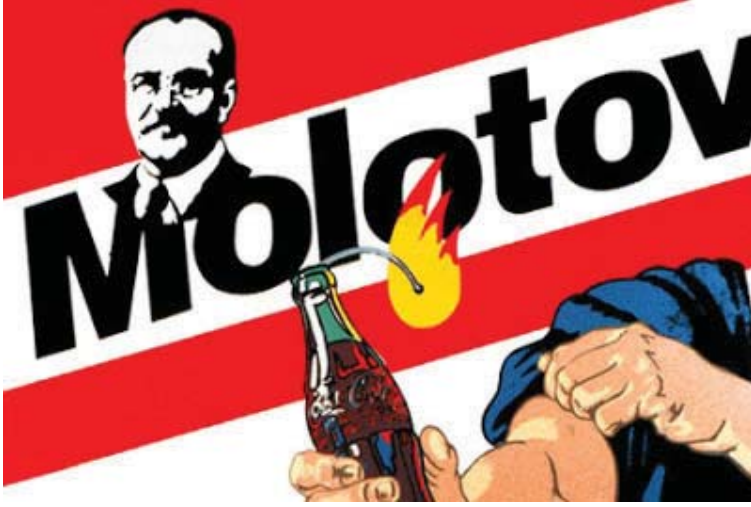
Rusiyada isə ilk əvvəl tankı «Лохань» (“Ləyən”) adlandırırdılar.

İkinci Dünya müharibəsində traktorların döyüş texnikası kimi istifadəsi

İkinci Dünya Müharibəsinin əvvəllərində sovet ordusunda tank çatışmazlığı kəskin şəkildə özünü göstərirdi. Bununla əlaqədar olaraq fəvqəladə hallarda traktorları tank kimi təchiz etmək haqqında qərar qəbul edildi. Odessanın müdafiəsi zamanı Rumıniya hissələrinə qarşı 20 belə “tank” döyüşə atıldı. Əsas məqsəd qarşı tərəfdə psixoloji təsir yaratmaqdan ibarət idi. Döyüşlər traktorların işıqları və quraşdırılmış sirenalarla gecə vaxtı keçirilirdi. Bunu gören rumınlar qaçmağa başladılar. Traktorların üzərinə iriçaplı topun maketi quraşdırıldığına görə əsgərlər bu “tankı” НИ-1 (Nİ) (На испуг – Na ispuq) adlandırdılar.

Molotov kokteyli necə yaranıb?

Sovet–Fin müharibəsi zamanı SSRİ-nin Xarici İşlər naziri Molotov bildirdi ki, Sovet Ordusu bomba deyil, ac fin xalqı üçün ərzaq bağlamaları atır. Finlər bu bombalara “Molotovun çörək səbətləri” deyirdilər. Onlar sovet tanklarına qarşı istifadə etdikləri yandırıcı məhlullu qurğuları əvvəllər “Molotov üçün kokteyl”, sonralar isə sadəcə olaraq, “Molotov kokteyli” adlandırdılar.

İZAHLI LÜĞƏT

- РКГ-3** – ручная кумулятивная граната (Kumulyativ əl qumbarası)
- ПКС** – пулемет Калашникова станковый (dəzgahlı Kalaşnikov pulemyotu)
- Крупнокалиберный пулемёт НСВ-12,7** – iriçaplı NSV-12,7 pulemyotu. Silah öz adını müəlliflərin – Q.İ.Nikitin, Y.M.Sokolov və V.İ.Volkovun soyadlarının birinci hərflərindən alıb.
- МРТ-76** – Milli piyada tüfəngi
- ПМН** – противопехотная мина нажимная (piyada əleyhinə basılma təsirli mina)
- ПМД-6М** – противопехотная мина деревянная, М-модернизированный (PMD – piyada əleyhinə taxtadan mina, 6-modifikasiya, M-təkmilləşdirilmiş)
- ПФМ-1** – противопехотная фугасная мина (piyada əleyhinə fuqas mina)
- ПОМЗ-2** – Противопехотная осколочная мина заграждения (piyada əleyhinə əraziyə bərkidilən qəlpəli dairəvi məhvədicə təsirli mina)
- ОЗМ-72** – осколочная заградительная мина (qəlpəli, dairəvi məhvədicə təsirli mina)
- МОН-50 (МОН-50)** – мина осколочная направленного действия (qəlpəli, istiqamətləndirilmiş təsirli mina)
- ТМ-57, ТМ-62М** – противотанковая мина (tank əleyhinə mina)
- ТМК-2** – мина противотанковая противоднищевая (tank əleyhinə dib əleyhinə kumulyativ mina)
- ТМ-83** – противотанковая противобортовая мина (tank əleyhinə bort əleyhinə mina)
- НАТО** – (ing. *North Atlantic Treaty Organization*) Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı
- kréyser** :[holl] – qüvvətli silahları olan çox sürətli hərб gəmisі
- “Smerç” (BM-30)** – reaktiv yaylım atəşi sistemidir.
- ТОС-1** – тяжёлая огнёмётная система (ağır odsaçan sistemi)
- ТММ-6** – тяжёлый механизированный мост (ağır mexanizə körpü (mexanikləşdirilmiş)
- БМП** – боевая машина пехоты (piyadanın döyüş maşını)
- БТР** – бронетранспортёр (zirehli transportyor)
- КПВТ** – крупнокалиберный пулемет Владимирова танковый (Vladimirovun iriçaplı tank pulemyotu)
- ПКТ** – пулемет Калашникова танковый (Kalaşnikovun tank pulemyotu)
- Revolver** – ingilis dilindəki *revolve* sözündən götürülüb, mənası *fırlatmaq*
- Sumbata** – şüşəni, metalı, daşı cilalamaq və yaxud parıldatmaq üçün hazırlanmış halda istifadə edilən mineral
- Koordinatometr** – koordinatları ölçmək üçün xətkəş
- Hermetik** – maye və qazların keçməsi mümkün olmayan, bağlı və ya bağlana bilən

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. A.M.Məmmədov, C.S.Əkbərov, Ə.M.Talıbov, E.Q.Həşimov. İlk tibbi yardım (dərs vəsaiti). Bakı, 2014
2. A.Məmmədov. Atəş hazırlığı. I hissə. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2005
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı, 2005
4. "Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının istifadəsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 19 iyul 2004-cü il
5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il
6. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il
7. Azərbaycan Respublikası Silahlı qüvvələrində işlədilən hərbi şərti işarələr haqqında təlimnamə. Bakı, 2001
8. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qarnizon və Qarovul Xidmətləri Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il
9. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi. Bakı, 24 dekabr 2014-cü il
10. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin emblemi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 14 may 1999-cu il
11. "Azərbaycan Respublikasında hərbi xidmətə çağırışın əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 10 iyun 1992-ci il
12. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası. Bakı, 8 iyun 2010-cu il
13. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 12 noyabr 1995-ci il
14. "Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 oktyabr 1991-ci il
15. "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 noyabr 1997-ci il
16. "Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 11 may 2010-cu il.
17. "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 aprel 2002-ci il
18. Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq Əsasnaməsi. Bakı, 29 may 1998-ci il
19. Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi. Mühəndis manevələri (I hissə). Bakı, 2017
20. Herodot. Tarix. Bakı, 1998
21. "Hərbi xidmətkeçmə haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 3 oktyabr 1997-ci il
22. "Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 20 may 1997-ci il

23. "Hərbi qulluqçuların statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 25 dekabr 1991-ci il
24. "Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 23 dekabr 2011-ci il
25. "Hərbi vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 6 yanvar 1994-cü il
26. Hərbi topoqrafiya. Bakı, 2001
27. H.Ocaqov. Mülki Müdafiə. Bakı, 2010
28. Q.Qeybullayev. Azərbaycanın toponimiyası. Bakı, 2004
29. Q.Məmişzadə. Radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazları. Bakı, 2017
30. Quru Qoşunlarının döyüş fəaliyyəti. III hissə (Taqım, manqa, tank). Bakı, 2016
31. "Müdafiə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 26 noyabr 1993-cü il
32. R.F.Əkbərov, R.F.Əkbərova. İlk tibbi yardım. Bakı, "Mütərcim", 2010
33. Ş.Nəzirli. General Əliağa Şıxlinski və silahdaşlar. Bakı, "Şərq-Qərb" Nəşriyyatı, 2012

Rus dilində

34. А.Б.Жук. Стрелковое оружие. Москва. Военное издательство, 1992
35. Военная топография. Москва, 1990

İnternet resursları

36. <http://alfaed.ru/interesnye-fakty-ob-armii-v-mirovoj-istorii.html/>
37. <http://muzey-factov.ru/tag/army>
38. <https://herbvesen.jimdo.com/>
39. <https://herbirehberler.blogspot.com/>

Buraxılış məlumatı

ÇAĞIRIŞAQQƏDƏRKİ HAZIRLIQ 11

Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün
Çağırışaqqədərki hazırlıq fənni üzrə

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər:	Qılman Eyvazov İntiqam Əsgərov
İxtisas üzrə məsləhətçilər:	Azad Məmmədov Elşən Qarayev
Buraxılışa məsul Baş redaktor	Sevil İsmayılova Ülkər Məmmədova
Üz qabığının dizaynı Dizayner və səhifələyici	Nurlan Nəhmətov Yeganə Rüstəмова
Redaktor	Qurban Nuriyev
Korrektor	Nübar Qarayeva
Texniki redaktor	Fəridə Səmədova
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliyev
Nəşriyyat direktoru	Eldar Əliyev

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:
2018-161

© **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2018**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 13. Formatı 70x100 ¹/₁₆.
Səhifə sayı 208. Ofset kağızı. Jurnal qamituru. Ofset çapı.
Tiraj 81031. Pulsuz. Bakı – 2018.

“Şərq-Qərb” ASC
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

Pulsuz

Əziz məktəbli !

**Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən
bir dərs ilində istifadə üçün verilir.**

**O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri
qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.**

**İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq,
onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli
saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli
yoldaşın ondan sən kimi rahat istifadə edə bilsin.**

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!